

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Disertační práce

**ZANIKLÉ OSÍDLENÍ PO ROCE 1945 JAKO
ARCHEOLOGICKÝ PRAMEN**

Mgr. Lukáš Funk, DiS

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra archeologie

Studijní program - Archeologie

Disertační práce

**ZANIKLÉ OSÍDLENÍ PO ROCE 1945 JAKO ARCHEOLOGICKÝ
PRAMEN**

Mgr. Lukáš Funk, DiS.

Školitel:

Doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Katedra archeologie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracoval samostatně a vyznačil jsem použité
prameny tak, jak je to ve vědecké práci obvyklé.

V Plzni dne 22. října 2013

.....

Poděkování

Na tomto místě bych rád poděkovat zejména mému školiteli

Doc. PhDr. Pavlu Vařekovi, Ph.D.

který umožnil další zpracování tématu, které je do značné míry netradiční. Rovněž mu děkuji za podporu při realizaci terénních výzkumů, cenné rady při zpracování práce i celkovou podporu v průběhu studia.

Dále bych chtěl poděkovat všem kolegům a zároveň přátelům, kteří se podíleli na realizaci terénních prací, jejich zpracování nebo mě jiným způsobem podpořili. Jmenovitě to jsou:

Mgr. Michal Rak, Ph.D., Mgr. Lucie Galusová, DiS., Mgr. Martin Váňa, Mgr. Jakub Súkeník, Mgr. Jan Pařez, Mgr. Svatoslava Marková a mnoho dalších.

V neposlední řadě bych chtěl poděkovat svým rodičům, a to za neocenitelnou podporu, bez které by tato práce vznikala jen velmi obtížně. Děkuji také všem přátelům i známým, kteří mě ve snaze dokončit studium podporovali i měli pochopení.

Obsah

1	Úvodem	1
2	Cíle práce	2
3	Vesnice zaniklé po roce 1945 – vymezení tématu	3
3.1	Terminologické vymezení.....	3
3.2	Tematické vymezení.....	6
3.2.1	Hospodářská výstavba.....	6
3.2.2	Exploatace a zpracování surovin	8
3.2.3	Vojenské výcvikové prostory a zakázaná hraniční pásma	9
3.2.4	Rozšiřování a transformace městské zástavby.....	10
3.2.5	Destabilizace pohraničí.....	11
3.2.6	Problematika určení příčin zániku a archeologický výzkum	12
3.3	Časové vymezení	14
3.4	Prostorové vymezení.....	16
3.5	Vymezení fenoménu zanikání vesnic po roce 1945	18
4	Teoretické vymezení.....	19
4.1	Co je zaniklá vesnice po roce 1945.....	19
4.2	Zánik vesnice a definice pojmu zaniklá vesnice.....	22
4.2.1	Sídelní zánik	22
4.2.2	Fyzický zánik	23
4.2.3	Administrativní zánik.....	24
4.2.4	Zánikový proces a definice zaniklé vesnice	24
4.3	Prameny poznání minulosti a jejich charakteristika.....	26
4.3.1	Dosavadní stav poznání	26
4.3.2	Vymezení pramenů poznání minulosti.....	29
4.3.3	Hledání odpovědí konkrétních otázek.....	31
4.3.4	Události jako prostředek poznání minulosti.....	33
4.4	Teoretický rámec výzkumu vesnic a role archeologie v něm	35
5	Obecný historický kontext zániku vesnic.....	40
5.1	Charakteristika pohraničních oblastí.....	40
5.2	Historický vývoj pohraničí ve 20. století.....	42
5.2.1	Rozpad Rakousko-Uherské monarchie a vznik samostatného státu.....	42
5.2.2	Mnichovská dohoda a rozpad Československa	43

5.2.3	Odsun Němců	44
5.2.4	Osídlování pohraničí	46
5.2.5	Budování železné opony	55
5.3	Demolice neosídlených objektů	57
5.3.1	První demoliční etapa (1946-1951)	57
5.3.2	Demolice v zakázaném hraničním pásmu	59
5.3.3	Demolice neobydlených objektů v širším pohraničí (1957-1958)	61
5.3.4	Celostátní demoliční akce ministerstva vnitra (1959-1960)	62
6	Výzkum vesnic zaniklých po roce 1945	69
6.1	Metodika získávání základních dat	70
6.1.1	Lokalizování zaniklých vesnic	70
6.1.2	Demografický vývoj	72
6.1.3	Urbánní vývoj	74
6.2	Nedestruktivní archeologický výzkum	76
6.2.1	Letecká prospekce	77
6.2.2	Prostorová analýza zaniklých vesnic	82
6.2.3	Analytický povrchový průzkum lokalit	83
6.2.4	Datování zániku objektů pomocí dendrochronologie živých stromů	97
6.3	Archeologický výzkum odkryvem	107
6.3.1	Charakteristika lokalit	107
6.3.2	Metoda archeologického odkryvu	108
7	Zaniklé vesnice v západních Čechách	111
7.1	Databáze zaniklých vesnic	111
7.2	Základní hodnocení dat	115
7.3	Rozšířené hodnocení dat	121
7.3.1	Možnosti a limity hodnocení dat	121
7.3.2	Časová analýza	125
7.3.3	Prostorová analýza	127
7.4	Zánikové okolnosti vybraných lokalit	133
7.4.1	Lokalita Pleš na Domažlicku	133
7.4.2	Zaniklé městečko Čistá na Karlovarsku	140
7.4.3	Zaniklá vesnice Račín na Plzeňsku	143
8	Zánik vesnice Bažantov – případová studie	146
8.1	Současný stav poznání lokality	146

8.1.1	Historický výzkum lokality	146
8.1.2	Archeologické výzkumy	148
8.2	Zánik vesnice Bažantov.....	154
8.2.1	Problematika stanovení výchozího stavu lokality	154
8.2.2	Závěr druhé světové války.....	157
8.2.3	Vysídlení německy hovořících obyvatel	158
8.2.4	Osídlování vesnice	159
8.2.5	První demolice	160
8.2.6	Akce dosídlení.....	164
8.2.7	Demolice vesnice a její zánik	165
9	Závěr	169
10	SUMMARY	171
11	ZUSAMMENFASSUNG.....	175
12	Použitá literatura a prameny.....	179
12.1	Použitá literatura	179
12.2	Archivní prameny	189
12.3	Elektronické zdroje	190
13	Soupis příloh a zobrazení.....	192
13.1	Soupis obrázků	192
13.2	Soupis schémat.....	195
13.3	Soupis grafů	196
13.4	Soupis tabulek	197
14	Literatura využitá při sestavování soupisu obcí (příloha disertační práce I. a II.)	198

1 Úvodem

Události, které zasáhly české, moravské a slezské pohraničí na sklonku druhé světové války, bezprostředně po jejím ukončení a v průběhu několika následujících desetiletí vyústily ve zcela výjimečné sídelní transformace, které nemají v moderní historii našeho státu obdoby. V důsledku vojenských operací, poválečných protiněmeckých nálad a především vlivem nového politického uspořádání Evropy došlo k trvalému a nevratnému narušení mnohasetletého sídelního, demografického, ekonomického i sociálního vývoje těchto území. Události jakými jsou vysídlení německých obyvatel, budování železné opony, kolektivizace a především neúspěšné osidlovací i dosidlovací akce jen v pohraničních oblastech trvale zasáhly do životů více než pěti milionů lidí a vedly k zániku několika tisíc vesnic, osad, samot i většiny souvisejících hospodářských a výrobních komponent. Ke dvěma výrazným sídelním diskontinuitám, které zasáhly území našeho státu v 15. a 17. století lze jistě bez nadsázky doplnit soubor výše zmíněných událostí, a jde tedy o třetí a co se týče rozsahu pravděpodobně také nejvýraznější vlnu pustnutí v našich dějinách. Většina opuštěných objektů a mnohdy i celých vesnic navíc během 50. – 70. let 20. století podlehly záměrnému ničení, a to za účelem zamezení ukrývání osob, jako zdroj stavebního materiálu či pouze z „estetických důvodů“.

Všechny výše nastíněné události lze doložit množstvím dobových tištěných materiálů, archivních dokumentů i statistických hodnocení, a proto již byly opakovaně podrobovány nejrůznějším historickým zkoumáním. K řadě relevantních lokalit navíc existují mapové záznamy, letecké snímky, dobové fotografie nebo dokonce výpovědi obyvatel a očitých svědků těchto událostí.

Pro výzkum lokalit zaniklých po roce 1945 tedy můžeme využít celou řadu pramenů, které jsou pro výzkum pravěkých, středověkých i novověkých lokalit nemyslitelné nebo výrazně omezené. Jaké jsou tedy důvody zkoumání těchto lokalit archeologickými metodami? Není široká pramenná základna dostatečným zdrojem informací k poznání těchto lokalit, a to do míry nahrazující archeologický výzkum? Odpovědi na tyto otázky a vymezení role archeologie při výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945 jsou klíčovými částmi této disertační práce.

2 Cíle práce

Tato disertační práce se tematicky soustředí na vesnické osídlení zaniklé po druhé světové válce. Oblasti zasažené poválečnými událostmi se nejvýrazněji koncentrují v českém pohraničí. Hlavní cíl spočívá v poznání a charakteristice způsobů zániku lokalit i příčin souvisejících se soudobou politickou, ekonomickou i strategickou situací pohraničních území. Důraz bude kladen zejména na možnosti uplatnění nedestruktivního i destruktivního archeologického výzkumu i jiných relevantních zdrojů informací. Konkrétní cíle práce lze rozdělit do pěti tematických okruhů, které byly stanoveny na základě dosavadního stavu poznání dané problematiky, a to se záměrem stávající nevyvážený kontext doplnit. První z okruhů spočívá v rozšíření dosavadní míry poznání zaniklých vesnic po roce 1945, zejména pak lokalit nacházejících se v tzv. destabilizovaném pohraničí, jejichž současný stav lze s tímto faktorem spojovat. Dále pak rozpoznání příčin, událostí a jiných okolností, které zapříčinily současný stav těchto sídelních jednotek. Druhý okruh úzce navazuje na první a jeho zaměření se týká možnosti zasazení stanovených příčin zániku do obecného historického kontextu a jejich zkonkretizování pomocí příkladů zkoumaných lokalit. Tyto kroky by měly rovněž vytvořit do značné míry odlišný pohled na doposud jen obecně stanovené a často paušalizované příčiny zániku (např. vysídlení Němců, nedostatečné osidlování pohraničí, budování železné opony apod.). Třetím tematickým okruhem je vytvoření prvního a co nejucelenějšího soupisu lokalit tohoto typu v západních Čechách (Plzeňský a Karlovarský kraj), a to včetně základních hodnotících dat, která budou následně využita k analyzování dané problematiky. Čtvrtý okruh je věnován sestavení jednotné a univerzálně použitelné metodiky výzkumu tohoto druhu lokalit. Její těžiště spočívá v aplikování nedestruktivního archeologického výzkumu a určení možností i limitů využití dalších relevantních pramenů „nearcheologické“ povahy. Poslední, pátý z okruhů se soustřeďuje na využití a testování získaných poznatků i metod formou případových studií výzkumu několika zaniklých vesnic. Cíle této disertační práce budou uzavřeny líčením událostí, které zapříčinily zánik vesnice Bažantov na Tachovsku.

3 Vesnice zaniklé po roce 1945 – vymezení tématu

Poválečné uspořádání československého státu bylo reflektováno množstvím dramatických územních a společenských změn, které vyústily v ochromení tradiční, ale na neuvážené zásahy citlivé ekonomické rovnováhy. Zvláště citelným způsobem byla zasažena území našeho pohraničí, neboli oblasti Čech, Moravy a Slezska připojené k Německu, Maďarsku i Polsku a po ukončení války podrobeny odsunu především německy mluvících obyvatel. Lze tedy hovořit o dvou do značné míry vývojově na sobě nezávislých územích (vnitrozemí a pohraničí), která vznikla etnickým a následně politickým rozdělením Československa.

V dlouhém časovém úseku, jehož počátek je nutné klást již do května 1945, a který stále trvá, došlo k postupnému či zcela náhlému zániku tisíců vesnických sídel, drobných hospodářských i výrobních komponent a několika měst. Ačkoliv prvotní impuls pro nestabilitu, a tedy i potencionální zánik těchto lokalit je nutné hledat v obecné rovině poválečných politických rozhodnutí, konkrétní důvody zániku jednotlivých objektů mohou být velmi rozdílné až zcela individuální.

Příkladně vesnice, jejíž původní objekty byly transformovány v součást rozšiřujícího se města, podlely armádním cvičením v nově vzniklých vojenských prostorech nebo se dnes nacházejí hluboko pod hladinou přehrad vltavské kaskády, nelze klasifikovat shodným způsobem. Stejně tak sídelní jednotky zaniklé z důvodů neatraktivnosti pro nové dosídlence či po ztrátě účelu, pro který byly vytvořeny, formují odlišnou skupinu případů. Přesná definice pojmů a především vymezení oblastí tematických okruhů je proto základním krokem k poznání tohoto tématu.

3.1 Terminologické vymezení

Pojem zaniklá vesnice patří v souvislosti s danou problematikou k hojně využívaným termínům, a to v literatuře odborné i populárně naučné. Přesnější definování tohoto pojmu je však značně nejednotné a připouští řadu rozličných výkladů. Zvláště pak je-li doplněn některým z často užívaných přívlastků, jako jsou sudetské vesnice, pohraniční, vysídlené, poválečné zaniklé apod. Ani samotný základ pojmu, který charakterizuje tento typ sídelní

jednotky, není jednoznačný. Kromě již zmíněného označení zaniklá vesnice se lze setkat s názvy jako zaniklá obec, pustá ves, osada, sídlo nebo i zmizelé osídlení. Z výše zmíněných důvodů je tedy nutné zjevnou terminologickou nejednotnost odstranit a přesněji definovat užívané výrazy i jejich význam.

Vesnice je tradiční označení sídelní jednotky venkovského typu, která je převážně zaměřena na zemědělství, výrobu či jinou úzce specializovanou činnost. Protikladem vesnice je pak město případně městys.

V archeologické vědní disciplíně je používání tohoto pojmu zcela běžné a vychází z dnes již tradičního zájmu o výzkum zaniklých středověkých vesnic (Nekuda 1975; Klápště-Smetánka 1982; Smetánka 1988; Vařeka 2006). Pokud je používán jiný termín, jako je sídliště, osada nebo ves, a to ve shodném kontextu, hovoříme pouze o synonymech prakticky označujících totéž (Nekuda 1982; Nekuda 2000). Pro označení sídelní jednotky zaniklé po roce 1945 je tedy logické použití stejného termínu, a to přenesením názvosloví používaného pro lokality zaniklé ve středověku i novověku, tedy vesnice.

Z historického hlediska však situace takto jednoznačná není. Písemné prameny úředního charakteru, které jsou hlavním zdrojem poznání tohoto druhu lokalit, termín vesnice neužívají. Důvodem je jeho přílišná obecnost, a tedy nevhodnost pro potřeby moderní státní správy. Již reformní kroky císaře Josefa II. striktně nahrazují termín vesnice katastrální obcí, tedy sídelní jednotkou s přesně definovaným extravilánem včetně k ní náležejících drobných sídel a hospodářského zázemí (Janák-Hledíková-Dobeš 2005, 298). Na základě informací dostupných po dokončení stabilního katastru byla roku 1849 stanovena pravidla územní samosprávy, která jsou po drobných a mnohdy jen přechodných úpravách platná dodnes. Každá vesnice na území Rakouské monarchie musela přijmout jeden ze dvou nově zřízených právních statutů a stát se obcí, tedy nejnižší státní správní jednotkou nebo osadou k ní příslušnou (Janák-Hledíková-Dobeš 2005, 298).

Proto i odborná historická literatura, ale i publikace určené laické veřejnosti, striktně rozlišuje zkoumané vesnické osídlení na zaniklé obce a osady. Termín vesnice je v této souvislosti užíván jen velmi zřídka a jeho výklad je na rozdíl od archeologického pojetí chápán jako synonymum pojmu obec (příkladně rozlišování zaniklého osídlení na vesnice, osady a samostatné objekty)(Kovařík 2009, 6).

Tato výrazná neshoda v užívání terminologie, ale především její nejednotná interpretace značně ovlivňuje vymezování pramenné základny pro budoucí výzkum, a to nejen v mezioborovém hledisku. K zásadním nesrovnalostem rovněž dochází při snaze o vyčíslování vesnických lokalit zaniklých po roce 1945, kdy se uváděná čísla liší i v úrovních několika řádů (např.: „kolem 130 vesnic, téměř 3000 osad a 50 000 dalších neosídlených objektů“ Kovařík 2009, 6); „3000 obcí, částí obcí a samot“ (Antikomplex a kol. 2006, 24); 387 obcí, 614 samot a 3582 dalších objektů (Beran 2012); nebo „jen stěží představitelné množství vesnic“ (Vařeka, Balý, Funk, Galusová 2008, 101).

Problematické však není pouze užívání a výklad terminologie, ale také náležité ztotožnění lokalit právě s výše zmíněnými pojmy. Dramatický vývoj pohraničních oblastí a s tím spojená transformace osídlení se přímo zrcadlí v neméně razantních změnách místní samosprávy. Mnoho obcí tak v důsledku náhlého poklesu obyvatel přichází o svůj právní statut a stává se navzdory svému dlouhodobému samostatnému vývoji pouze místními částmi, a tedy osadami. Řada z nich také jako osady následně zaniká. Pokud bychom příkladně sestavovali soupis zaniklých obcí v nynějším Plzeňském kraji na základě dobových statistik, zjistíme, že sídelních jednotek zaniklých v této právní formě je méně než 10% z celkového souboru. Vesnice s vlastní samosprávou, a to ještě v roce 1930 i 1945 přitom ve shodném souboru tvoří přibližně jednu polovinu. K zanikání obcí v pravém slova smyslu tedy dochází jen zcela výjimečně a hodnocení míry redukce vesnického osídlení bez individuální komparace s původním stavem je více než zavádějící (srovnej: 130 zaniklých obcí v celé ČR po roce 1945; Kovařík 2009, 6).

Máme-li si tedy položit otázku, který z výše zmíněných výrazů nejvíce vystihuje danou problematiku, je nutné se přiklonit k primárnímu užívání obecnějšího z pojmů, tedy vesnice. Je však nutné zdůraznit, že každé použití tohoto termínu je podmíněno začleněním veškerých relevantních obcí i osad do řešeného souboru nebo v případě opaku tuto skutečnost zmínit. Z archeologického hlediska, které je pro tuto práci klíčové, je pojem zaniklá vesnice rovněž nejvhodnější, protože právní statut lokalit a jeho náhlá změna může výrazně ovlivnit okolnosti života původních obyvatel, ale nikoliv již archeologickou teorii a metodu. Každému výzkumu vesnice zaniklé po roce 1945 však musí předcházet podrobná rešerše, kde budou zohledněny veškeré historické okolnosti ovlivňující formu a stav archeologických pramenů, a tedy i právní forma zkoumané sídelní jednotky.

3.2 Tematické vymezení

Výrazná redukce vesnického osídlení v poválečném Československu a především během druhé poloviny 20. století je důsledkem mnoha rozličných faktorů. Reakce vládních činitelů na ekonomickou, sociální i vojensko-strategickou situaci nelze hodnotit jednotným způsobem, a to i přes skutečnost, že všechna tato rozhodnutí přímo či nepřímo způsobují opouštění a následné likvidace vesnic. Pro archeologické poznání sídelních jednotek je znalost těchto procesů velmi důležitá, protože zásadním způsobem ovlivňuje nakládání s terénními relikty i jejich současný stav. Ačkoliv by hodnocení příčin zániku každé z lokalit mělo probíhat individuálně, stejně tak jako nakládání s ní v živé kultuře, je možné dle těchto faktorů rámcově vymezit celkem pět základních skupin.

3.2.1 Hospodářská výstavba

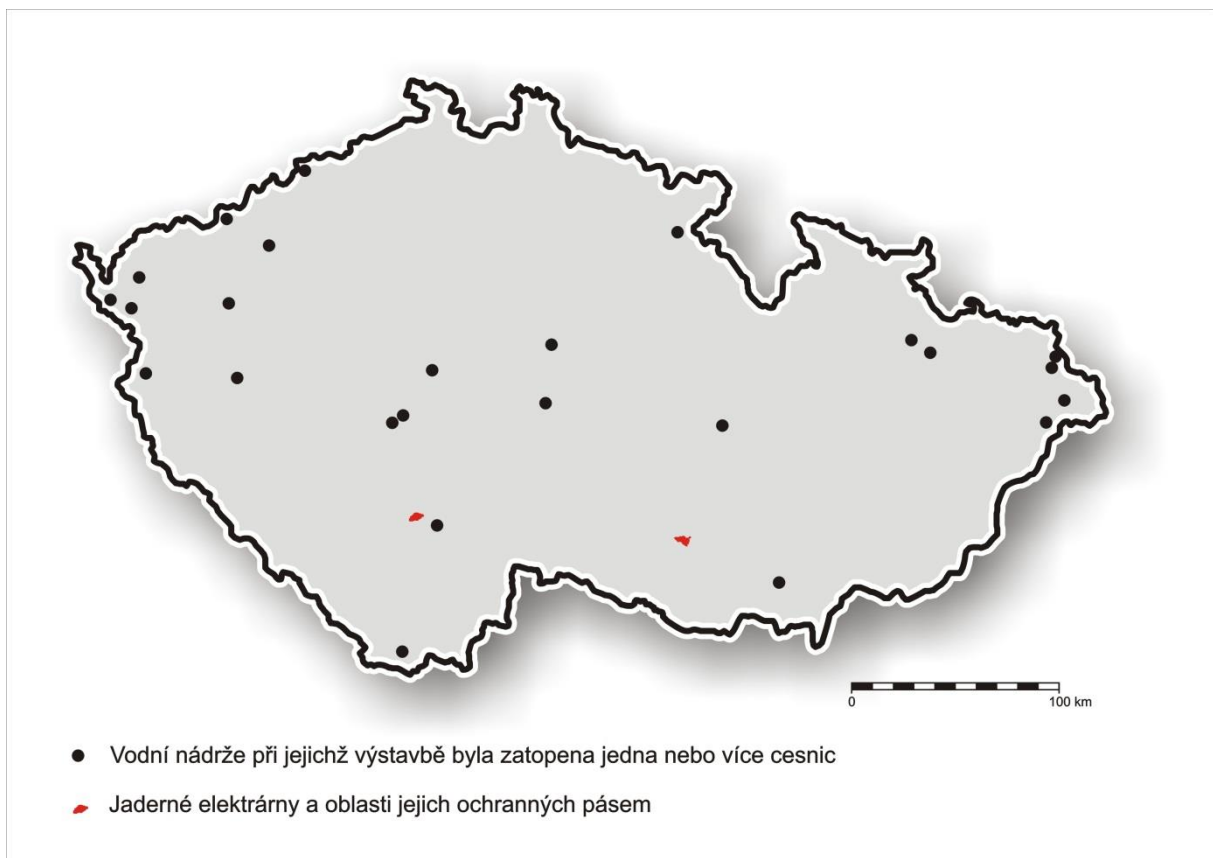
První skupinu ve většině případů tvoří sídelní jednotky zaniklé v důsledku výstavby rozlehlých vodních děl. Takových lokalit lze na našem území nalézt několik desítek¹. Nejcitelnějším zásahem tohoto typu do kulturní krajiny, co se celkové plochy i počtu zaniklých vesnic týče, je výstavba vltavské kaskády. Nejrozsáhlejšímu z vodních děl, Lipenské přehradě, podlehl šest vesnic. Shodný počet pohltila i přehrada Slapská a Orlická dokonce ještě o jednu více (Cacák-Kouba, 2008). Obdobný počet vesnic také podlehl přehradám Nechanice a Přísečnice i včetně stejnojmenného města (Binterová-Děd 2004) a Želivka (Švihov)(Beran 2012). K takto vymezené skupině je nutné přiřadit i několik lokalit, které nezanikly v přímém důsledku výstavby, tedy zatopením nebo demolicí, ale z důvodu náhlého přerušení důležitých komunikací a styku s přirozeným ekonomickým zázemím. K takovým patří například vesnice Skoky a Mlýňany nedaleko vodní nádrže Žlutice. Okrajově, avšak do jisté míry logicky k této skupině náleží i sedm vesnic, které musely uvolnit prostor komplexům dvou našich jaderných elektráren pokrývajícím území několika katastrů. Příkladně to jsou Skryje (el. Dukovany) nebo Březy (el. Temelín)(Pelíšek 2006). Vesnice zaniklé v důsledku výstavby dálnice či železnice, které by do této skupiny také náležely, se na území naší republiky nevyskytují.

---

¹ Tomuto tématu se z archeologického hlediska věnoval Martin Váňa, který v rámci své diplomové práce sestavil databázi všech v tomto důsledku zasažených vesnic. Autor eviduje 76 zaniklých, 60 redukovaných a 15 přemístěných vesnic (zánik na původním místě a translace)(Váňa 2013).

Obrázek 1: Jaderná elektrárna Temelín a zaniklé vesnice v jejím ochranném pásmu (1-Temelínec, 2-Křtěnov, 3-Březí, 4-Podhájí u Týna n. V., 5-Knín), Podkladová data, GEODIS BRNO, spol. s.r.o., kontaminace.cenia.cz

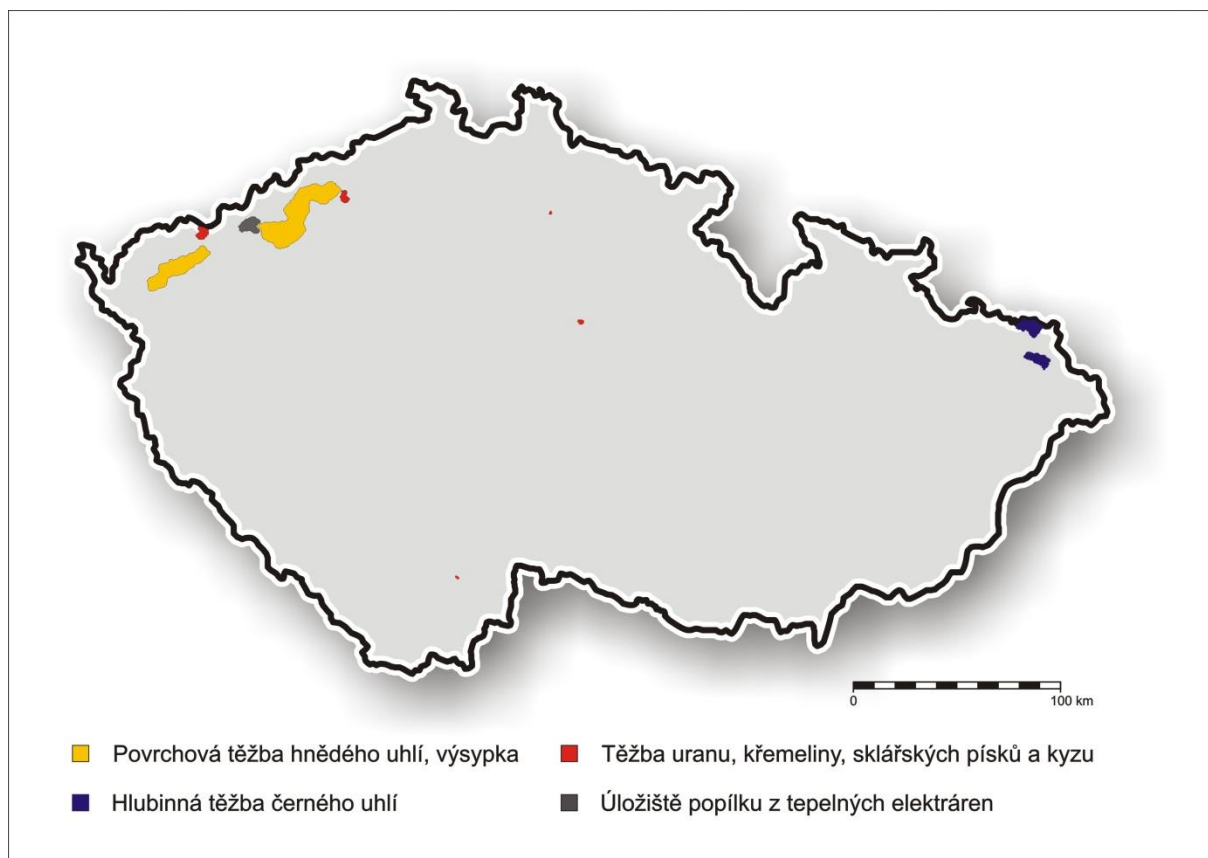
Schéma 1: Přibližné umístění vesnic zaniklých v důsledku „Hospodářské výstavby“

3.2.2 Exploatace a zpracování surovin

Druhá vymezovaná skupina je tvořena souborem lokalit, které podlely dobývání nejrůznějších materiálů. Rozsáhlým povrchovým dobýváním hnědého uhlí jsou zasaženy především oblasti severních a severozápadních Čech, respektive plochy tzv. Mostecké a Sokolovské pánve. Zde těžbě nenávratně podlelo kromě celého původního města Most i více než 100 vesnic (Prokop 2001; Sýkorová 2002). Shodný způsob dobývání zapříčinil zánik sídelních jednotek také při exploataci Uranu na Jáchymovsku, Křemeliny na Českobudějovicku i Sklářských písků nedaleko Jičína. Oproti tomu hlubinnému dobývání černého uhlí muselo ustoupit dalších šest lokalit, a to na Karvinsku (Beran 2012). Do této skupiny je nutné přiřadit i lokality zaniklé v důsledku zpracování získaných surovin, jako je například pět vesnic demolovaných při úpravě plochy nikdy nedokončeného úložiště popílku z tepelných elektráren na Chomutovsku (Beran 2012).

Obrázek 2: Dva muži uprostřed demolovaných Libkovic (14. října 1993), Ibra, IBrahimovič. Karel Krejčík a Josef Schöfel ráno po bourání v ulici Čsl. armády/Libkovic 14. října 1993. [15. března 2013].
www.ibraphoto.net

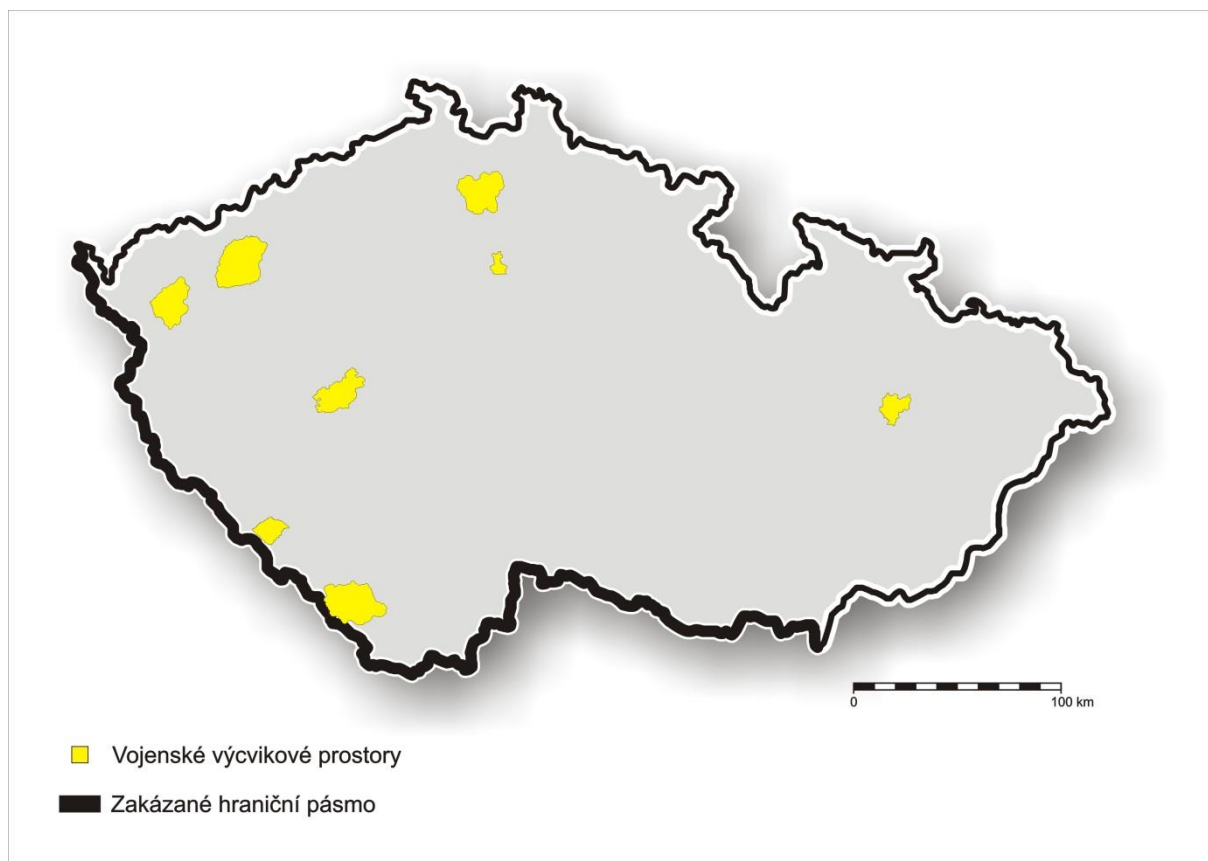

Schéma 2: Oblasti zasažené exploatací a zpracováním surovin

3.2.3 Vojenské výcvikové prostory a zakázaná hraniční pásma

Po druhé světové válce byla na našem území zřízena řada rozsáhlých výcvikových prostorů a nepřístupných pásem, na jejichž území se ocitlo desítky vesnic touto skutečností odsouzených k zániku. Uvnitř vojenských prostorů jako jsou Boletice (Záloha 1998), Dobrá Voda, Hradiště (Doupov) (Augustin 1994), Libová, Prameny (Tomíček 2006), Jince a Ralsko (Blažková 1995) se úhrnem nachází téměř 150 lokalit. Objekty těchto vesnic ve většině případů podlely nácvikům útoků letectva, dělostřelectva, tanků a dalších armádních složek (např. obec Čistá, jejíž ničení armádou v roce 1948 je dokonce zachyceno filmovou kamerou)(Beran 2012). Zhruba shodný počet lokalit bylo nařízeno demolovat v důsledku jejich situování v tzv. zakázaném pásmu, neboli oblastech v nejtěsnější blízkosti hranic (Kovařík 2006, 67-70). Vyčíslení zaniklých sídelních jednotek v kontrolovaných hraničních pásmech nacházejících se hlouběji směrem k vnitrozemí je však problematické, protože lokality, u kterých lze s jistotou tvrdit, že zanikly pouze v důsledku situování na tomto území, prakticky neexistují.

Schéma 3: Vojenské výcvikové prostory v jejichž důsledku došlo k zániku vesnic

3.2.4 Rozšiřování a transformace městské zástavby

Tato skupina je tvořena lokalitami, které je nutné rovněž do tohoto tématu začlenit, ale bývá často opomíjena. Druhá polovina 20. století je charakteristická plošným rozšiřováním městské zástavby, výstavbou nových panelových sídlišť, městských okruhů, příměstských výrobních a obchodních center apod. Tyto urbánní proměny však mají na svědomí demolice vesnických sídelních jednotek středověkého, novověkého i mladšího původu. Nejvíce těchto lokalit lze logicky nalézt na nynějším území hlavního města i jeho blízkém okolí (Štech-Wirth-Vojtíšek, 2002). Nižší počet, avšak nikterak zanedbatelný pak na území měst krajských i okresních (Jordánková –Sulitková 2008; Navrátil 2007; Pokluda 2008; Boháč 2008; Kovář 2008). Ačkoliv na řadě ploch bývalých vesnic stále žijí lidé a tyto sídelní jednotky nebyly nikdy administrativně zrušeny, demolice veškeré původní zástavby se jednoznačně pojí s touto problematikou. Vyčíslení přesnějšího počtu těchto lokalit je však nadmíru komplikované, a to především z důvodu vysoké variability možných případů jejich zániku (např.: pouze částečná transformace původní zástavby, postupné pohlcení lokality parazitní zástavbou, nahrazení původních účelů usedlostí novými apod.).

Schéma 4: Oblasti zasažené rozšiřováním a transformací městské zástavby

3.2.5 Destabilizace pohraničí

Soustava obtížně uchopitelných faktorů, které v určitých kombinacích zapříčiňovaly zánik vesnic lze charakterizovat jako destabilizaci pohraničních oblastí. Ačkoliv o náhlých politických, ekonomických i sociálních změnách bude v této práci hovořeno později a podrobněji, je nutné vyjmenovat alespoň základní prvky vedoucí k zániku lokalit. Tyto faktory lze rámcově rozdělit dle dopadu na sídelní jednotky či samotné objekty na kolektivní a individuální. Ke kolektivním faktorům pustnutí patří: válečné operace, vysídlení německého obyvatelstva, osídlování pohraničí, akce dosídlení a kolektivizace. Jedná se tedy o politická rozhodnutí a změny, které se dotýkají jednotlivých vesnic i života jejich obyvatel nekonkrétně a neadresně. Oproti tomu rabování, rozebírání objektů na stavební materiál, rozhodnutí o demolicích nebo jen neschopnost nově příchozích osídlenců hospodařit v tuzemských podmínkách patří mezi faktory přímo se dotýkající existence jednotlivých objektů, a tedy individuálními. Identifikování a určování míry zavinění veškerých faktorů destabilizace pohraničí je značně problematické a jednotlivé případy nelze v žádném případě generalizovat.

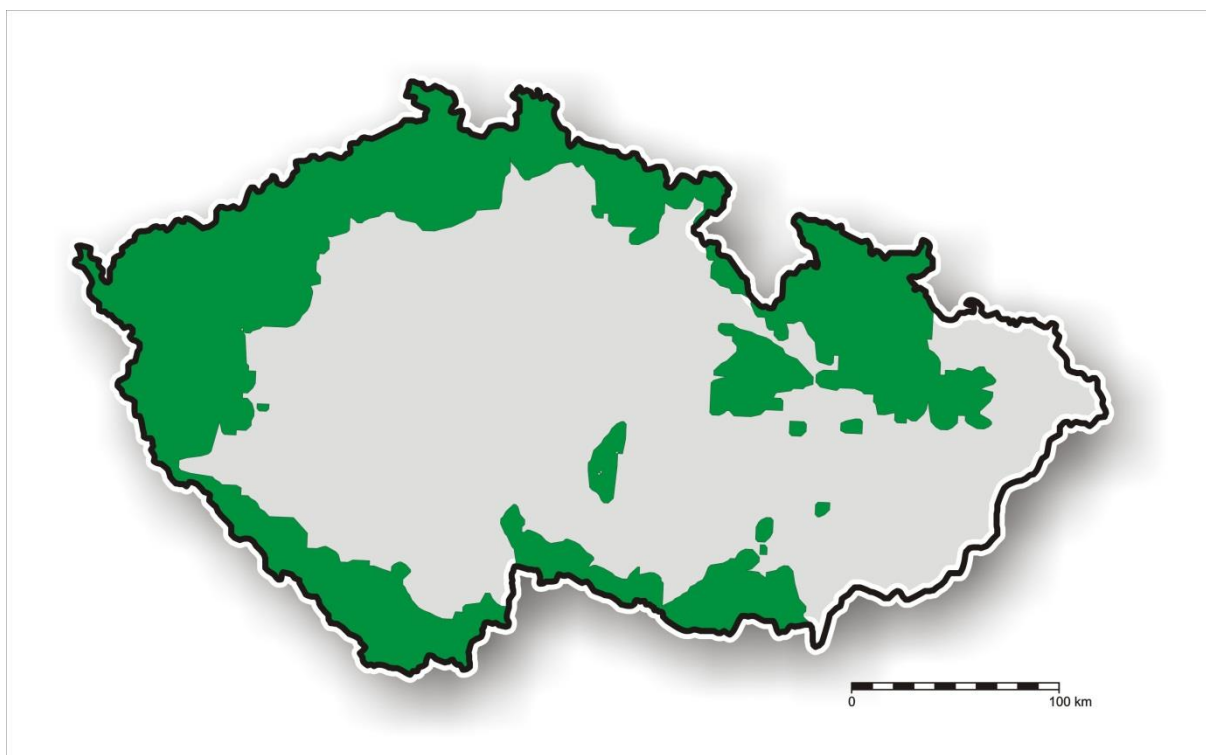

Schéma 5: Oblasti nejvíce zasažené tzv. „destabilizací pohraničí“

3.2.6 Problematika určení příčin zániku a archeologický výzkum

Ačkoliv jsou všechny výše uvedené skupiny vymezeny jen rámcově, plně reflektují základní trendy příčin zániku vesnic ve 20. století. Vyčíslení přesnějších počtů lokalit v jednotlivých skupinách i stanovování poměrů mezi nimi je však notně sporné, a to z důvodů již zmíněného problematického ztotožnění zániku vesnic s konkrétními faktory. Zanikne-li sídelní jednotka v těsné blízkosti státní hranice se "znepřátelenou zemí", ale jedná se o lokalitu po odsunu původních obyvatel neúplně dosídlenou, je velmi složité určit pravý důvod jejího zániku či relevantní poměr těchto faktorů. Ani v případech kdy je nová forma využití prostoru podmíněna demolicí vesnic, nemusí být situace vždy jednoznačná. Příkladně vytyčování vojenských prostorů i zakázaných hraničních pásem mělo být prováděno s ohledem na klíčová sídla, zemědělství i průmysl. I když toto pravidlo nebylo vždy prioritou, lze předpokládat, že oblasti s nízkou koncentrací osídlení, a tedy i s nedosídlenými vesnicemi, byly přednostně voleny pro vznik nových veřejnosti nepřístupných prostorů. U řady lokalit tedy vyvstává otázka, zda důvodem jejich zániku je skutečně změna funkce prostoru, v kterém se nacházejí nebo je nutné jejich zánik přisoudit faktorům destabilizace pohraničí. Obdobné příklady bychom našli i v případě lokalit zaniklých kvůli výstavbě vodních děl i exploatace surovin.

Na tyto skutečnosti velmi úzce navazuje i problematika archeologického výzkumu těchto lokalit, který je přímo závislý na jejich způsobu zániku, následném využití jejich ploch i současném stavu. Příkladem mohou být severočeské Libkovicе demolované v důsledku přípravy povrchové těžby hnědého uhlí na Mostecku. Ačkoliv v prostoru této lokality nebyla těžba nakonec nikdy realizována a rovněž dosud nedošlo k jejímu administrativnímu zániku, je příčina současného stavu této lokality jasně prokazatelná. Libkovicе byly také opakovaně podrobeny záchranným archeologickým výzkumům (Nováček-Vařeka, 1996) a i dnes je lze, na rozdíl od většiny lokalit v této skupině, nadále touto cestou zkoumat.² Podobně lze nahlížet i na vesnici Kníničky nacházející se pod hladinou východního břehu brněnské přehrady, kterou lze za nízkého stavu vody bezpochyby archeologicky zkoumat. Je tedy nutné zdůraznit, že ani v případě vesnic, u kterých prokazatelně známe příčiny zániku, nelze paušalizovat okolnosti ani otázku proveditelnosti archeologického výzkumu a naopak tyto skutečnosti u každé z těchto lokalit individuálně prověřovat.

Obrázek 3: Zaniklá vesnice Kníničky zachycená při nízkém stavu vody Brněnské přehrady. Míča, Radek. Brněnská přehrada: Z vody se vynořila zatopená vesnice. MAFRA. 18. Zář 2009. [15. března 2013]. alik.idnes.cz.

² Potenciál archeologického výzkumu zaniklé obce Libkovicе v současné době je nutné individuálně posoudit a jeho umožnění je v dané problematice uvedeno pouze v teoretické rovině.

Pokusíme-li se závěrem přesně tematicky vymezit rozhraní dané problematiky, a to ve smyslu archeologie jako vědního oboru, zjistíme, že tak v podstatě učinit nelze. Samotný proces zániku lidského sídla a především jeho individuální formy jsou totiž procesem natolik spleťtým, že jej nelze nikdy plně dekodovat. Ačkoliv výše zmíněné skupiny skutečně charakterizují hlavní příčiny zániku vesnic ve 20. století, je nutné je chápat pouze jako jednu, nikoliv však jedinou společnou strukturu, této události. Historické pojetí se naopak často soustředí na jediný z rozhodujících faktorů zániku, což dokazují i volby témat jednotlivých výzkumů (demolice v pohraničí 1945-1960, kolektivizace, zatopené domovy, zmizelé Sudety apod.). Tato vymezení témat jsou však do značné míry nepřesná, až vytržená z kontextu a slouží především ke zjednodušení této netriviální problematiky a srozumitelné prezentaci odborné i laické veřejnosti.

Přiřazení jednotlivých lokalit k tématu této práce tedy nelze posuzovat pouze podle obecně stanovených příčin zániku nebo historických statistik, ale především dle dat relevantních pro archeologický výzkum. Zvláštní důraz by měl být kladen na individuální terénní klasifikaci vesnic i usedlostí a odhalování dílčích okolností jejich zániku. Širší i regionální historické okolnosti však musí být zohledněny rovněž.

3.3 Časové vymezení

Podobně jako předchozí problematika není ani přesné definování tematického časového horizontu nikterak snadné. Předem je nutné vyloučit možnost umělého časového ohraničení fenoménu zanikání vesnic, jakým je druhá polovina 20. století nebo 50. až 80. léta 20. století, protože tato vymezení zpravidla nezahrnují období podstatných dějinných zvrátů. Stejně tak není přesné stanovování v rámci politických epoch, například Třetí Československé republiky nebo období totalitní vlády Komunistické strany. Časové vymezení dané problematiky je tedy nutné stanovovat na základě konkrétních příkladů zanikání vesnic a především jejich počtu v jednotlivých dekáдах. Ačkoliv se již název tohoto článku časově vymezuje na období následné po roce 1945 ani toto stanovení není zcela přesné. Důvodem jsou především události roku 1945, které hrají významnou roli v přímém či nepřímém kontextu zanikání vesnic. Kromě kolektivních skutečností s relevantními, ale obtížně vyhodnotitelnými lokálními dopady, jako jsou pochody smrti, divoké odsuny apod., známe i několik sídelních

jednotek zaniklých přímo v důsledku válečných operací, respektive pomsty nacistů civilnímu obyvatelstvu za spolupráci s partyzány. Jsou to zejména lokality Ploština, Vařakovy Paseky (okr. Zlín) a Javoříčko (okr. Olomouc), které po svém vypálení již nebyly nikdy plně obnoveny. Se zanikáním vesnic se však lze setkat i v období před tímto revolučním rokem, avšak v počtu představujícím pouhý zlomek celkové redukce vesnického osídlení 20. století. Zmínit můžeme příkladně vesnici Mladá (okr. Nymburk) zrušenou již roku 1904 při založení vojenského výcvikového tábora Milovice (někdy též nazýván Mladá)(Matoušek 2010, 255) zatopené vesnice Souš (přehrada Souš, okr. Jablonec nad Nisou, 1914), Bítov (přehrada Vranov, okr. Znojmo, 1934) a Kníničky (přehrada Brno, okr. Brno-venkov, stavba dokončena 1940) (Satrapa-Horský 2012). Za bezesporu kuriózní lze označit zánik vesnice Kavčina (nebo také Podskalí, okr. Mladá Boleslav), která byla v červnu 1926 zasypána největším zaznamenaným sesuvem půdy na našem území (Janáč, Tumlíř, Harvalík, 2006, 54-55). Výčet lokalit uzavírají tragické osudy obcí Lidic a Ležáků vyhlazených nacisty roku 1942. Ačkoliv jsou všechny zmíněné lokality relevantními příklady zániku vesnic 20. století a neměli by být v dané problematice opomíjeny, netvoří žádnou ucelenou skupinu či pozorovatelnou tendenci těchto událostí. Výchozím rokem pro stanovení časového horizontu hromadné redukce vesnického osídlení tedy tvoří rok 1945. Problematičtější je však uchopení horní hranice tohoto vymezení. Zanikání vesnic je totiž procesem v podstatě stále probíhajícím, a ačkoliv jeho intenzita je v současné době mírnější než v minulosti, je o to obtížněji pozorovatelná. Přestože jsme v uplynulém desetiletí nebyli svědky vysídlení ani fyzické likvidaci celé vesnice, lze i v současnosti pozorovat řadu procesů, které mohou v budoucnu v tento stav vyústit. Hromadná výstavba satelitních kolonií i rozšiřování průmyslových zón pohlcujících původní zástavbu, stále se rozšiřující povrchová i hlubinná těžba nebo likvidace neobydlených objektů v důsledku zamezení rabování a kriminality v jejich okolí. Významnou roli hraje i současný dynamicky se rozvíjející trend stěhování obyvatel za pracovními příležitostmi do větších měst, a tedy plynulé, avšak hromadné vymírání vesnických sídelních jednotek. Otázkou tedy zůstává, zda se právě dnes nenacházíme na počátku či dokonce již v průběhu nové vlny pustnutí vesnic v našich dějinách. O tom však rozhodne až budoucnost. Nejblíže k současnosti, a tedy i prozatím poslední zaniklou vesnicí v Čechách jsou s největší pravděpodobností severočeské Libkovicе u Mostu, jejichž objekty byly v důsledku povrchové těžby demolovány v letech 1991-1993 (Nováček-Vařeka 1996, 317). Pozůstatky nadzemní konstrukce kostela sv. Michala, jediné ponechané stavby, byly strženy až roku 2003

(Nováček-Vařeka 1993a, 50; 1993b; Beran 2012). Pro oblast Moravy a Slezska lze za poslední zaniklou lokalitu považovat ves Karlovec, která roku 1997 společně s šesti dalšími lokalitami (zničeny částečně) podlela výstavbě přehrady Slezská Harta na Bruntálsku (Satrapa-Horský, 2012). Z vesnice do dnešních dnů zbyl jen kostel sv. Jana Nepomuckého a jedno číslo popisné (Statistický lexikon obcí 2005, 1074). Ačkoliv i po těchto datech a bezpochyby i v současnosti stále probíhá likvidace vesnických objektů i vysídlování jejich obyvatel, zmíněné lokality pravděpodobně představují dva poslední uzavřené osudy sídelních jednotek existujících na našem území po řadu staletí. Libkovice a Karlovec tak prozatím uzavírají důležitou historickou epochu výrazné redukce vesnického osídlení, kterou lze časově vymezit od poloviny 40. do 90. let 20. století.

3.4 Prostorové vymezení

Jak již vyplývá z výše uvedených charakteristik, je přesnější uchopení fenoménu zanikání vesnic v minulém století do značné míry problematické. Na základě výše zmíněných definic a terminologie, rozboru příčin zániku a analýzy doby zanikání vesnic v minulém století, lze na území České republiky rámcově vymezit oblasti, které jsou v různé míře postižena redukcí vesnického osídlení. Rozhodujícím faktorem je pak povaha zásahu těchto oblastí, a také jeho intenzita.

První skupinu tvoří soubor území, která jsou zasažena náhlými a nevratnými transformacemi celého svého povrchu. Tyto změny jsou zpravidla důsledkem nevyhnutelných destruktivních aktivit, vyplývajících z nové funkce těchto ploch. Patří sem prostory povrchových i hlubinných dolů a lomů, výsypek, plochy vodních nádrží i s jejich blízkým okolím a v neposlední řadě území vojenských prostorů a zakázaných hraničních pásem. Společným znakem všech jmenovaných příkladů je zánik sídelních jednotek, jejichž fungování nebylo slučitelné s užíváním nově transformované kulturní krajiny. Hovoříme tedy o ničení vesnic zcela úmyslném a účelovém. Charakteristické je rovněž zanikání sídelních jednotek v rozličně početných skupinách. Části našeho území, které jsou takto zasaženy, lze souhrnně nazvat jako oblasti plošného zániku sídelních jednotek. Zejména se jedná o severozápadní a jihozápadní Čechy a moravskoslezské pomezí. Zvláštním případem taktéž náležejícím do této skupiny jsou vesnice transformované v rozšiřující se městskou zástavbu.

Zde se jedná převážně o území tzv. Velké Prahy a většiny krajských měst. Podmínkou zařazení do této skupiny je však individuální posouzení každého z případů a jeho souvislostí.

Druhou skupinu území tvoří oblasti již dříve definované jako destabilizované pohraničí. Hospodářské a sociální změny a především výměna obyvatelstva jsou však procesy natolik variabilními, že nemusejí notně vyústit v opuštění, a tedy i zánik sídelních jednotek. Proto i když jsou destabilizací zasaženy rozsáhlé oblasti českých zemí, nejedná se o jejich plošný a cílený zánik jako v předchozím případě, nýbrž o území se zvýšenou pravděpodobností zániku. Základním faktorem pro vymezení této skupiny je hustota zalidnění v poměru se stavem před rokem 1945, která je z části ovlivněna atraktivností osídlované oblasti (úrodnost půdy, průmysl apod.) a jejím situováním v pohraničí. Nejvíce takto zasaženy jsou především severozápadní Čechy, příhraniční oblasti západních Čech a jihozápadní Čechy. Příkladně oproti tomu zemědělsky lukrativní jižní Moravy se destabilizace prakticky nedotkla (podrobně o osídlování pohraničí viz. níže).

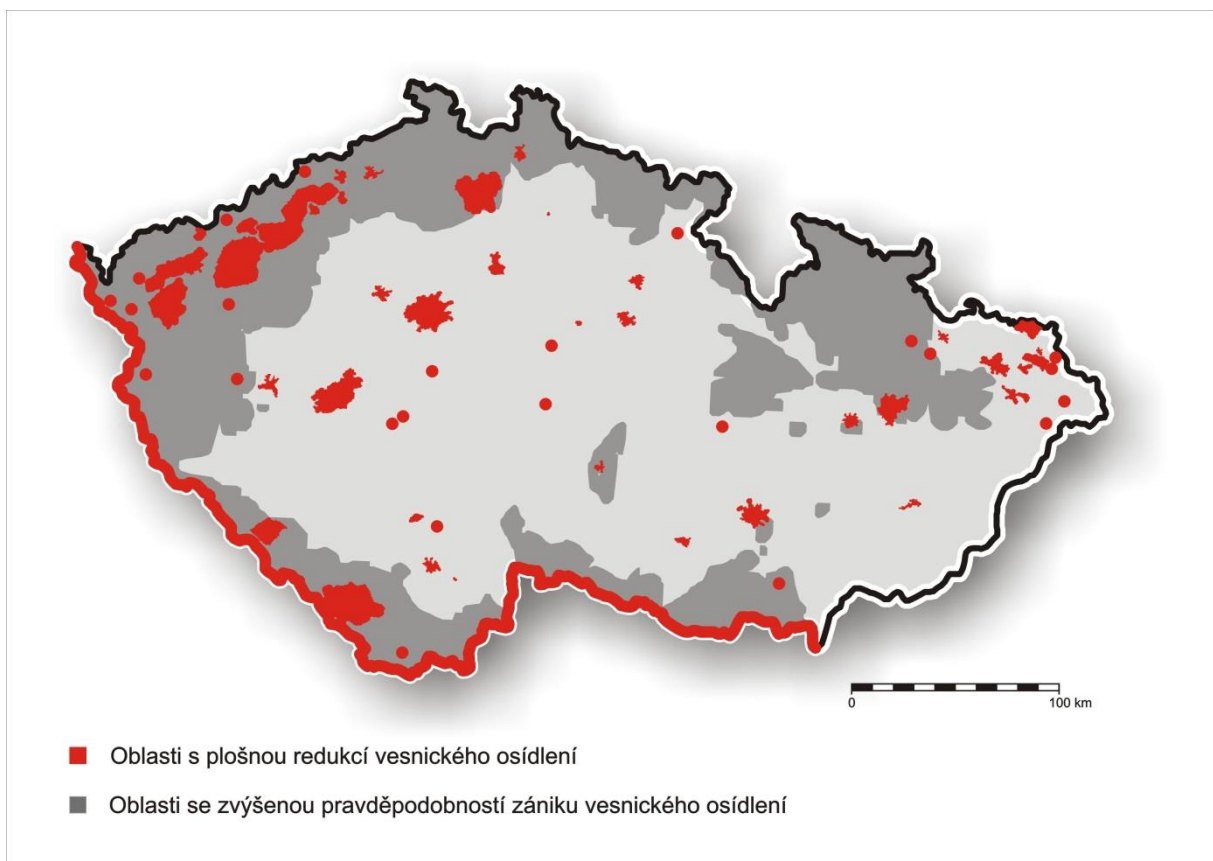

Schéma 6: Dva základní typy oblastí, které jsou zasažena redukcí vesnického osídlení

Toto výše zmíněné rozdělení zasažených oblastí lze však chápat pouze rámcově a jako součást metodiky hodnocení stavu zájmových oblastí. Proto i podobně jako v případě tematického vymezení se lze setkat s několika výjimkami, které by bylo možné zařadit do obou skupin. Prostorové vymezení však umožňuje základní přehled dvou rozdílných typů zásahů do kulturní krajiny, v jejichž důsledku dochází k zániku vesnic i ostatních sídelních jednotek. Vybraná testovaná území by měla být volena se zřetelem na zastoupení dostatečného množství případů z obou těchto skupin, zejména pak budou-li některé z nich podrobeny nedestruktivnímu archeologickému výzkumu.

3.5 Vymezení fenoménu zanikání vesnic po roce 1945

Fenomén zanikání vesnic i dalších souvisejících sídelních jednotek tvoří významnou etapu dějin 20. století. První politické kroky, a tedy i události, které nepřímo zapříčinily počátek hromadného pustnutí vesnic, byly učiněny již na samém konci druhé světové války a především v nejbližších poválečných letech. Ačkoliv nejvíce vesnic v tomto důsledku zaniká v 50. a 60. letech a v menší míře pak tento stav přetrvává až do let 90. k prvním případům dochází již na konci 40. let. Období hromadného zániku vesnic tedy vymezuje rok 1945 a 90. léta 20. století. Do této problematiky je nutné zahrnout všechny lokality vesnického charakteru se zohledněním jejich původní či následné právní formy. Příčiny zániku sídelních jednotek lze rozdělit do pěti základních skupin, které zároveň rámcově odrážejí způsob zacházení s těmito lokalitami. Současný stav terénních reliktnů je pak zohledněn dvěma základními formami zásahu kulturní krajiny a představení nejvíce zasažených oblastí našeho území. Obšírné vymezení tohoto tématu je základním kamenem pro definování teorie a metody výzkumu této problematiky. Přehledu metodiky i pramenů, které mohou přispět k hlubšímu poznání vesnic zaniklých po roce 1945, budou věnovány následující kapitoly této práce.

4 Teoretické vymezení

Předchozí část této práce byla věnována základní charakteristice, rozsahu a časovému i prostorovému vymezení vesnic zaniklých po roce 1945. Metodika výzkumu tohoto tématu však vzhledem k jeho značné šíři a variabilitě vyžaduje specifický přístup, kterému musí předcházet podrobný teoretický rozbor. Přesnému definování základních pojmů, událostí i relevantních pramenů bude věnována právě následující kapitola.

4.1 Co je zaniklá vesnice po roce 1945

Výzkum vesnického osídlení 20. století vyžaduje podobně jako jakékoliv příbuzné téma interdisciplinární přístup. Historický výzkum, který v dané problematice dominuje se i přes jakkoliv cenné poznatky nevyhýbá nejasnostem i zcela zavádějícím hodnocením, a to právě díky monodisciplinaritě. Tuto skutečnost dokládá i výklad natolik bazálního pojmu, jakým je zaniklá vesnice. Již v terminologickém vymezení bylo poukázáno na nejednotnost chápání pojmu vesnice v rámci jednotlivých vědních disciplín, a ne jinak tomu je i u označování procesu jejího zaniknutí. Ačkoliv je termín zaniklá vesnice běžně užíván jako obecné označení určitého typu sídelní jednotky zasažené soustavou jistých událostí, s jeho přesnější charakteristikou se však prakticky setkat nelze. Důvodem je pravděpodobně příliš přesná představa odborníků i laiků o podobě tohoto typu lokalit, která považuje přesnější definování tohoto pojmu za zbytečné. O smyslu chápání „zaniklých vesnic“ v rámci jednotlivých oborů, lze tedy usuzovat pouze na základě kontextu konkrétních odborných prací.

Historické studie, které primárně vycházejí z evidenčních písemných pramenů za onen „zánik vesnice“ považují změnu jejího právního statutu. Zatímco v období středověku a novověku jsou zaniklé vesnice označovány jako pusté (villa deserta, pustá ves apod.), a toto označení může přetrvávat i řadu staletí, v moderní státní evidenci (např.: sčítání lidu 1869-2010) tyto lokality jednoduše postupem času ze soupisů mizí. Důvodem této změny však není rozdílnost ve stavu zmiňovaných sídelních jednotek, ale v pojetí evidence nemovitého majetku jako takového. Řada historiků zabývajících se zaniklým osídlením po roce 1945 tedy logicky předpokládá, že je-li vesnice opuštěna a její budovy zničeny musí nutně dojít i k jejímu vyřazení z úřední evidence (např.: Kovařík 2009, 178-182)³. Tento na první pohled správný

---

³ Publikovaný seznam obcí, osad a místních částí v zakázaném hraničním pásmu

předpoklad sice platí u většiny těchto lokalit, ale vyskytuje se i řada zvláštních případů kdy vesnice zanikají, aniž by bylo možné je v rámci evidenčních pramenů jednoznačně zaznamenat.

Příkladně ve vesnici Bálková (Walkowa) nedaleko Žlutic na Karlovarsku se do dnešní doby nedochovala jediná původní (předválečná) stavba a prakticky celou plochu původní obce pokrývá nově zbudované rekreační středisko. Přesto nynější osada dle písemných pramenů nikdy nezanikla a v doposud publikovaných soupisech zaniklých vesnic rovněž chybí (Antikomplex a kol., 2006; Historický lexikon obcí 1869-2005 ČR, Díl II., 2006; Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970 ČSSR, Díl II., 1978; Statistický lexikon obcí Republiky Československé 1955, 1955)⁴. Vyskytuje se i řada případů, kdy sídelní jednotka úředně zanikne, je v původním místě obnovena, a to bez ohledu na stav objektů v ní. Tyto lokality naopak za zaniklé označovány jsou, i když je tak v pravém slova smyslu označit nelze (např. Železná nedaleko Rozvadova)⁵. Evidenční prameny tedy není možné považovat za jediné a věrohodné indikátory zanikání vesnic a jejich použití je vždy nutné podrobit kritice i komparaci s ostatními zdroji informací. Tvrzení dokládá skutečnost, že i sídelní jednotka s natolik drastickým osudem jakými jsou Lidice u Kladna, není dle těchto zdrojů zaniklou vesnicí⁶. Tento fakt však nepoukazuje na nesprávné fungování evidence sídelních jednotek, ale naopak dokládá postup mechanismu jejího systému. Většina historiků vycházejících z podkladů státní správy považuje za zánik vesnice událost, při které dochází k úřednímu zrušení sídelní jednotky. Tato událost však nemusí být nutně důsledkem opuštění a demolice

---

určených k demolici. Tento pramen ač skutečně vychází z dobových archiválií, již není dále ověřován a kritizován. Několik lokalit zde uvedených tak ve skutečnosti nikdy nezanikla.

⁴ Příklad nedostatku a limitu užívání evidenčních písemných pramenů, které neobsahují a ani nemohou obsahovat žádné úředně nezaznamenané zaniklé vesnice.

⁵ Obec Železná (Eisendorf) 1955 – vedena jako zaniklá (Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955, str. 564) 1964 – taktéž

(Přehled obcí a částí v Československé socialistické republice, jejichž názvy zanikly, byly změněny, nebo se staly místními částmi v době od 5. V. 1945 – 1. VII. 1964, str. 2)

1961-1970 – však vedena jako osada obce Smolov

(Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970 ČSSR, Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850-1970, 1978, str. 628)

Ve skutečnosti byla vesnice demolována jen z části a některé její původní budovy jsou užívány dodnes. V tomto případě evidenční prameny uvádějí nejen protichůdné údaje, ale poukazují především na fakt, že údaje v nich uvedené mohou být do značné míry odlišné od soudobé skutečnosti.

⁶ Lidice – 1900-1970 Obec v okrese Kladno (Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970 ČSSR, Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850-1970, 1978, str. 286)

vesnice, jak bývá předpokládáno, ale může k ní dojít také sloučením několika osad apod. (podrobně viz. níže)

V archeologické vědní disciplíně je situace do značné míry odlišná. Studie týkající se zaniklých středověkých vesnic, ze kterých dané téma vychází, jsou převážně zaměřeny na terénní výzkum sídelních komponent a souvisejících artefaktů. Získaná data jsou následně hojně zasazována do obecných historických kontextů i událostí datovaných především z písemných pramenů (např.: Smetánka 1988, 24-25; Vařeka a kol. 2006, 13-16). Významnou úlohu při této činnosti a především souvisejícím datování sehrává využití dobové majetkové evidence. Zejména pak související označení dané lokality za pustou, a tady nefunkční. Aby však archeolog mohl tato data plnohodnotně použít, musí znát přesnější umístění daných lokalit v krajině a ztotožnit je s konkrétní terénní situací, což může být velmi problematické. Terénní výzkum, ale oproti tomu umožňuje dokumentaci řady lokalit nezaznamenaných či nedochovaných v písemnostech (Plaček 2008, 211). Ačkoliv v archeologické terminologii je pojem zaniklá středověká vesnice využíván zcela běžně, jeho přesnějšímu definování byla doposud věnována jen marginální pozornost. Soustava událostí vedoucích k zániku vesnice je totiž na první pohled procesem natolik zřejmým a zároveň časově vzdáleným, že doposud nevyvstala potřeba jej přesněji teoreticky vysvětlit. Rozhodujícím faktorem je však shodně jako u prakticky jakékoliv archeologické problematiky okamžik přechodu objektů vesnice z živé do mrtvé kultury, a tedy tzv. archeologizace (Neustupný 1986, 533).

Konstatujeme-li, že dosavadní stav teoretického vymezení pojmu zaniklá středověká vesnice je dostačující, u vesnic zaniklých po roce 1945 nelze v žádném případě tvrdit totéž. Poznání nedávné minulosti, které se v mnohém od „konvenčního“ archeologického výzkumu liší, lze rozšířit o řadu pramenů povahy a rozsahu doposud nemyslitelných. Příkladně to jsou demoliční výměry objektů, soupisy obyvatel, letecké fotografie, katastrální mapy, ale i svědectví bývalých a doposud žijících obyvatel. Ať již tedy hovoříme o nových možnostech kombinování historických pramenů s terénním výzkumem nebo komparace s prameny antropologickými, proces zanikání vesnice se v tomto světle jeví jako daleko složitější a variabilnější než je tomu u ZSV.

Ačkoliv těmto událostem bude věnována jedna z následujících kapitol, je nutné alespoň stručně zmínit některé předběžné poznatky. Postup zanikání vesnice nelze chápat jako

jednotný dějový akt nýbrž jako soustavu navzájem propojených událostí s velmi variabilním obsahem. Příkladně to jsou opuštění vesnice původními obyvateli, druhotné využití jejich objektů, nastěhování a odchod nových obyvatel (jsou-li), demolice objektů apod. Zastoupení i vliv těchto událostí však může být u každé z lokalit odlišný a stejně tak variabilní je i délka jejich časového průběhu i celého zánikového procesu. Podobně nepravidelný je i odraz těchto událostí v písemnostech i případném svědectví pamětníků, což diferencuje i možný potenciál poznání těchto sídelních jednotek a celé problematiky vůbec.

4.2 Zánik vesnice a definice pojmu zaniklá vesnice

Pokusíme-li se tedy přesněji teoreticky vymezit proces zanikání vesnic po roce 1945, a tedy i definici pojmu samotného, dospějeme k rozhodnutí, že výše zmíněné události vedoucí k tomuto stavu je nutné rozdělit minimálně do tří dílčích stupňů. K jejich definování je však nutné využít poznatky všech zmíněných disciplín.

4.2.1 Sídelní zánik

První stupeň je tvořen souborem událostí spojených s opuštěním lokality nebo objektů jejich obyvateli. Za obyvatele lze v tomto smyslu označovat takové osoby, které daný objekt nebo lokalitu dlouhodobě využívají k bydlení či jeho jiné původní funkci (sídelní, výrobní, živnost apod.) nebo funkci zcela nové, ale podmiňující udržováním daného objektu v odpovídajícím stavu. K opuštění lokality dochází buď z vůle obyvatel samotných (odchod za zaměstnáním, za lepší dostupností služeb apod.) nebo z rozhodnutí vyšších správních orgánů (těžba surovin, vymezování vojenských prostorů, rušení osad), vždy však v důsledku náhlých a pro obyvatele neakceptovatelných změn (válečné operace, přírodní podmínky, politické a sociální změny). Dochází-li k opakovanému osídlení a vysídlení lokalit, jak je tomu právě v poválečném pohraničí, za onen stupeň zániku lze považovat pouze odchod posledních obyvatel, kteří objekt plně využívali a udržovali. Pozdější lidské zásahy do opuštěných objektů, včetně příležitostných krátkodobých přespání však do souboru těchto událostí zařazovat nemůžeme. Takto vymezený první zánikový stupeň, který lze charakterizovat jako sídelní, je základním krokem a zároveň podmínkou zániku každé vesnice i samostatné nemovitosti.

4.2.2 Fyzický zánik

Následující skupinu tvoří události spojené s fyzickým ničením konkrétních objektů, respektive pak celých vesnic. Uchopení tohoto zánikového stupně je však velmi problematické.

Důvodem je především obrovská variabilita jednotlivých událostí způsobujících degradaci objektů, a také rozličné formy jejich rozsahu i následků. Patří sem jak ničení záměrné (demolice, úmyslné zapálení apod.) tak ničení samovolné, které je zapříčiněno postupným chátráním a neudržováním i druhotnými lidskými zásahy (rozebírání na stavební materiál, vandalismus, přirozené chátrání apod.). Vzhledem ke krátkému časovému odstupu od opuštění vesnic k jejich terénnímu výzkumu, se lze v těchto lokalitách setkat s velmi širokou škálou reliktních dochovaných budov, a to od objektů s kompaktním zdívkem dosahujícím výšky několika metrů až po objekty dnes zcela splývající s terénem. Tato skutečnost je tedy do značné míry odlišná od doposud zaznamenaných antropogenních reliéfních tvarů zaniklých středověkých vesnic, které se oproti mladším lokalitám vyznačují pouze jednou ucelenou skupinou dochovaných objektů (Vařeka a kol. 2006, 57-59). Vystává tedy otázka, kterou z událostí nebo stav degradace lze považovat za onu mez, od které lze objekt nebo vesnici označit za fyzicky zaniklou?

V první řadě je nutné vyloučit vymezení na základě formálních vlastností reflektujících stav dochování daných objektů, a to i když se toto řešení může na první pohled zdát správné a logické. Důvodem zamítnutí je především již zmíněné nepřehledné množství variant reliktních i událostních kontextů, v nichž se stavby nacházejí. Je tedy prakticky vyloučeno stanovování fyzického zániku příkladně absencí krovu objektu, výškou dochovaného zdiva nebo patrností vnitřního členění, protože události, které k těmto stavům vedou, mohou být velmi rozdílné i zcela individuální. Významnou roli hraje také časový a prostorový kontext jednotlivých lokalit, především pak při procesu posuzování stavu objektů a s tím spojené následné opravy nebo demolice. Toto rozhodování je totiž výrazně ovlivňováno lokální nabídkou a poptávkou po funkčních budovách, ale i strategickými a politickými rozhodnutími (různě osídlené pohraniční oblasti, vytyčování vojenských prostorů, dosidlovací agitační akce).

Značně zavádějící může být i identifikace a datování fyzického zániku na základě archivních dokladů. Písemné podklady úřední majetkové evidence, jakými jsou například žádosti o přiděl konfiskovaného majetku, sice často uvádějí i stav objektu o kterém se jedná, ale užívaná terminologie je často nejednoznačná a nereflektující skutečnost. Nezřídka se tedy

stává, že objekt označovaný jako „bouračka“ je následně bez větších finančních prostředků rekonstruován a užíván (viz. výzkum zaniklé vesnice Bažantov). Stejně tak tomu může být i v případě demoličních výměrů. Definování fyzického zániku objektu případně celé vesnice tedy nemůže být založeno pouze na terénním hodnocení nebo popisovaném stavu v dokumentech, nýbrž na jejich kombinaci s událostmi zapříčinivší jejich zničení. Jedinou v tomto směru jasně uchopitelnou a zároveň pro všechny případy podmíněnou událostí je ztráta funkce objektu nebo lokality. Nejedná se však o ztrátu ve smyslu obývání jak tomu bylo v předchozím případě, ale o degradaci stavu objektu do takové míry, že již svou původní funkci nemůže plnit. Za fyzický (funkční) zánik objektu nebo lokality lze také označit okamžik, kdy náklady na chod, provoz nebo údržbu opuštěného objektu přesahují možnosti nebo princip dané situace. Jeli však objekt či lokalita využívána k jinému než původnímu účelu nebo je využívána částečně, pak se v pravém slova smyslu o fyzický zánik nejedná (zemědělská usedlost využívaná k rekreaci, mlýn sloužící pouze k residenčním účelům apod.). Tento stupeň zániku tedy spíše než ztráta funkce vystihuje pojem ztráta funkčnosti, tedy situace kdy již objekt nelze žádným původním ani novým způsobem využívat.

4.2.3 Administrativní zánik

Následující skupina událostí tvoří poslední z vymezovaných stupňů zániku, kterým je úřední (administrativní) zrušení vesnice nebo objektu. K tomu dochází vždy rozhodnutím nadřízených správních orgánů, a to jako reakce na určitou nevyhovující situaci i ekonomické či politické podněty. Úřední zrušení vesnice je aktem, který nejčastěji pouze dovršuje značně variabilní zánikový proces, a to změnou právní formy objektu či lokality. Ačkoliv jsou tyto události většinou bývalých obyvatel skryty a osud vesnice či objektu pouze uzavírají, jedná se o nejnepříjemnější dokumentovatelný a v řadě případů také jediný písemný doklad celého zánikového procesu. Lze jej tedy studovat výhradně na základě písemných evidenčních pramenů. V některých případech však může administrativní zánik naopak předcházet dalším zánikovým událostem a být prvotním impulsem. Je tomu tak zejména při vytyčování vojenských prostorů, výstavbě přehrad apod.

4.2.4 Zánikový proces a definice zaniklé vesnice

Výše charakterizovaný proces zániku sídelních jednotek a jeho dělení do stupňů je prvním krokem k hlubšímu pochopení událostí, které tento stav zapříčiňují i k definici pojmu zaniklá vesnice jako takového. I když je tento proces velmi variabilní a vykazuje značné individuální

odlišnosti, lze konstatovat, že každá zaniklá sídelní jednotka či objekt musí zákonitě projít všemi zánikovými stupni. Časové rozmezí mezi těmito skupinami událostí však může být u jednotlivých lokalit značně odlišné, a to od několika dnů až po řadu let. Stejně tak tomu může být mezi jednotlivými objekty v dané lokalitě, které mohou zanikat postupně v dlouhém časovém úseku až do okamžiku, kdy zaniká poslední a tím i celá vesnice⁷.

Schéma 7: Model zánikového procesu

I když tato pravidla platí prakticky pro všechny doposud lokalizované vesnice zaniklé po roce 1945 (viz. níže), vyskytuje se i několik výjimek, které paradoxně nejvíce přispěly k rozklíčování zánikových událostí. V některých případech jsou totiž opuštěné a demolované vesnice vystavěny znovu, a to na původních místech, ale stále si zachovávají své jméno a právní statut. I když tyto lokality neprošly všemi třemi zánikovými stupni, jak bylo původně stanoveno, přesto je musíme k ostatním plně zaniklým lokalitám také přiřadit. Položíme-li si tedy otázku jak správně definovat tento druh lokalit, musíme vzít v potaz i tyto nekonvenční případy. Vesnice zaniklá po roce 1945 je taková sídelní jednotka, která byla opuštěna, a stav jejích objektů degradoval do takové míry, že již nemohou plnit svůj účel. Také lze tuto definici vyjádřit pravidlem, že zaniklou vesnicí je taková lokalita, u níž všechny její původní objekty prošly sídelním, fyzickým případně i administrativním zánikem. Otázka částečně zaniklých lokalit, tedy takových, u kterých příkladně zaniklo více než 50% objektů, budou

⁷ Tříbodový zánikový proces je teoreticky možné rozšířit ještě o stupeň čtvrtý, který bychom mohli nazvat jako Paměťový zánik. Jedná se o okamžik, kdy pojem o existenci lokality nebo objektu přestává být v obecném povědomí místních obyvatel. Vymezení tohoto zánikového stupně je však velmi problematické, a to nejen nutností provedení rozsáhlých terénních antropologických výzkumů, ale situaci značně komplikují migrace obyvatel a časté sídelní změny, které jsou pro pohraniční prostředí charakteristické. K této problematice jistě přispěje právě probíhající projekt Katedry antropologie FF ZČU s názvem „Sídelní a krajinný prostor jako odraz kulturního dědictví a paměti národa“, který se mimo jiné dotýká povědomí o existenci a situování vesnic zaniklých po roce 1945 na Tachovsku.

definovány později. Takto definovaný zánikový proces včetně výše charakterizovaných stupňů je platný pro všechny doposud dokumentované relevantní lokality i objekty a s největší pravděpodobností tomu tak bude i u ostatních zaniklých vesnic v tomto období. Lze předpokládat, že tato problematika nalezne své uplatnění nejen při výzkumu vesnic zaniklých v nedávné minulosti, ale i výzkumu zaniklých novověkých a středověkých lokalit⁸.

4.3 Prameny poznání minulosti a jejich charakteristika

Výzkum zaniklého vesnického osídlení po druhé světové válce, podobně jako poznání jakékoliv problematiky nedávné minulosti, vyžaduje specifický přístup. Ten na straně jedné spočívá ve využívání široké škály pramenů charakteristických pro toto období a na straně druhé v metodách jejich získávání i ověřování. Jak již vyplývá z předchozích částí této práce objektivní a efektivní výzkum dané problematiky není možné provést pouze na základě dat a metodiky spadající do okruhu jedné nebo dvou vědních disciplín, ale naopak je nutné stanovit širší interdisciplinární model. Ten spočívá v základním dělení relevantních pramenů do skupin, a to dle metod jejich získání i charakteristickým vlastnostem. Účelem tohoto dělení však není přesné vymezení jednotlivých vědních disciplín a jejich postupů, které by samo o sobě mohlo být předmětem disertační práce, ale slouží ke zjednodušení orientace v jednotlivých metodách, pramenech a především v efektivní kritice pomocí komparování. Pro účely dané problematiky tedy lze vymezit tři základní skupiny pramenů, a to historické, archeologické a antropologické. Jejich charakteristice, metodickému vymezení i zdůvodnění nutnosti jejich využívání budou věnovány následující části této práce.

4.3.1 Dosavadní stav poznání

Před samotným vymezením výše zmíněných skupin je nutné nastínit dosavadní stav poznání dané problematiky, zejména pak okolností poválečného vývoje a zániku sídelních jednotek v tzv. destabilizovaném pohraničí⁹. Prvním krok k poznání těchto událostí byl učiněn skupinou „vlastivědných“ badatelů z řad původních německých obyvatel, a to zejména

---

⁸ Potenciál výzkumu zaniklých vesnic nedávné minulosti a analogického srovnání s výzkumem středověkých a novověkých lokalit nebyl dosud stanoven a není předmětem této práce. Lze se však domnívat, že řada tezí doposud i následně uvedených je plně aplikovatelná. Příkladně to je problematika zánikového procesu, translace sídel, obnova demolované vesnice v původním místě apod.

⁹ Příčiny a okolnosti zániku vesnic v oblastech, které byly v roce 1938 připojeny k Německu, a které byly od roku 1945 do roku 1948 podrobeny vysídlování německých obyvatel (tedy pohraničí) jsou stěžejní problematikou této práce.

zpracováním regionální historie opuštěných vesnic od prvních zmínek až po jejich zánik (pro oblast Tachovska příkladně: Schuster, 1962; Schnabal - Lenz, 1973?; Hamperl, 2004). Zpracovány a publikovány byly rovněž výpovědi a osobní zkušenosti pamětníků odsunů Němců a útěků přes státní hranici (Hamperl 1996). Po roce 1989 a především pak v posledním desetiletí na tyto publikace navazuje celá řada českých a moravských regionálních studií či souborů dokumentů týkajících se historie a regionálního významu řady zaniklých i částečně žijících obcí (např.: Mikšíček 2003; Boháč 2008; Kocourková - Vilím 2009; Procházka 2007; Procházka 2011). Významným projektem se stalo spuštění internetové databáze „zanikleobce.cz“ obsahující historické údaje, současné i dobové fotografie a lokalizace vesnic a dalších objektů zaniklých po roce 1945 (Beran 2012). Žádná ze zmiňovaných publikací či projektů se však, a to i přes svůj nezpochybnitelný přínos, nevěnuje dané problematice skutečně analyticky.

Zvýšený zájem odborných historiků o danou problematiku lze zaznamenat až během posledních několika let, a to zejména řadou studií týkajících se konkrétních hospodářských, sociálních i politických změn a jejich dopadu na osídlení v pohraničí. Patří sem ustanovování a postupné formování „železné opony“ (Vaněk 2001; Kovařík 2005; 2006; 2008), problematika osídlování a dosídlování vysídlených vesnic i jejich zanikání (Topinka 2005), politické vlivy v pohraničí (Dvořák, 2012) a kolektivizace venkova (Topinka 2007a; Topinka 2007b). Výrazným přínosem pro poznání dané problematiky je také ediční řada sebraných dokumentů týkajících se vysídlení Němců a proměn v českém pohraničí od roku 1945-1951 (Arburg - Staněk 2010; 2011). I když komplexní syntéza pojednávající o změnách v českém a moravském pohraničí doposud chybí, velmi se jí přibližují dvě následující práce. První z nich pochází z konce 70. let minulého století a týká se konfiskací německého majetku, problematiky osídlování a dosídlování pohraničí, přidělování usedlostí, národní zprávě apod. (Slezák 1978). Tato problematika je zde líčena na svou dobu velmi komplexně i netendenčně. Důkazem toho je i její nedávné rozšířené opětovné vydání (Čapka – Slezák – Vaculík 2005). Druhou je pak teprve před nedávnem vydaná studie týkající se nejdůležitějších společenskopolitických změn zrcadlících se v dynamických proměnách místní státní správy (Šašinka 2012).

Archeologie jako prostředek poznání dané problematiky není dosud plně etablován, a to jak po stránce teoretické, metodologické i legislativní. Rozsáhlejší výzkumy zaniklých vesnic

pomocí odkryvu jsou tak vyvolávány především ohrožením lokality (např. povrchovou těžbou) a archeologie zde slouží především jako nástroj odhalení staršího vývoje lokalit a nikoliv jako nástroj poznání nejmladších vývojových fází a poválečných zánikových okolností (Nováček - Vařeka, 1993a; 1993b; 1995; 1996; Kirschner - Böhme 1994; Steinbach 1998; Gregor - Oexle 2002; Smolnik 2011). K recentním objektům však není přistupováno jako k plnohodnotným památkám. Tato situace je v přímém kontrastu se zahraničními studii, které posouvají hranice archeologického bádání stále více k současnosti (např.: McVarish 2008; Harrison - Schofield 2010; Buchli - Lucas 2006). Cílené badatelské výzkumy na našem území jsou prozatím pouze lokálního charakteru a soustředí se na tvorbu metodiky i stanovování potenciálů poznání dané problematiky pomocí archeologie. Jedná se tedy o činnost bez které nelze novou součást oboru etablovat a zaniklé vesnice by nebyly nikdy považovány za plnohodnotné památky. Patří sem především dlouhodobý výzkum kulturní krajiny a jejich proměn po druhé světové válce (Matoušek 2006; Budeš – Pařez 2006; Bureš 2012) a výzkum jednotlivých zaniklých vesnic (Funk 2007; Vařeka – Balý – Funk – Galusová 2008) i vodních mlýnů (Galusová 2007; 2010). Důležitou součástí jsou také navržené i aplikované metodické postupy. Příkladně je to nedestruktivní analytický průzkum reliktních staveb (Funk – Súkeník – Váňa 2012), aplikace kombinování archeologického a geobotanického průzkumu (Matoušek – Holý 2007), výzkum objektů odkryvem i metoda datování (Funk – Váňa 2012). Přínosem dané problematice jistě budou i výsledky nedávno ukončených či stále probíhajících projektů¹⁰. Ucelená studie týkající se role a využití archeologických metod při výzkumu tohoto druhu památek však dosud chybí.

Rovněž je třeba zmínit možnosti sociálně a kulturně antropologických, etnografických případně i sociologických výzkumů této problematiky, které jsou však dosud pouze na okraji zájmu odborníků v těchto oborech. Výjimku tvoří pouze několik etnografických výzkumů prováděných v místech s majoritní dosídleneckou komunitou (např.: Večerková 1984; Kastner 1996). Značným přínosem dané problematice bude jistě několik právě probíhajících projektů

---

¹⁰ Příklady projektů Katedry archeologie FF ZČU:

SGS-2010-043 - Doc. PhDr. Pavel Vařeka Ph.D. - Proměny sídelních a sociálních struktur jižních a západních Čech v čase dlouhého trvání;

SGS-2013-064 - Doc. Mgr. Karel Nováček Ph.D. - Sledování vývoje a změn krajiny pohraničních oblastí západních Čech 20. století prostřednictvím metod krajinné archeologie

mapujících mimo jiné povědomí obyvatel o umístění a stavu zaniklých vesnic¹¹, počítačovému modelování aspektů ovlivňujících osídlování lokalit¹² i tzv. orální historie, která skrývá značný, ale časově omezený potenciál poznání této problematiky.

Pokusíme-li se tedy shrnout dosavadní stav poznání dané problematiky, musíme konstatovat, že je velmi nevyrovnaná, a to jak po stránce míry zastoupení jednotlivých oborů, tak po stránce charakteru kladených otázek. Zatím co obecné pohnutky a okolnosti změn pohraničních oblastí jsou co se týče historického poznání v podstatě zmapovány, konkrétní provádění vyšších nařízení a s tím spojené lokální odlišnosti, které mohou mít na život lokalit zásadní vliv, jsou naopak známy pouze v několika příkladech nebo dokonce pouze teoreticky. Stejně tak témata jednotlivých studií jsou roztržena v množství otázek upřednostňující vždy jeden ze zánikových faktorů nebo jejich okruh (např.: zakázané hraniční pásmo, nedostatečné znovuosídlení pohraničí, nedostatky správy majetku apod.). Přesto historické výzkumy těchto témat prozatím nejvíce přispěly k poznání dané problematiky a ostatní vědní disciplíny tyto poznatky prozatím „pouze“ doplňují nebo na ně navazují tam, kde se jich nedostává. Potenciál nehistorického výzkumu však může daleko výrazněji přispět k poznání dané problematiky, a to nejenom upřesňováním dosavadních tezí, ale i jejich novým vlastním výkladem. Projekt, který by se věnoval otázkám proměny pohraničních oblastí skutečně interdisciplinárně, tedy se zapojením širokého spektra relevantních odborníků, řešících společný okruh otázek však bohužel doposud chybí.

4.3.2 Vymezení pramenů poznání minulosti

Jak již bylo řečeno v úvodu této části práce a následně potvrzeno, výzkum vesnic zaniklých po roce 1945 lze podložit studiem širokého spektra pramenů nejrůznějšího charakteru. Chceme-li se však lépe orientovat v pramenech samotných, užitých metodách a především je podrobit efektivnímu hodnocení a kritice, musíme je alespoň ve zjednodušené formě utřídit. Exaktní vymezení metod a přístupu jednotlivých oborů, které by bylo pro danou problematiku značným přínosem, však nelze bez obšírné odborné diskuze provést, a proto i zde uvedené dělení je pouze orientační s mnoha omezeními.

---

¹¹ NAKI 2012-2014 – PhDr. Jiří Woitsch Ph.D. – Sídelní a krajinný prostor jako odkaz kulturního dědictví a paměti národa.

¹² SGS-2013-091 – PhDr. Mgr. František Kalvas Ph.D. – Využití počítačového modelování při studiu poválečného vývoje českého pohraničí; SGS-2013-092 Mgr. Svatoslava Marková – Proměny českého pohraničí - interdisciplinární přístup.

Rozdělení lze provést ve dvou výchozích úrovních. První spočívá v identifikování pramenů, respektive dat na základě hlavní metody jejich získávání. Jedná se o data pořízená studiem písemných, obrazových či kartografických pramenů (historické prameny), nedestruktivním či destruktivním terénním výzkumem či jiným studiem artefaktů a ekofaktů (archeologické prameny) a data získaná na základě pozorování, rozhovorů či jiného studia chování přímých účastníků událostí (antropologické). Druhá rovina dělení pramenů pak spočívá v jejich charakteristice, tedy zda jsou data získávány přímým způsobem (výzkum v terénu, v archivu, rozhovorem s respondenty) nebo zda se jedná o práci s již zpracovanými a interpretovanými daty. Takováto data lze zjednodušeně označit jako primární a sekundární prameny. Bližší specifikace a dělení jednotlivých pramenů je pro názornost zobrazena v následující tabulce.

Základní dělení pramenů	Hlavní užívaná metoda	Příklady pramenů
Historické prameny	Studium písemných, obrazových, kartografických, fotografických a jiných pramenů	Sčítání lidu, demoliční výměry, katastrální mapy, vojenské letecké snímky, pohlednice
Archeologické prameny	Nedestruktivní terénní výzkum, výzkum odkryvem, studium formálních a prostorových vlastností artefaktů či ekofaktů	Relikty obytných a hospodářských staveb, cest, polních systémů, fragmenty obalových materiálů
Antropologické prameny	Rozhovory či jiná pozorování chování přímých účastníků událostí	Výpovědi pamětníků odsunu obyvatel, přistěhovalců, demoličních čet, pohraničnicků

Tabulka 1: Základní dělení pramenů poznání minulosti a jejich příklady

Takto vymezené skupiny pramenů však necharakterizuje pouze metoda užitá k jejich získání, ale i odlišnost vyplývající z jejich samotné podstaty vzniku. Jakýkoliv historický pramen, dle stanovené definice, v minulosti sloužil svému specifickému účelu (např.: urbář – daňová evidence, mapa – vojenské účely, fotografie – památka na událost apod.) Současné využívání těchto pramenů je tedy druhotné a zásadně odlišné od jejich původních funkcí. Z tohoto důvodu je nanejvýš důležité znát okolnosti vzniku každého pramene a možnost jeho využití v současnosti podrobit důkladné kritice (např.: Veyne 2010, 21; Funk - Galusová, 2011). Naproti tomu úskalí veškerých antropologických pramenů spočívá v subjektivním líčení událostí zúčastněnou osobou (např.: popis demolice vesnice bude jinak popisován

přímým účastníkem a jinak obyvatelem vedlejší vesnice apod.). Stejně tak fakt, že jako významná událost je brána pouze taková skutečnost, která není v celkovém životním kontextu samozřejmá (Veyne 2010, 16)(v poválečném pohraničí, kdy bylo demolování opuštěných objektů běžnou praxí, bude pamětník jen těžko považovat tuto událost za mimořádnou, a tedy takovou o které je třeba se výrazněji zmiňovat apod.) Kritika těchto pramenů tedy spočívá v jakémsi zobjektivnění subjektivních výpovědí zúčastněných osob. Výzkum archeologických pramenů se naopak soustředí na formální a prostorové vlastnosti artefaktů a ekofaktů, na základě kterých se zjišťují struktury a rozpoznávají události, které ovlivnily jejich vznik i současný stav (Neustupný 2007, 29, 194). Pomocí stanovování limitů výpovědní hodnoty artefaktů a ekofaktů a zvážení možností absence některých z nich v důsledku archeologických transformací, lze i k tomuto typu pramenů přistupovat kriticky.

Zatímco tedy historické prameny v minulosti sloužily svému specifickému účelu a jejich druhotné využití spočívá ve výkladu zachycených či nezachycených souvislostí, antropologické prameny s sebou přinášejí líčení minulosti z individuálního pohledu jedince. Archeologické prameny jsou převážně zaměřeny na pozorování formálních a prostorových vlastností artefaktů a ekofaktů, jako prostředku poznání minulosti. Všechny zmíněné skupiny pramenů však mají tentýž účel, a to odhalení minulé lidské skutečnosti, avšak na základě rozdílných metod, a tedy i dat. Kladení konkrétních otázek a testování hypotéz rovněž plně respektuje metody a především limity poznání daných skupin pramenů. Archeolog studující zaniklé osídlení po roce 1945 se tedy nemůže soustředit pouze na data archeologické povahy, ale musí mít zevrubný přehled i o ostatních pramenech a využívat je k ověřování a doplňování svých výzkumů.

4.3.3 Hledání odpovědí konkrétních otázek

Zásadním přínosem výše zmíněného dělení pramenů do skupin je kromě usnadnění orientace v nich samotných, metodách získávání i prostředků efektivní kritiky především možnost vymezení jejich výpovědního potenciálu. I když každá z uvedených skupin obsahuje velmi pestrou škálu nejrůznějších pramenů využitelných k získání cenných dat, identifikace obecných pravidel jejich vzniku umožňuje stanovení formy a především limitů jejich dnešního využití. Každá ze skupin pramenů je totiž schopna doložit jen určitý okruh událostí, podle kterých pak dotváří celkový obraz minulosti. Této skutečnosti je podřízena nejen míra tohoto „dotváření“, tedy individuální interpretace badatele, ale i samotná volba zkoumaných

témat. Výjimkou není ani daná problematika. Pokud si tedy příkladně budeme klást otázky týkající se zánikového procesu určité modelové vesnice (zaniklé bez zjevných příčin, jako je průmyslová výstavba apod.), zjistíme, že ani jedna z vymezených skupin pramenů nám nemůže poskytnout uspokojivé odpovědi. Oproti tomu, ale každá ze skupin poskytuje jinou část mozaiky, ze které do jisté míry lze okolnosti průběhu těchto procesů odvodit. Příklady některých otázek dotýkajících se zánikového procesu vesnic v destabilizovaném pohraničí jsou společně se skupinami pramenů nesoucích jejich případnou odpověď vyjádřeny v následující tabulce. Potenciál jednotlivých pramenů však nelze vyjádřit pouze dichotomicky (tedy ano, ne), ale je nutné zohlednit i možnosti částečných odpovědí (vyjádřeny půlkruhem).

Příklady kladených otázek	ANT. P.	HIST. P.	ARCH. P.
okolnosti a datace sídelního zániku	●		◐
okolnosti a datace fyzického zániku			●
administrativní zánik vesnice		●	
míra a forma degradace objektů po jejich fyzickém zániku			●
důvody a jiné okolnosti volby nebo naopak odmítnutí osídlení vesnice	●		
počet a národnost dosídlenců	◐	●	

Tabulka 2: Schéma potenciačního využití pramenů u modelové lokality

I když zde uvedené schéma není obrazem žádné konkrétní lokality ani dat, lze se domnívat, že analýza pramenů u skutečných případů nebude příliš odlišná. Tuto metodu, lze navíc použít i při posuzování konkrétních archiválií, terénních situací i výpovědí pamětníků, které však budou demonstrovány až v následujících částech této práce. Znalost potenciálu a limitů jednotlivých skupin pramenů i samotných zdrojů dat patří k zásadním krokům každého

interdisciplinárního výzkumu, protože může výrazně ovlivnit užitou metodu i teoretický rámec v dané problematice. Každý z badatelů by tedy měl znát limity svého oboru a snažit se okruh svého působení v tomto duchu rozšířit tak, aby dospěl k co možná nejuvěrohodnějším, a také z několika úhlů ověřeným závěrům.

4.3.4 Události jako prostředek poznání minulosti

Základním kamenem ovlivňujícím lidské jednání v minulosti i současnosti jsou události. Proto jsou také posledním, avšak neméně důležitým vymezeným pojmem. Ačkoliv je pojem událost spojován především s archeologickou teorií a metodou, uplatnění tohoto termínu je daleko širší. Až doposud byl tento pojem zmiňován hlavně jako příklad a do značné míry i synonymum k minulým lidským činům i jiným okolnostem, které ovlivňovaly život a chod sídelních jednotek. Definování tohoto pojmu v archeologii se však s tímto výkladem shoduje jen z části, a proto se musíme s jeho definicí blíže seznámit, případně ji modifikovat tak, abychom mohli události účinně použít i v dané problematice. I v tomto případě platí základní teoretické pravidlo poznání minulosti, složené z určitých struktur (zákonitostí, pravidelností) a událostí, které jsou jejich určitým protikladem v živé kultuře (Neustupný 1997, 217).

Příkladem událostí v minulosti může být vytvoření artefaktu, vypálení vesnice, pohřeb apod. Strukturálním protikladem těchto událostí jsou jejich formální a prostorové vlastnosti (Neustupný 2010, 109). V prostředí minulého lidského světa se však odehrávala celá řada důležitých událostí, jejichž struktury po transformačních procesech nelze zachytit žádnou z archeologických ani jiných metod. Věcné poznání lidské minulosti a podklady pro tvorbu k tomuto účelu využitelných teoretických modelů proto nelze hledat pouze v archeologizovaném světě, ale i na současných příkladech a vzorcích lidského chování.

Událostí v archeologickém slova smyslu rozumíme „*Jakoukoliv změnu vnějšího lidského světa, která vede ke změnám okolností lidské existence*“. Jedná se tedy vždy o procesy ovlivňující člověka a nezbytně na něj také vázané. Přírodní události, které lidský svět nijak neovlivňují, tedy tato definice vylučuje (Neustupný 2010, 109). Okolnostmi lidské existence se rozumí například ekonomické, sociální, ideologické a veškeré na člověka působící přírodní podmínky. Tato definice tedy zahrnuje nepřeberné množství příkladů, typů a podtypů událostí, které vedou ke značné rozrůzněnosti tohoto pojmu (Neustupný 1997, 219). K základním charakteristikám archeologických událostí patří jejich dichotomická vlastnost, neboli možnost na ně nahlížet z událostního nebo strukturálního hlediska. (Neustupný 2010,

110). Jinou její vlastností je individuálnost, která provází jakýkoliv lidský výtvar ať již vytvořený jednotlivcem či ve skupině (Neustupný 1997, 220). Zvláštní skupinu tvoří události diachronické, kterým náleží určitá časová a prostorová trajektorie v mrtvé kultuře zrcadlící se jedním nebo více zachytitelnými body na přímce jejich průběhu. Takovými to "akcemi", jak lze tyto události také označit je příkladně pohřeb jedince, válečné tažení nebo vytvoření artefaktu (Neustupný 2010, 110). Výše uvedená definice i nastíněný zevrubný soubor vlastností a variability událostí je však velmi obecný a tudíž jen obtížně aplikovatelný v prostředí archeologického výzkumu lokalit zaniklých po roce 1945. Pro tyto účely je tedy nutné vytvoření nového úzce specializovaného vymezení, respektujícího definici pojmu archeologická událost a zároveň vnímající člověka jako bytost řídicí se svými elementárními pravidly a zákony.

Před samotným vymezením událostí v moderním lidském světě je však nutné vyjasnění paradigmatického přístupu k tomuto pojmu. Procesuální přístup spočívá ve vytváření obrazu minulosti na základě určitých zákonitostí a pravidelností, zatímco postprocesuální přístup vnímá minulost jako řetězec navzájem na sebe navazujících událostí. (Neustupný 2010, 111). Přesto, že ani jeden z těchto směrů prakticky nelze využívat výhradně a omezeně, přesto se každý z badatelů svým uvažováním i přístupem více přiklání k jednomu z uvedených směrů. Zaniklé vesnice po roce 1945 jsou ze své podstaty velmi specifickým prostředím, které ač bezpochyby archeologizované, je zachyceno v rozličných novodobých pramenech či stále živé v myslích bývalých obyvatel a pamětníků. Blízkost současného lidského světa a jmenované možnosti bádání vnáší do této problematiky nové teoretické směry, a to příkladně zapojení sociologických a antropologických studií, jejímž předmětem je zkoumání chování a uvažování člověka v současném světě. Lidská individualita je tedy pro vymezení nového teoretického pojmu zcela zásadní vlastností a na pomyslné míse vah tak převažuje nad preferováním strukturálního pohledu na danou problematiku.

Soubor událostí, které lze na základě shodných specifických vlastností vyjmout z obecně definovaného stejnojmenného pojmu a etablovat je v nový teoretický pojem jsou „činy“. Čin lze definovat jako základní cílenou lidskou aktivitu, ze které se skládá lidská činnost. Jedná se tedy o základní a neodmyslitelný prvek veškerého lidského jednání. Rovněž lze konstatovat, že celý lidský život se skládá z větších či menších činů a činností. Čin je na rozdíl od výše definovaných událostí striktně lidským faktorem a jasně se vymezuje oproti přírodním

transformacím, což umožňuje daleko širší aplikovatelnost v dané problematice (Schiffer 1996, 22). Pokud tedy navážeme na výše zmíněné definice událostí a po jejich vzoru vytvoříme vlastní teoretický pojem, zjistíme, že již nezasahujeme pouze do archeologické vědní disciplíny, ale jsme již na poli obecné definice lidského jednání jako takového.

Čin je tedy základním lidským úkonem, který je vždy cílený a mění okolnosti lidské existence. Rovněž lze konstatovat, že základním hybatelem lidské činnosti je vědomá či podvědomá snaha změnit nějakou nevyhovující situaci. Z těchto příkladů se skládá prakticky celý lidský život a odlišnosti v řešení shodných situací je neodmyslitelným individuálním prvkem každého činu (např. nakoupení zboží, založení školy, vydání rozkazu nebo zaslání udání). Soustava na sebe navazujících činů, které však pouze společně mohou dosáhnou kýženého cíle, lze souhrnně nazvat jako činnost (např.: rozebrání domu na stavební materiál, ostraha státní hranice v určitém úseku, těžba dřeva apod. (srovnej: podobně jako pojem akce Neustupný 2010, 110). Podklady pro výzkum činů lze získávat všemi doposud zmíněnými vědními disciplínami z okruhu poznání lidské minulosti. Výzkum dané problematiky lze tedy rovněž pojmout jako výzkum lidských činů a činností, které utvářely současnou podobu našeho pohraničí. Toto vymezení však není v žádném případě samoúčelné, ale zásadně mění pohled na současný a tím spíše i minulý lidský svět, který je předmětem výzkumu.

4.4 Teoretický rámec výzkumu vesnic a role archeologie v něm

Výzkum zaniklého vesnického osídlení po druhé světové válce vyžaduje specifický teoretický, a tedy i metodologický přístup, který nelze vytvářet na základě přímočaré aplikace standardizovaných archeologických či historických výzkumů. Rozdílnost však nespočívá jen v možnostech využití nových pramenů, které nejsou pro starší období dostupné, ale především v odlišném charakteru kladených otázek vyvstávajících z potenciálů a kombinování daných oborů. Zatímco u zaniklého středověkého osídlení je obvyklým předmětem výzkumu lokalizování vesnice, stanovování počtu usedlostí nebo způsobu obživy obyvatel, v dané problematice lze na tyto otázky z větší části odpovědět na základě map a dobových evidenčních pramenů. O to větší jsou však nároky na výpovědní hodnotu těchto zdrojů, které sice posouvají stupeň poznání daných témat výrazně kupředu, ale na druhou stranu výzkumný proces svým množstvím a nevyvážeností výrazně komplikují. V některých

situacích, lze dokonce hovořit o přebytku pramenů, které komplikují ustanovování jednoduchých závěrů i struktur. Tato situace se do značné míry podobá problematice mladšího, ale především starších období paleolitu, kdy je výzkum naopak komplikován nedostatkem pramenů¹³. Tvrzení laické veřejnosti i některých odborníků, že archeologie 20. století díky množství dokumentů i výpovědím svědků nemůže již nikterak přispět k poznání tohoto období, jsou však zcela neopodstatněné. Důvody těchto reakcí i pochybností jsou zejména stírající se hranice mezi jednotlivými vědními obory, přeceňování výpovědní hodnoty mladších písemných pramenů, a také nedostatečná „atraktivita“ výzkumu událostí považovaných za všeobecně známé.

Pro archeologický výzkum vesnic zaniklých po roce 1945, stejně tak jako ostatních památek 20. století, je nutné stanovení specifického metodického přístupu, jehož základem jsou vybrané archeologické postupy rozšířené o nezbytné mezioborové prvky. Před samotným stanovením metodického rámce výzkumu (viz. kap. 5) je však nutné teoreticky vymezit roli archeologie v dané problematice, a to především jako hlavní metody poznání minulosti. Uplatnění archeologických metod lze rozdělit do tří základních skupin, které vycházejí z cílů výzkumu i vztahů s ostatními zdroji dat.

První z nich spočívá v objevování doposud neznámých a jinými prameny nezaznamenaných lokalit. K takovým patří příkladně dílčí úseky železné opony (průběh linií zátaras, umístění strážních věží apod.), obranné prvky státní hranice (stálá i polní opevnění) a především pro danou problematiku důležité samostatně situované obytné i hospodářské stavby (jednotlivé usedlosti rozptýlené zástavby, hájovny, mlýny, cihelny jiné tovární objekty apod.). Nejčastěji užívanou metody této skupiny uplatnění archeologie je letecká prospekce, analyzování historických leteckých snímků a méně často i povrchový průzkum terénu. První z vymezovaných skupin lze proto nazvat jako „zjišťující“ (rozpoznávající), a to ve smyslu cílů výzkumu i uplatňování archeologické metodiky. Druhou skupinu tvoří případy, kdy je známa poloha i základní informace o lokalitě (jméno, počet původních obyvatel, administrativní příslušnost apod.). Tato bazální data však sama o sobě nemohou poskytnout pramennou základnu nutnou pro podrobnější výzkum, a proto je nezbytné rozšíření (doplnění) o údaje z oblasti archeologie. Nejčastěji využívanými metodami jsou povrchový průzkum lokalit,

---

¹³ I proto se také většina současných odborníků archeologie moderní doby původně věnovala studiu staršího nebo mladšího pravěku, které vykazuje řadu shodných aspektů. Např.: John Schofield, William Rathje, Václav Matoušek.

analyzování historických leteckých snímků, případně i dílčí výzkumy odkryvem. Toto „doplňující“ uplatnění dat získaných na základě archeologie je nejrozšířenějším a nejčastěji využívaným metodickým postupem. Příkladem aplikace je výzkum prakticky všech vesnic zaniklých po roce 1945, jiných souvisejících komponent, obranných vojenských objektů, lokalit souvisejících s vytyčováním i jednotlivými vývojovými fázemi železné opony a většiny případů spadajících pod široké spektrum témat industriální archeologie. Třetím způsobem uplatnění archeologických metod, které tvoří poslední z vymezovaných skupin je verifikování (ověřování) informací zjištěných z historických či antropologických zdrojů přímo v terénu. V dané problematice se příkladně jedná o porovnávání archivních záznamů se skutečnostmi získanými v terénu, respektive hodnocení míry plnění určitých příkazů, pracovních záznamů apod. Konkrétně se jedná o formu a stav zaznamenaných demolic vesnických usedlostí, jejich rekonstrukcí, ostatních souvisejících terénních prací apod. Přesto, že lze tento způsob zapojení archeologických metod považovat za nejpřínosnější, a to zejména díky výraznému přispění k teoretickému, metodickému i kritickému poznání užívaných pramenů, jeho využití je v současné době jen velmi okrajové. Vzhledem k rostoucímu zájmu o archeologii mladších období a její dynamický vývoj je však pravděpodobné, že tento stav je pouze dočasný.

Ačkoliv lze teoreticky dělit roli archeologie v problematice poznání 20. století na tři výše zmíněné skupiny, které jsou pro přehlednost zobrazeny v následující tabulce, užití v praxi je zpravidla kombinované a mnohonásobně se opakující. Výjimkou není ani postup poznání vesnic zaniklých po roce 1945, kdy jsou u vybraných lokalit relevantní archivní data doplňována a následně komparována terénním výzkumem apod.

UPLATNĚNÍ ARCHEOLOGIE	ÚČEL	PŘEVLÁDAJÍCÍ METODA	PŘÍKLADY VÝZKUMU
ZIŠŤUJÍCÍ	objevování neznámých lokalit, nezaznamenaných v jiných pramenech	letecká prospekce, analýza historických leteckých snímků, povrchový průzkum terénu	dílčí úseky železné opony, samostatně stojící usedlosti, výrobní komponenty
DOPLŇUJÍCÍ	rozšiřování pramenné základny pro podrobný výzkum	povrchový průzkum terénu, historických leteckých snímků	vesnice zaniklé po roce 1945, výrobní komponenty, vojenské objekty, dílčí části železné opony,
OVĚŘUJÍCÍ	komparování, ověřování dat získaných historickým a antropologickým výzkumem	povrchový průzkum terénu, výzkum odkryvem, analýza historických leteckých snímků	provedení demolic, rekonstrukcí a ostatních terénních prací

Tabulka 3: Přehled způsobů uplatnění archeologie při poznání minulosti 20. století

Výše uvedené způsoby uplatnění archeologie při poznání událostí 20. století jsou nejen logickým vyústěním dlouhodobějšího zájmu archeologa o danou problematiku, ale vycházejí i z příkladů výzkumů příbuzných témat v zahraničí. Vymezování role archeologie je však v těchto pracech do značné míry odlišné a v řadě případů není zařazeno vůbec. Důvodem je především odlišné nahlížení na tento vědní obor, který se z našeho úhlu pohledu spíše přibližuje pojetí antropologickému nežli historickému. O tom svědčí nejenom volba příslušných témat, ale především univerzální aplikování archeologických metod v souladu s ostatními zdroji dat. Součástí postupů poznání minulosti je rovněž doplňování a ověřování výpovědní hodnoty jednotlivých pramenů, které lze demonstrovat na řadě konkrétních zkoumaných lokalit.

Příkladem mohou být rozsáhlé nedestruktivní výzkumy bojišť západní fronty první světové války, kde jsou často jen velmi povrchní informace o zákopových systémech získané na základě dobových pramenů rozšiřovány pomocí letecké prospekce a analýzy armádních leteckých snímků (např.: Stichelbaut – Bourgeois – Saunders – Chielens 2009). Povrchový průzkum terénu rozšířený o některé metody stavebně historického průzkumu je oproti tomu často využíván při výzkumu nejrůznějších industriálních center (elektrárny, mlýny, přístavy,

plynárny apod.) i jiných souvisejících komponent (dělnické kolonie, silniční i železniční komunikace, mosty apod.). Archeologickými metodami jsou v tomto případě doplňována data zahrnující velmi široké spektrum pramenů, a to od mapových podkladů, pojistných smluv, technologických i stavebních příruček až po patentní přihlášky (např.: McVarish 2008; Palmer – Neaverson 1998). Pravděpodobně nejvýmluvnějšími příklady ověřování výpovědních hodnot některých pramenů je soubor výzkumů týkajících se zacházení s potravinami a dalším spotřebním zbožím. Tyto výzkumy mezi kterými jednoznačně dominuje tzv. Garbage project, odhalily výrazné nesrovnalosti mezi doklady lidského chování (složení odpadu, zacházení s ním) a lidským myšlením (sociologické výzkumy spotřeby potravin apod.). Byly tak položeny základy pro nové interpretování „nelogických“ lidských činů a bylo tak poukázáno na nezbytnost interdisciplinární verifikace (např.: Rathje – Murphy 2001; Harrison – Schofield 2010).

Jak již racionálně vyplývá z předchozího textu, ani výzkum vesnic zaniklých po roce 1945 se v celkovém kontextu poznání událostí 20. století neobejde bez využití metod archeologického výzkumu. Užívaná metodika však musí být do značné míry přizpůsobena konkrétním zkoumaným otázkám a zohledňovat roli tohoto oboru při jejich řešení. Aby však mohl výzkum přinést odpovídající výsledky musí být data získaná na základě archeologie rozšířena a komparována s ostatními informačními zdroji. Proto i teoretický a následně i metodický rámec této práce je těmto skutečnostem přizpůsoben. Stejně tak následující praktické části této práce nebudou striktně děleny dle užitých pramenů či metod charakteristických pro jednotlivé obory, ale naopak na základě řešené problematiky a s tím spojených kladených otázek. Vždy však bude zdůrazněna a jasně vymezena role archeologie při hledání odpovědí. V praxi a konkrétních případech pak budou testovány výše zmíněné teoretické modely, definice i vymezení a užívána stanovená terminologie. Důraz bude kladen zejména na možnosti a limity poznání obecných okolností i konkrétních případů zánikového procesu, lidských činů ovlivňujících tyto události, výzkumu celkového dopadu destabilizace pohraničí v konkrétních oblastech, metodě lokalizování i získávání základních dat k výzkumu vesnic apod. Závěrem je třeba zdůraznit, že touto částí práce teoretický rámec výzkumu dané problematiky v žádném případě nekončí a řada doposud nejmenovaných či pouze naznačených tezí budou i následně dotvářeny.

5 Obecný historický kontext zániku vesnic

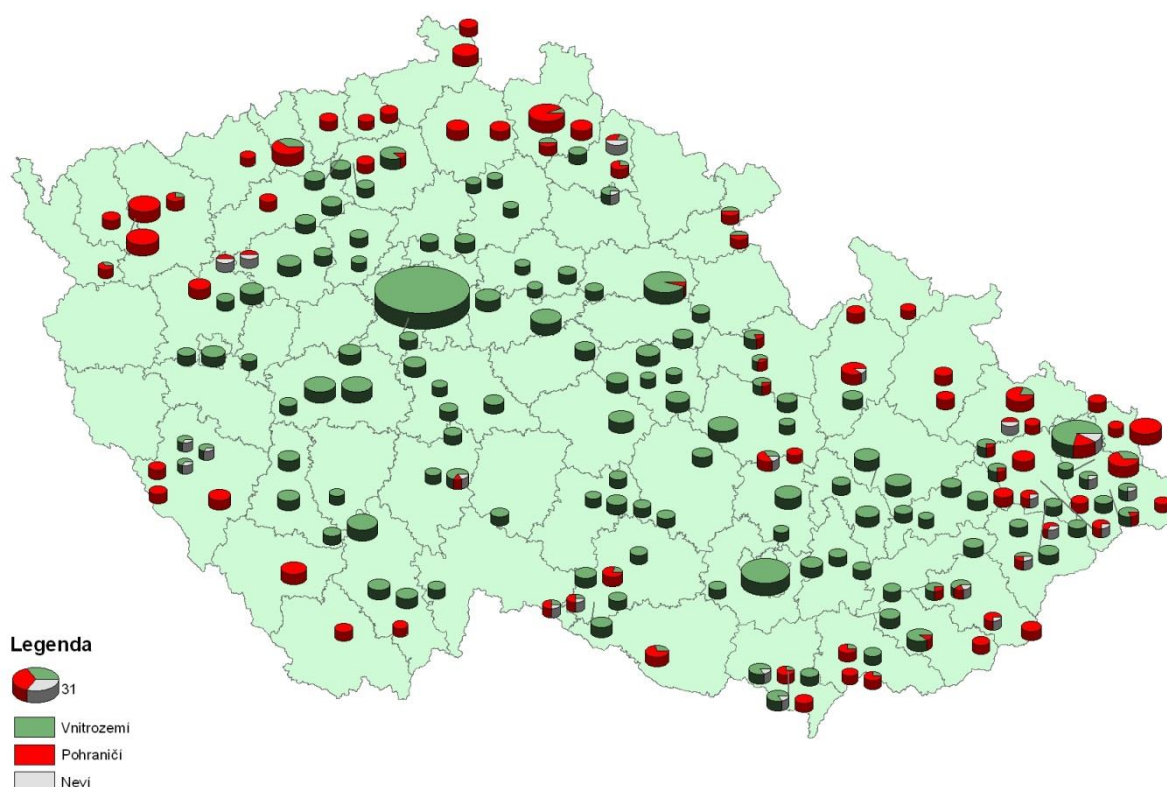
Cílem této části práce je přiblížení hlavních dějinných událostí, které významně ovlivnily existenci venkovského osídlení v českém, moravském a slezském pohraničí. V důsledku intenzivních politických, ekonomických i sociálních změn souvisejících s těmito událostmi, dochází k výrazné redukci vesnického osídlení a jeho rozsáhlého hospodářského zázemí. Přiblížení těchto změn by mělo být rovněž součástí této kapitoly. Přestože zde budou líčeny i události všeobecně známé, postrádalo by smysl je nepřipomenout, a to především v přímých souvislostech s danou problematikou. Tento fakt bude navíc vyvážen líčením událostí téměř neznámých nebo historickým výzkumem zjištěných teprve během posledních několika let. Tato práce si neklade za cíl vytvoření vyčerpávajícího dějinného přehledu událostí našeho pohraničí a není to ani jejím účelem. Interpretace archeologického výzkumu moderních lokalit by však bez zasazení do širšího historického kontextu ztrácela podstatnou část své výpovědní hodnoty a příčiny i okolnosti poznaných událostí by tak zůstaly neodhaleny.

Metoda volby a popisu dějinných událostí je zaměřena především na charakteristiku takových skutečností, které nejvíce ovlivnily životy obyvatel vesnic v našem pohraničí a přímo či nepřímo zapříčinily jejich opuštění a zánik. Z těchto důvodů jsou následující části práce soustředěny výhradně na dějiny 20. století a především pak na poválečný vývoj západních Čech. V popisu je záměrně využíváno pouze historických pramenů a studií, a to z toho důvodu, aby bylo možné líčené události během následného výzkumu dále měnit i upřesňovat.

5.1 Charakteristika pohraničních oblastí

Československé pohraničí nelze v žádném případě chápat jako oblasti se shodným ekonomickým i přírodním rázem, a to i přes jejich jednotné pojmenování. V předválečném období jsou tato území označována jako specifická oblast, charakteristická většinovým německým obyvatelstvem, se zvláštními klimatickými a přírodními podmínkami. Později se pro označování pohraničí vžil historicko-geografický termín „Sudety“. Z počátku se tak nazývaly jen horské oblasti lemující hranice českých zemí, převážně česko-slezského pomezí, ale postupně se tento termín transformoval v politicko-správní označení všech příhraničních oblastí s převahou německého obyvatelstva. Ke změně významu tohoto termínu dochází po vzniku samostatného Československa, se kterým se Němci nedokázali ztotožnit a zejména

pak nacistickou propagandou v druhé polovině 30. let (Kastner 1996, 12-13). Po druhé světové válce byl však tento název oficiálně nahrazen termínem pohraničí, který ač původní pojmenování nahrazuje, není jeho synonymem. I pohraničí je politicko-geografickým pojmem označujícím však území, ze kterého bylo vysídleno německé obyvatelstvo a to bez ohledu na to, zda bylo dříve součástí třetí říše či nikoliv (Topinka 2005, 534). Termín pohraničí je v relevantních oblastech doposud velmi živým, běžně užívaným, ale stále politicky velmi citlivým pojmem. Jeho význam v současnosti je u místních obyvatel rovněž neměnný což dokazuje i nedávný výzkum veřejného mínění na toto téma (Stachová - Čermák, 2010).

Schéma 8: Schéma sociologického výzkumu na téma života v pohraničí a vnitrozemí. Strachová, Jana – Čermák, Janek: Subjektivní vnímání českého pohraničí. Socioweb 02/2010: Teorie pro všechny. [30. března 2013]. www.socioweb.cz

České pohraničí z hospodářského hlediska nikdy netvořilo jednotný celek. Pohraničí severozápadních Čech patřilo mezi hospodářsky vyspělou oblast zaměřenou na těžební průmysl, oproti tomu jižní a západní Čechy se orentovaly spíše na zemědělství. Společným

jmenovatelem příhraničních oblastí byl lehký průmysl zaměřený především na vývoz. Nejrozvinutějšími obory v tomto odvětví byly např. sklářství a textilní průmysl, specifickými zase krajkářství, výroba knoflíků, zrcadel a rukavičkářství (Čapka - Slezák – Vaculík 2005, 231). Rozdílnost v charakteru pohraničních oblastí byl také jedním z hlavních faktorů ovlivňujících jejich nové osídlení, a tedy i míru zániku vesnic v jednotlivých regionech.

5.2 Historický vývoj pohraničí ve 20. století

5.2.1 Rozpad Rakousko-Uherské monarchie a vznik samostatného státu

Za počátek spletitého řetězce historických událostí, které vyústily v řadu nevratných a často velmi dramatických změn pohraničních oblastí, lze označit konec první světové války a rozpad Rakousko-Uherského státního celku. Formování nástupnických států vznikajících dělením dlouhodobě vytvářených infrastruktur, ekonomicky na sobě závislých oblastí a především etnicky jednotných území již od samého počátku sebou přinášelo řadu problémů a politických sporů. Výjimkou nebylo ani nově vzniklé Československo, jehož vleklý spor o definitivní podobu státních hranic trval téměř dva roky od vyhlášení samostatné republiky. Územní spory byly vedeny především o oblasti převážně osídlené nečesky mluvícím obyvatelstvem, a to v oblastech Čech, Moravy, Slezska, Slovenska i nově připojené Podkarpatské Rusy (Agnew 2008, 253-258). Pro danou problematiku je však podstatná teritoriální pře mezi tehdy nově vzniklým Československem a na Habsburské monarchii nezávislým Německým Rakouskem. Tento stát rakouských Němců, jak býval také někdy označován si již od prvních dnů svého vzniku (16. října 1918) nárokoval a později vyhlásil i připojení čtyř pohraničních provincií majoritně osídlených německy mluvícím obyvatelstvem, které se po letech staly předmětem vysídlení (Deutschböhmen zahrnující severozápad a sever Čech s centrem v Liberci; Sudetenland zahrnující severovýchod Čech, severozápadní Moravu a část bývalého Rakouského Slezska s centrem v Opavě; Böhmerwaldgau zahrnující západ, jihozápad až jih Čech s centrem v Prachaticích a Deutschsüdmähren zahrnující jih Moravy s centrem ve Znojmě). Tato území byla několik týdnů po vyhlášení připojení k Německému Rakousku obsazena Československým vojskem a dne 19. 12. 1918 uznala Francie jako představitel vítězné mocnosti jejich okupaci. K definitivnímu připojení těchto oblastí k Československu dochází až na základě mírové smlouvy mezi oběma státy, a to 10. 9. 1919 (Pejřimovský 2011, 63), kdy bylo k Československu připojeno i původně rakouské Vitorazsko a Valticko (Agnew 2008, 256). Německy, polsky i maďarsky mluvící obyvatelé na

našem území se tak po vleklých sporech stali bez ohledu na svou vůli menšinovými občany nově vzniklého státu a i když mohli i nadále plně užívat původní jazyk i kulturní zásady, po letech to byli právě oni, kdo se nejvíce zasadil o rozpad Československa.

5.2.2 Mnichovská dohoda a rozpad Československa

Zásadní události, které definitivně mění českoněmecké vztahy a vyústíjí v první masové migrační změny v pohraničních oblastech, se odehrávají v březnu až říjnu 1938. Vzrůstající nacionalismus a protičeské nálady Němců žijících na našem území vrcholí 13. – 15. září téhož roku, a to nezdařeným pokusem o ozbrojený převrat v některých pohraničních okresech organizovaným členy SdP (Agnew 2008, 268-269). Na tyto události pak navazuje série přeпадů některých policejních stanic, celnic i jiných úřadů s českými zaměstnanci i řady menšinových českých civilních obyvatel jednotkami nově vzniklého Sudetoněmeckého Freikorpsu. Při těchto akcích bylo zastřeleno celkem 110 občanů české národnosti, a to většinou četníků konajících službu na německém většinovém území. Dalších více než 2000 Čechů pak bylo zajato a odvečeno do Německa (Agnew 2008, 275). Dne 15. září přednesl Adolf Hitler své požadavky na postoupení pohraničních území s více než 50% obyvateli německé národnosti Německu¹⁴, jehož plán byl posléze britskými a francouzskými zástupci projednán, podpořen i připraven k realizaci. Česká vláda tyto požadavky nejprve odmítá, ale následně po nátlaku západních spojenců podmínky přijímá. Zveřejnění této zprávy však vyvolalo masové demonstrace a stávký, které vyústily v pád této vlády (Agnew 2008, 293). Nově sestavená vláda gen. Syrovým pak předchozí vládou schválené Hitlerovy požadavky odmítá a vyhlašuje všeobecnou mobilizaci. Mezi tím představují své územní požadavky na Československu také zástupci Polska a Maďarska (Agnew 2008, 294). Ve snaze vyřešit spor Československa s Německem bez vypuknutí války a uklidnění tak napjaté mezinárodní situace byla na den 29. září 1938 svolána konference se zástupci čtyř mocností, kde byly územní požadavky Německa, Polska a Maďarska potvrzeny a uznány. Posléze s tímto rozhodnutím byli seznámeni i čeští zástupci a 30. září byly tyto podmínky přijaty vládou. Samotný zábor hraničních území armádami Německa a Polska pak probíhal v říjnu 1938

---

¹⁴ Výchozím údajem o národní příslušnosti se stalo sčítání lidu z roku 1910, důvod proč bylo voleno právě toto sčítání a ne například jiná evidence z let 1920 nebo 1930 je nejasný a v tuto chvíli o něm lze pouze spekulovat. Nasnadě jsou důvody politické (náprava křivd Versaillské smlouvy, neuznání správního dělení při sčítání ČSR) nebo zcela praktické (vyšší počet Němců v těchto sčítáních oproti mladším údajům apod.)

(Agnew 2008, 295). V listopadu téhož roku ještě Maďarsko získává značnou část původního jižního Slovenska a Podkarpatské Rusy (Agnew 2008, 301).

Dopad těchto událostí pro Československo respektive Druhou republiku byl paralyzující. Země přišla téměř o třetinu svého území i obyvatel, a to nejen cizích národností, ale i o 1,25 mil. Čechů a Slováků. Stát se navíc musel vyrovnat s přílivem více než 100 000 uprchlíků z postoupených území i ztrátou významných výrobních center, dopravních uzlů i pohraničních pevností. Ne všechny oblasti s většinovým německým obyvatelstvem však bylo možné připojit k jinému státnímu celku. Zejména pak v oblastech tzv. národnostních ostrovů (např. Jihlavsko), které se nikdy na rozdíl od jiných pohraničních území nestaly součástí jiného státního celku, ale přesto byly podrobeny poválečnému vysídlování. Právě tyto oblasti tvoří křehkou hranici v chápání a definování pojmů Sudety a pohraničí. V přímém důsledku všech zmíněných politických i ekonomických změn však nezaniká žádná vesnice, a to přesto, že s touto problematikou poválečný vývoj velmi úzce souvisí.

5.2.3 Odsun Němců

Klíčovou událostí pro destabilizaci pohraničních oblastí, a tedy i zániku mnoha sídelních jednotek bylo vysídlení Němců. Plány na odsun se utvářely postupně v průběhu války na půdě londýnské exilové vlády a byly ovlivňovány domácím odbojem i momentální situací v protektorátu, kdy se postupem času protifašistický odpor proměnil na protiněmecký. Bylo tedy rozhodnuto o odsunu v podstatě všech sudetských Němců (Brügel 2008, 348). Následkem odsunu mělo Československo přijít o téměř tři miliony obyvatel, a to převážně v příhraničních oblastech státu. Podle posledních celkově dostupných údajů, tedy sčítání lidu z roku 1930, představovala německá menšina v Českých zemích 23,6 % veškerého obyvatelstva (Slezák 1978, 30). Negativních dopadů odsunu takového množství obyvatel si byla vědoma i politická reprezentace. Celá akce byla považována za politicko-bezpečnostní opatření státního významu a ekonomické i sociální důsledky pak jako druhořadé (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 119). Vytvoření homogenní střední Evropy bez německých menšin patřilo rovněž k spojeneckým prioritám v rámci zamezení budoucích konfliktů s německými menšinami (Houžvička 2005, 283).

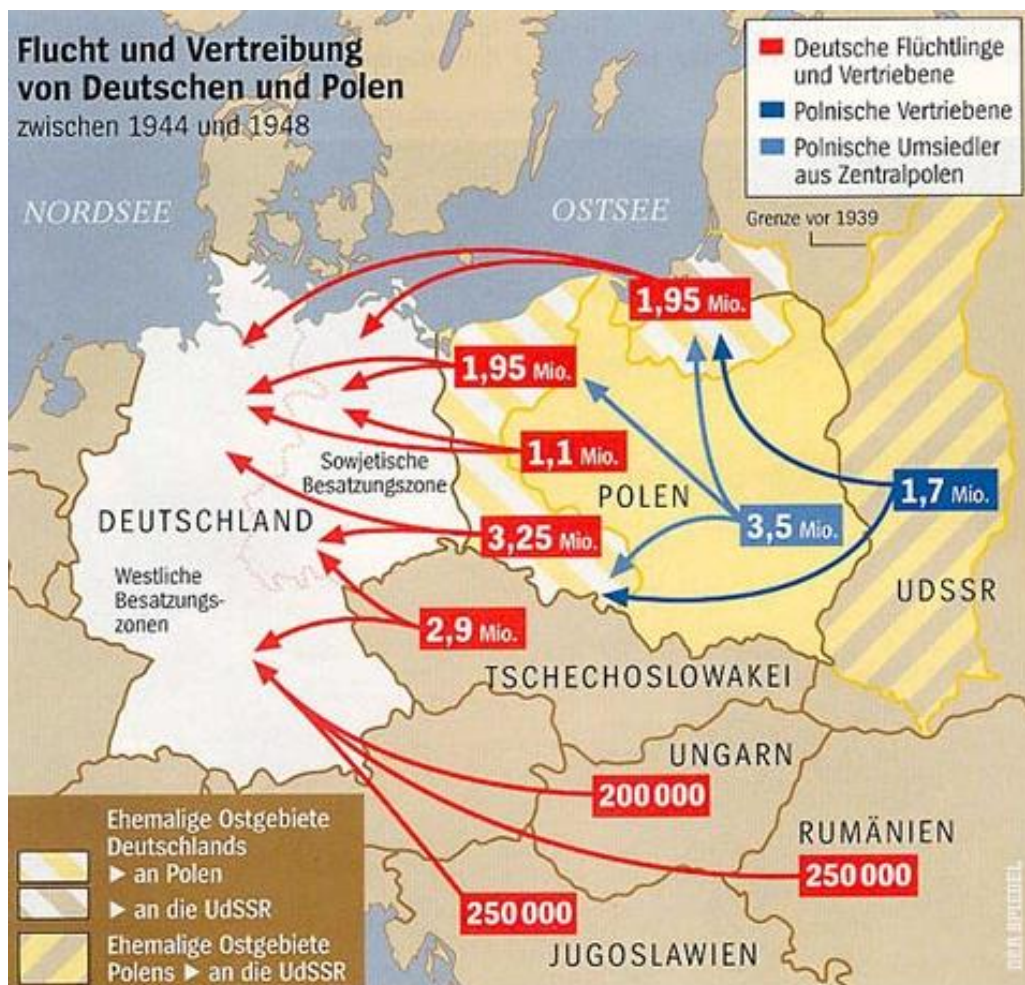

Schéma 9: Útěk a odsun německých a polských obyvatel mezi léty 1944 a 1948 (Zdroj: Spiegel special 2/2012: Die Flucht der Deutschen. [15. dubna 2013], www.bund-der-vertriebenen-hessen.de/page_vertreibung_karte.html).

První odsunové akce proběhly již na sklonku války a zejména pak těsně po jejím ukončení. Ve snaze zabránit migraci osob a zamezení vyvážení majetku do zahraničí bylo k ostraze hranic do těchto oblastí vysláno několik vojenských jednotek (Spirit 2004, 219). Základ tvořil 1. Čs. armádní sbor ze Sovětského svazu a řada revolučních formací, které až do počátku června 1945 obsazovaly celé pohraniční území (Brandes 2002, 331). Patřily k nim i neblaze proslulé Revoluční gardy. Nejen tyto jednotky, ale i řadová armáda se podílela na vyhánění Němců, které stoupalo na intenzitě již během červnových dnů. Do konce tohoto měsíce bylo z českých zemí vysídleno celkem 450 000 osob (Staněk 1996, 22). Situace se, ale i nadále vyhrcovala a odsuny pokračovaly. Dochází k zatýkání podezřelých osob, domovním prohlídkám, zabavování majetku, „revolučním soudům“ a někdy i k lynčování a exekucím německého obyvatelstva. Tyto formy tzv. „divokých odsunů“ byly mnohdy provázeny

surovostmi a docházelo i k úmrtím z nedostatku potravin, vyčerpání i onemocnění¹⁵. Špatný psychický stav vysídlovaných a frustrace z prohrané války se projevila také více než pěti tisíci sebevraždami (Staněk 1996, 55).

Rozhodujícím faktorem pro odsun německých obyvatel byla Postupimská mírová konference uspořádaná v červenci a srpnu 1945, jejímž výsledkem bylo mimo jiné stanovení zásad a konečného souhlasu spojenců s transferem osob německé národnosti z Polska, Československa a Maďarska. I když oficiálně došlo k souhlasu Československé vlády se zastavením všech hromadných vysídlovacích akcí, a to na žádost spojenců dokud nebude rozhodnuto o dalším postupu, ve skutečnosti odsuny na řadě míst probíhaly dál (Staněk 1996, 33;35). Odsunové kvóty byly pro jednotlivé státy stanoveny dne 20. listopadu 1945 a z Československa se dle nich mělo vystěhovat 2,5 milionu Němců. (Němeček 2002, 134). Celkově tedy vysídlování německých obyvatel znamenalo v letech 1945-1947 úbytek 2 916 000 osob z Československa. (Staněk 1992, 136).

Přímý vliv odsunových akcí na zánik sídelních jednotek v pohraničí je velmi variabilní a přímo úměrný jejich provedení a míře a metodě následného znovuosídlení. Preferování vysídlovacích akcí nad záchranou a přidělením konfiskovaného majetku tak v mnoha případech předurčilo zánik objektů i celých vesnic. Při „řádných“ odsunech totiž nejprve docházelo k přemístění osob do internačních táborů a až po několika týdnech či měsících následnému hromadnému transportu do příslušné okupační zóny v Německu. Tisíce objektů tak zejména v méně lukrativních oblastech, zůstaly několik měsíců opuštěny, a to s veškerým vybavením i živým dobytkem (např.: Hamperl 1996, 49-53; 103-106). Nezřídka tak docházelo k rabování, chátrání i zbytečným úmrtím domácích zvířat. Stav objektů i jejich vybavení se pak stal bezesporu jedním z hlavních hledisek výběru či odmítnutí danou budovu znovu osídlit.

5.2.4 Osídlování pohraničí

Výrazný demografický úbytek obyvatelstva v pohraničí vedl k nutnosti tyto oblasti znovu osídlit. Samotné osídlování představuje velmi složitý proces, který je z větší části souběžný s vysídlováním Němců. Jednalo se o stěžejní události nově se formujícího československého

---

¹⁵ K divokým odsunům nedocházelo v oblastech obsazených spojeneckou armádou, které představují drtivou většinu ze zájmového území. Okolnosti divokých odsunů je však v rámci líčení celkové problematiky zmínit (Jan Edl 2012, ústní sdělení)

státu s cílem zachránit zemědělský i průmyslový majetek. Abychom však mohli tento velmi složitý a variabilní proces správně vysvětlit a pochopit je nutné alespoň ve stručnosti zmínit základní legislativní rámec osídlování pohraničí, kterým jsou často proklamované, avšak nikoliv co se týče obsahu obecně známé Benešovy dekrety. Konkrétně se jedná o dekret č. 5/1945 Sb. ze dne 19. května 1945 „o neplatnosti některých majetkově právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů“, tedy tzv. **dekret o národní správě** (Benešovy dekrety 2002, 7-18). Dále pak dekret č. 12/1945 Sb. ze dne 21. června 1945 „o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa“ tzv. **dekret konfiskační** (Benešovy dekrety 2002, 38-47). Třetím byl dekret č. 28/1945 Sb. ze dne 20. července 1945 „o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci, tzv. **dekret osídlovací** (Benešovy dekrety 2002, 48-54). Tyto tři zákony stanovují základní právní rámec konfiskace a rozdělení majetku v pohraničních oblastech¹⁶. Na jejich základě se předpokládalo s konfiskací více než 2 000 000 ha zemědělské a lesní půdy (Benešovy dekrety I. 2002, 14).

Pro problematiku zanikání vesnic a celkového vytvoření obrazu událostí poválečného pohraničí jsou tyto dekrety zcela zásadními dokumenty. Určují totiž základní pravidla pro udělování správy i přidělu zemědělské půdy, včetně stanovování příslušných povinností a definování osob, které se mohou tímto způsobem o majetek v pohraničí ucházet. Pro vesnické prostředí jsou pak zásadním předpisy pro přidělování zemědělské půdy spravované Národním pozemkovým fondem do osobního vlastnictví. Konkrétně tedy odstavce 1. § 7 dekretu č. 12/1945 Sb. Dle jeho znění mohou o půdu v pohraničí požádat jen slovanští deputátníci a zemědělstí dělníci i malozemědělci, a to maximálně do 8 ha orné půdy nebo 12 ha celkové zemědělské půdy vzhledem k její bonitě. Dále pak mnoha členným rodinám (min. 3 děti) do výše 10 ha orné a 13 ha celkové zemědělské půdy. Pokud však žadatel již vlastnil nějakou půdu ve vnitrozemí, musel jí i se vším příslušenstvím jako náhradu za přiděl

---

¹⁶ Jiným důležitým dokumentem upravující právní vztahy v osídlovaném pohraničí jsou příkladně dekret č. 27/1945Sb ze dne 17. července 1945 „O jednotném řízení vnitřního osídlování“, kterým je míněn proces navrácení všech oblastí Československé republiky slovanskému obyvatelstvu. Pro tyto účely byl zřízen tzv. osídlovací úřad, a to v Praze a Bratislavě, jehož účelem bylo společně s ústřední komisí určovat osídlovací politiku státu. Důležitý je také dekret č. 108/1945 zřizující tzv. Fond národní obnovy, tedy plnil funkce při správě a konfiskaci nezemědělského majetku (blíže např.: Čapka – Slezák - Vaculík, 2005).

odevzdat Národnímu pozemkovému fondu. Pokud kdekoliv v republice rolník vlastnil více než 13 ha celkové zemědělské půdy, o jakýkoliv příděl majetku v pohraničí žádat vůbec nemohl (Benešovy dekrety 2002, 41-43). Takto stanovená pravidla však na straně jedné limitovala přídělky žadatelů v nejlukrativnějších oblastech, a tím umožnila jejich většinové osídlení, ale na straně druhé v méně úrodných oblastech situaci naopak ještě zhoršovala. Bylo-li příkladně ve vesnici osídleno jen několik usedlostí i při maximálních schválených přídělích mohla skupina dosídlenců obhospodařovat jen zlomek celkového katastru lokality apod. Proto i základní ekonomická a sociální pravidla stanovená v Benešových dekretch, lze považovat za jeden z faktorů ovlivňujících život a zánik vesnic v pohraničí.

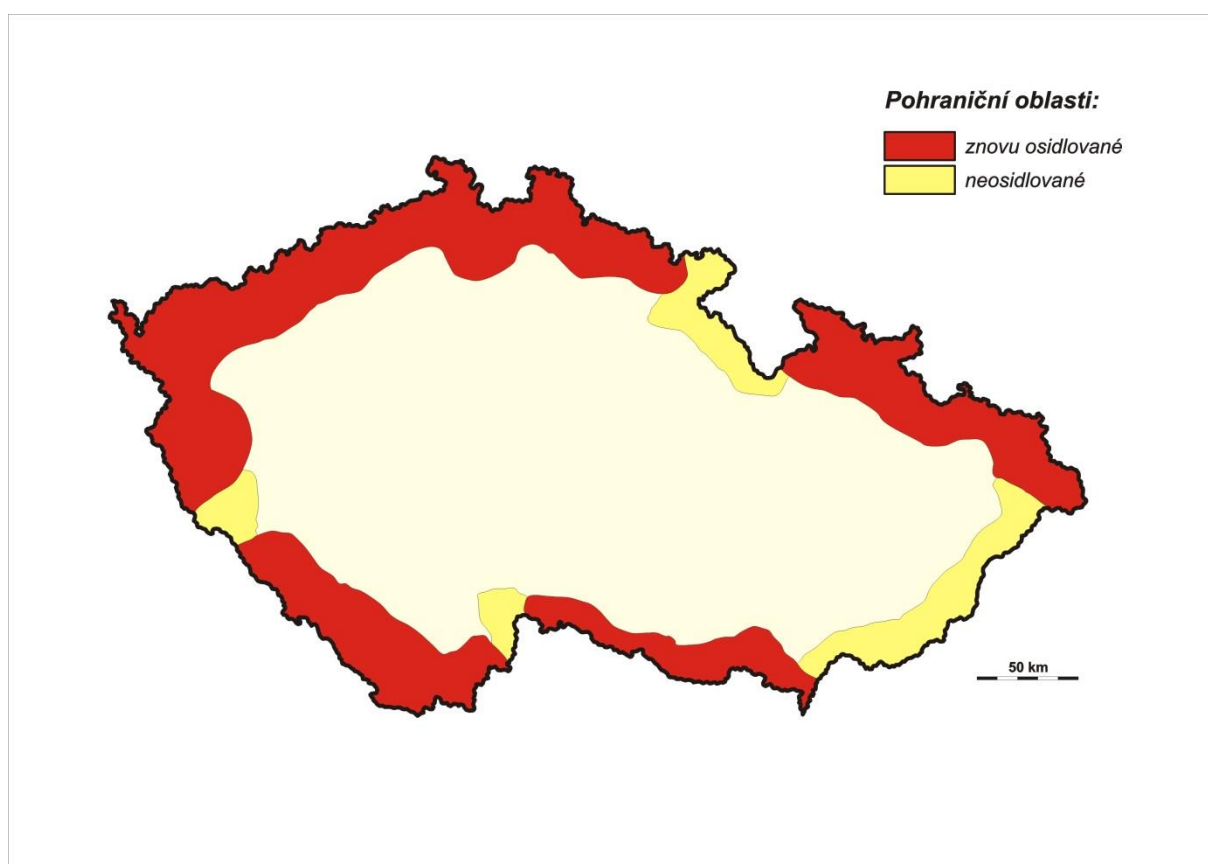
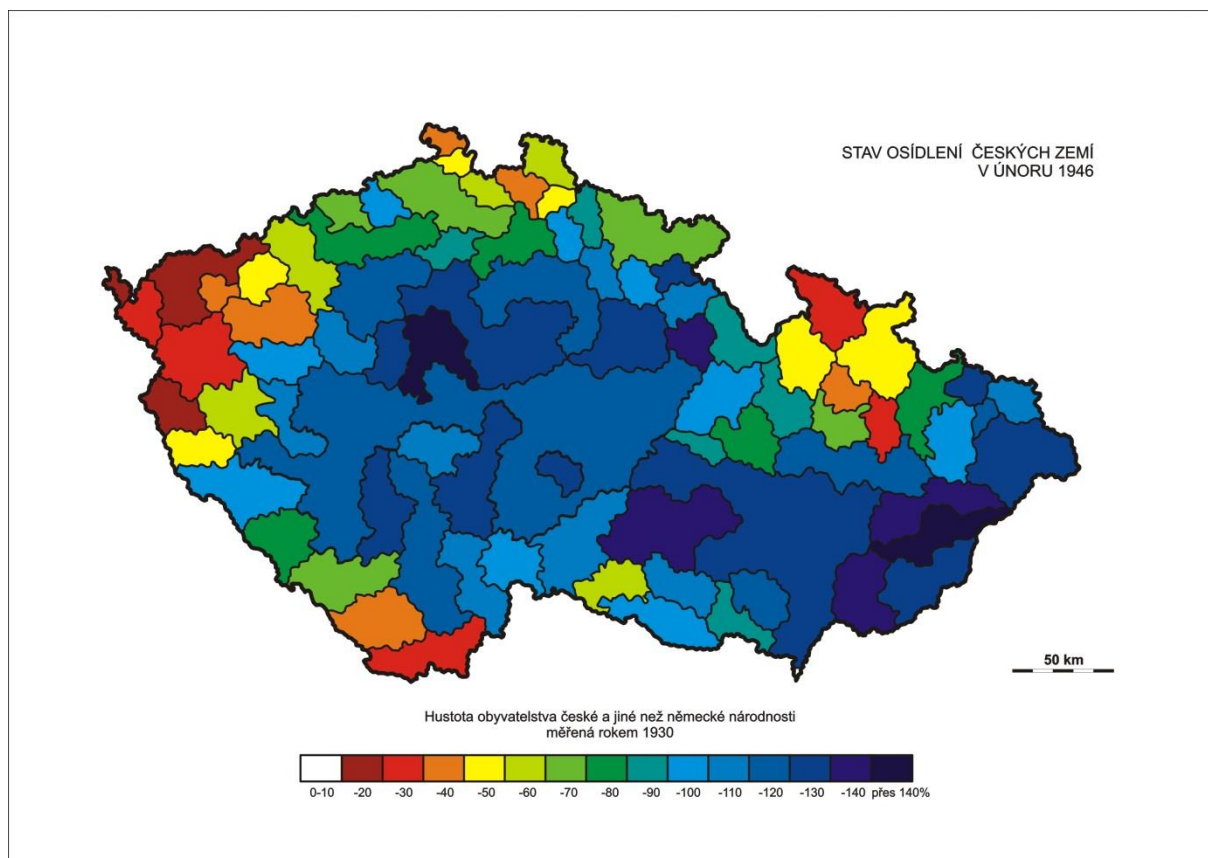

Schéma 10: Osídlované a neosídlované pohraničních oblastí v letech 1945-1948 (Zdroj dat pro digitalizaci – Topinka 2005, 537).

Proces osídlování pohraničí lze rozdělit do tří základních etap a jeho celkový dopad byl velmi nerovnoměrný. První z etap probíhá již od dubna do září 1945 a je co se týče počtu příchozích osob nejmohutnější. Nejedná se však o organizovaný proces, ale v podstatě o živelný přesun zemědělců a zájemců o národní správu obchodů, živností i průmyslových

podniků v pohraničí. Obsazována jsou zejména území, která se těsně přimykají etnické hranici a jsou tzv. „na dohled“ od domovů potencionálních českých osídlenců. Druhá etapa spadala do období od října 1945 do léta 1946. V tomto případě se již jedná o organizované osídlování zakončené volbami v květnu 1946. Poslední z etap pak byla zahájena v létě 1946 a ukončena na podzim roku 1947. Jejím úkolem bylo řešit nedostatky předchozích etap, jako bylo osídlování vzdálenějších oblastí a méně lukrativních oblastí, často za účasti rumunských, bulharských i maďarských Čechů (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 49). Osídlování jednotlivých oblastí totiž probíhalo velmi nerovnoměrně. V první etapě se zaplnily zejména zemědělsky prosperující oblasti, ke kterým v Čechách patřilo příkladně Žatecko, Mostecko, Bílina, Litoměřicko a Českolipsko, kde bylo již během letních měsíců 1945 obsazeno 80 – 90% zemědělských usedlostí. Stejně tak se velkému zájmu těšily jihomoravské úrodné regiony jako Znojmo, Moravský Krumlov, Hustopeče i Mikulov (tamtéž, 59). Nejmenší zájem byl naopak o výše položené příhraniční oblasti s méně úrodnou půdou. V Čechách to byly příkladně Kaplicko, Tachovsko, Planá, Aš, Nejdek apod., na Moravě pak okresy Jeseník, Rýmařov a Moravský Beroun (tamtéž, 60). Příkladně na Tachovsku a Ašsku nejsou výjimkou znovu osídlené vesnice s méně než desetiprocentním počtem obyvatel oproti předválečnému stavu a dokonce i lokality v dobových statistikách uváděné jako zcela liduprázdné.

Schéma 11: Stav osídlení pohraničních oblastí v únoru 1946 v porovnání s rokem 1930 (Zdroj dat pro digitalizaci – Slezák 1976, 79).

Pokusíme-li se nějakým způsobem charakterizovat nové obyvatele pohraničí, je zde více než kdy jindy nutné zdůraznit značnou rozdílnost prostředí, sociálních vrstev i záměrů se kterým do těchto oblastí tyto osoby přicházely. Na straně jedné to byli drobní zemědělci a zemědělství dělníci hledající místo pro budoucí dlouhodobé hospodaření, na straně druhé bývalí trestanci, lidé narušení i tzv. zlatokopové přicházející do pohraničí s vidinou snadného výtěžku a zbohatnutí. Řada přidělených objektů se tak nevyhnula rabování. Ještě v průběhu osídlovacích akcí a zejména pak po první sklizni v létě roku 1945, se na těchto územích vyskytla řada případů, kdy se neúspěšní jedinci vraceli zpět do vnitrozemí, a to aniž by ukončili své povinnosti i finanční závazky. Do pohraničí se stěhovali také vojáci, partyzáni, reemigranti, na které se také vzhledem k pozdější době jejich příchodu vztahoval nárok na přednostní přiděly majetku (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 53). Na neblahém vývoji pohraničí se podílelo také často špatné hospodaření národních výborů a některých správních orgánů. V tomto období docházelo rovněž k hromadnému drancování a odvážení majetku, čemuž mělo pomoci kontrol osob a majetku zabraňovat nově zřízené tzv. stíhací oddělení (Slezák 1978, 59). Špatný vliv na hospodaření ve výše položených oblastech měla také

neznalost prostředí a nezkušenost s hospodařením v tomto klimatu, což vedlo k nevhodnému obdělávání půdy i pěstování neadaptibilních plodin a následnému výraznému snížení výnosů. Tento stav přetrvával až do poloviny 50. let (Topinka 2005, 59).

Kvůli stálému nedostatku pracovních sil v pohraničí, kterých v roce 1946 chybělo téměř 500 000, bylo nutné hledat řešení jak zbylé oblasti znovu osídlit (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 68). Jedna z možností by bylo širší zavedení mechanizace a užívání umělých hnojiv, kterých se však zoufale nedostávalo. Situace tedy byla řešena masivním nasazením brigádníků, vojáků základní služby a násilným přesunem téměř 11 000 Maďarských rodin z jižního Slovenska. Ty však byly v letech 1948-1949 přesídleny zpět (Hanzlová, 2004). Nucené práce museli vykonávat i neodsunutí Němci násilně přesouvaní do vnitrozemí. Znovuosídlení pohraničí mělo podpořit také řízené osídlování z řad reemigrantů a repatriotů, kteří tvořili přibližně 10% celkových zemědělských osídlenců¹⁷.

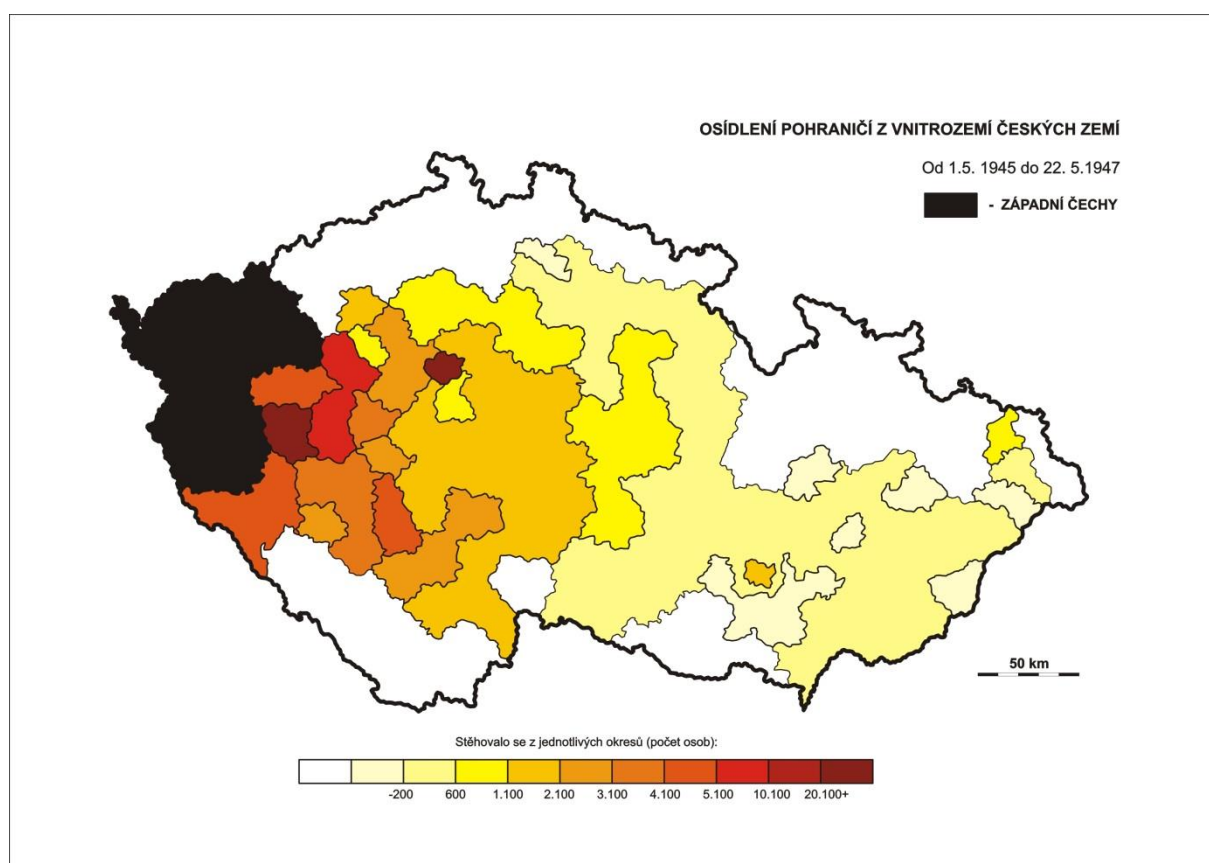

Schéma 12: Nové osídlování západních Čech, přibližné počty a původ nových obyvatel (Zdroj pro digitalizaci dat – Slezák 1976, 91).

¹⁷ Do Českého pohraničí reemigrovalo celkem 202 526 osob, a to 71 787 z Maďarska, 38 859 z Volyně a 21 001 z Rumunska (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 166)

Ještě v roce 1947 však existovalo na našem území 13 okresů s úbytkem obyvatel větším než 50% oproti předválečnému stavu (Slezák 1978, 182-184). Řada osídlenců se také po dílčích neúspěších a vidině snažšího výdělků vracela zpět do vnitrozemí, což tuto situaci ještě zhoršovalo. Odchod z pohraničí nabral na intenzitě zejména v roce 1948, a to kvůli politické situaci, respektive oprávněným obavám z budoucího omezování soukromého vlastnictví půdy (Tamtéž 77). Stejně tak tomu bylo i s novým přístupem k soukromým obchodníkům i živnostníkům, které vyústělo v jejich zrušení. Odchod obyvatel z pohraničí také podporovala hrozba případné války se západními mocnostmi, čímž se celková kvalita života v pohraničí rovněž výrazně zhoršila (Kovařík 2009, 41).

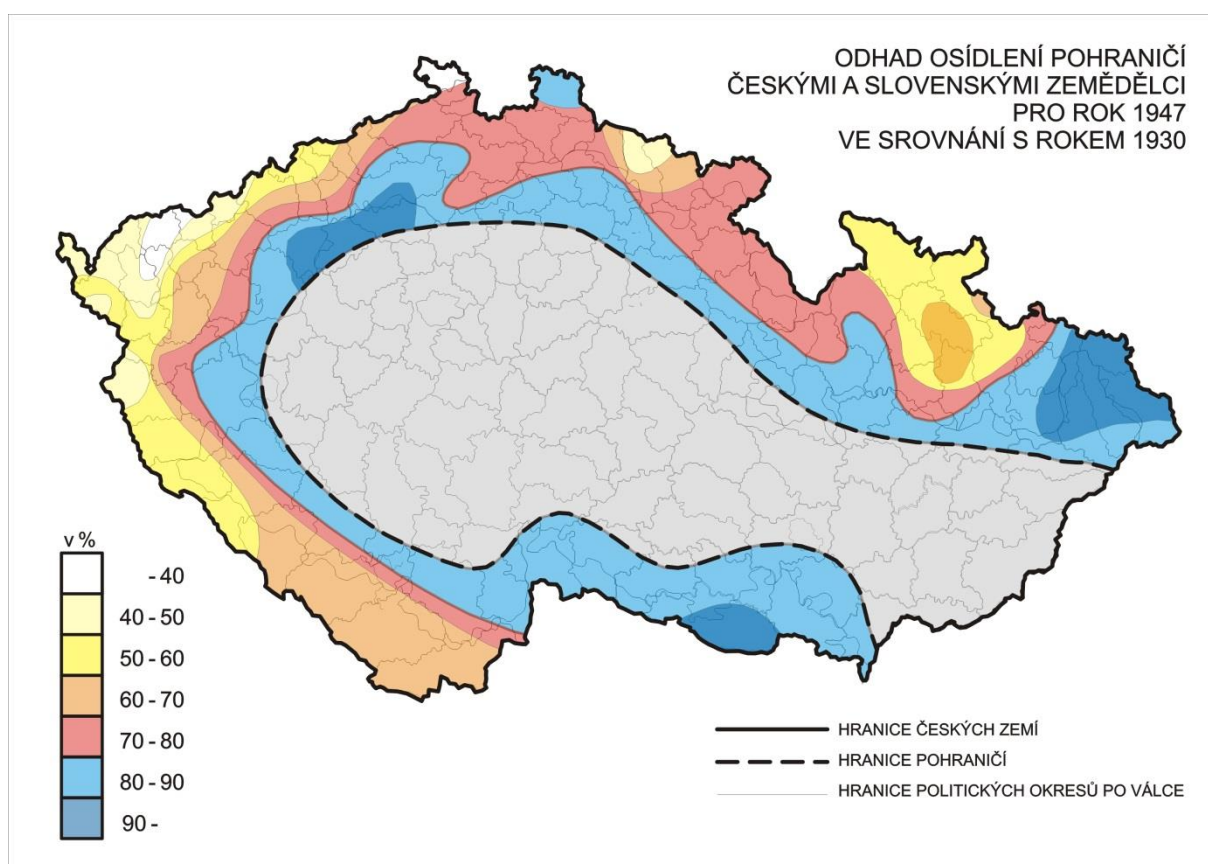

Schéma 13: Odhadovaný počet zemědělských osadníků na sklonku osídlovacích vln. (Zdroj pro digitalizaci dat – Slezák 1976, 31).

V celkovém kontextu osídlování pohraničí však to zemědělské hrálo až druhotnou roli. Stěžejním úkolem bylo zajištění pracovních sil pro průmysl, a to především těžební, který byl tradičně v těchto oblastech soustředěn. Z důvodů nedostatku pracovních sil často docházelo k omezování výroby a následnému rušení do té doby významných zpracovatelských podniků (např.: textilní a oděvní provozy, pily i dřevozpracující podniky). V rámci proměny průmyslu

v pohraničí docházelo také k přemísťování některých podniků do vnitrozemí a na tehdy průmyslově zaostalé Slovensko (Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 157). Toto jednání také výrazně přispělo k prohloubení již stávajících problémů života a nedostatku pracovních sil v pohraničí.

Poslední aktivní snahou o nápravu stále se zhoršující situace v pohraničních oblastech byla tzv. akce dosídlení. Jejím cílem bylo přivést do těchto oblastí nové obyvatele prostřednictvím řízeného dosídlování některých vesnic, a tím získat potřebnou pracovní sílu, které se nedostávalo zejména v zemědělství. Po smrti Stalina i Gottwalda a v rámci následného politického uvolnění dochází k výraznějšímu odlivu pracovníků ze špatně hospodařících JZD i řady státních statků do průmyslu (Topinka 2005, 562). Výrazná je i migrace obyvatel zpět do vnitrozemí. Situace tedy vyžadovala razantní ekonomické a pokud možno méně politicky demagogické řešení. První reálné plány na dosídlení pohraničí se objevují již na sklonku roku 1953 a samotná koordinovaná akce byla započata v lednu roku 1954. Každý z nově příchozích dosídlenců měl nárok na přidělení rodinného domu nebo usedlosti, a to za velmi výhodných podmínek. Dále pak přiděl mrtvého i živého inventáře k hospodaření a půdy do 13 ha výměry, kterou však musel ihned začlenit do družstva. Na pořízení nutného základního vybavení pak byly poskytovány nízkouročenné půjčky a novomanželům ještě další finanční příspěvky na zařízení domácnosti. To vše však za podmínky setrvání v pohraničí minimálně po dobu tří let. Záměrně znevýhodněni však byli nově příchozí soukromí zemědělci, kteří na řadu zmíněných výhod nedosáhli (tamtéž, 563). Akce dosídlení byla hojně propagována formou náborových novinových článků i zvláštních tiskovin ministerstva zemědělství. Motivací pro nově příchozí dosídlence měly být také rozsáhlé investice do žalostně nevyhovujícího bytového fondu, který se soustředil zejména na tzv. adaptační opravy rodinných domů v řídce osídlených vesnicích. Tímto úkolem byla pověřena řada stavebních podniků, které se však snažily kvůli nutnosti plnění plánů upřednostňovat spíše dostupnější a efektivnější zakázky (tamtéž 568). Výsledkem bylo záměrné oddalování těchto oprav, jejich nekvalitní provádění, předražování a především nekoordinovanost s lokálním průběhem dosídlovacích akcí. Řada objektů tak ani po nákladné adaptaci nebyla schopna plnit obytnou funkci, opět zchátrala nebo byla rozebírána na stavební materiál pro opravu jiných objektů. Adaptované rodinné domy rovněž zabírali osídlenci z předchozích migračních vln, aby si tak vylepšili často nevyhovující životní podmínky (tamtéž 569). Kromě značně nevyrovnané

úrovně prováděných oprav byly investice často směřovány neefektivně až nesmyslně, a to do rekonstrukcí budov ve vzdálených, neobydlených samotách postrádajících jakoukoliv infrastrukturu i občanskou vybavenost, které pochopitelně zůstaly mimo zájem dosídlenců. Mezi léty 1954 a 1962 kdy byly adaptace objektů pro neefektivnost ukončeny, bylo v českém i moravském pohraničí rekonstruováno 11 044 obytných objektů za 342,4 mil. korun¹⁸ (tamtéž 569).

Ačkoliv je toto číslo vzhledem k celkovému kontextu situace v pohraničí velmi výrazné, celkový efekt aktivní pomoci pohraničí ve formě akce dosídlení je žalostný. Řada dosídlenců se totiž nedokázala začlenit do fungujících komunit obyvatel příchozích již mezi roky 1945-47, a to zejména kvůli rozdílné pracovní morálce i podřadné špatně placené práci, která jim byla mnohdy přidělována. Výsledkem byl odchod mnoha poctivých dosídlenců zpět do vnitrozemí nebo jejich začlenění do lépe prosperujícího průmyslu, ihned po uplynutí povinné tříleté lhůty (tamtéž 576). Celkem tedy do pohraničí v rámci akce dosídlení přibylo 30 189 osob¹⁹, ze kterých se však přibližně 30% záhy vrátilo zpět do vnitrozemí. Celkový přírůstek tedy činil 20 967, a to do roku 1959 kdy byly tyto údaje naposledy podrobně evidovány. Tato akce však pochopitelně neměla na všechna území shodný dopad a v některých krajích dokonce pouze vykrývala odchod zemědělských pracovníků. Příkladem může být Plzeňsko kde mezi léty 1953-1958 přibylo přibližně 4% takto zaměstnaných osob oproti Karlovarsku, jehož bilance v téže době zaznamenala ztrátu 6,5% (tamtéž 578). I když akce dosídlení v celkovém objemu migračních procesů v poválečném pohraničí zastává spíše okrajovou roli, její vliv na život a samotnou existenci sídelních jednotek je zcela zásadní. Vesnice, které v této poslední snaze o jejich „záchranu“ neuspěly, byly definitivně odsouzeny k zániku, a to nařízením rozsáhlých demolic neobydlených objektů (viz. 4.3 Demolice neosídlených objektů). O jejich osudu však nerozhodovala jen nedostatečná infrastruktura, občanská vybavenost nebo celková vzdálenost od správních center, ale především množství výše zmíněných individuálních lidských zásahů ovlivňujících současné obyvatele i nově příchozí dosídlence.

---

¹⁸ Pod pojem pohraničí již v této době nelze zahrnovat prostor obepínající západní a jižní hranici státu, která v té době již byla proměněna v zakázané a tudíž nepřístupné hraniční pásmo.

¹⁹ Do tohoto počtu nejsou zahrnuti pracovní neaktivní rodinní příslušníci.

5.2.5 Budování železné opony

Výrazným zásahem do života vesnických sídel v pohraničí je bezesporu soubor vládních činů spojených s přípravami, vytyčováním a proměnou železné opony. Ačkoliv první opatření spojená se zpřísněním ostrahy státní hranice a cílem zamezit nekontrolovaným přechodům osob byla vydávána již během prvních poválečných let (např. na Tachovsku již v prosinci 1946), zásadní změny však nastaly až po únoru roku 1948 (Edl v tisku). Základem těchto změn se stává zřízení tzv. hraničního pásma, ke kterému po několika odkladech dochází 1. dubna 1950 a týká se všech 27 okresů situovaných v blízkosti hranice se Západním Německem a Rakouskem. Hloubka pásma se pohybovala v rozmezí od dvou do šesti kilometrů kolmo od státní hranice (výjimečně i 12 km), a to v přímé souvislosti s průchodností terénu i místními a hospodářskými potřebami. Ohled měl být rovněž brán na důležité komunikace, turistické stezky a přirozený hospodářský chod pohraničí, který měl být narušován co možná nejméně (Kovařík 2005, 689; Vaněk 2001, 335). Zároveň se stupňují nucená vystěhovávání „státně nespolehlivých osob“ z pohraničí (např.: neodsunutých Němců, některých smíšených rodin, nezodpovědných hospodářů apod.), u které je častou pohnutkou pouze osobní msta (Kovařík 2005, 689). Značným zásahem do většiny vesnic v blízkosti hranic, a to prakticky bez ohledu na jejich stav, bylo rozdělení hraničního prostoru na tzv. zakázané a hraniční pásmo, ke kterému došlo 1. 6. 1951. Zakázané pásmo bylo vytyčováno ve vzdálenosti max. dvou kilometrů kolmo od hraniční čáry a v jeho prostoru nesměl nikdo bydlet, ani se pohybovat kromě příslušníků pohraniční stráže (PS) nebo osob na zvláštní propustku vždy však v doprovodu PS (Vaněk 2001, 335; Rak – Funk – Váňa 2012, 244). Dle dobových soupisů bylo do tohoto pásma zahrnuto celkem 126 vesnic, a to téměř ve všech příhraničních okresech (severozápadní Čechy až Slovensko) (Kovařík 2005, 694). V Karlovarském a Plzeňském kraji se jednalo o 33 a 25 lokalit (Kovařík 2009, 178-181). Samotný zábor území, který probíhal od listopadu 1951 do dubna 1952 byl pro svou velmi špatnou připravenost i neinformovanost příslušných obyvatel provázen řadou protestů a stížností. Přesto se však všichni příslušní obyvatelé museli vystěhovat a řada z nich před nuceným přesídlením do jiných, často velmi vzdálených pohraničních oblastí volila raději odchod zpět do vnitrozemí. Vlastní hranice pak byla opatřena rozličnými systémy zamezování přechodu hranic, a to do několika řad ostnatých drátů se signalizačním zařízením, až po závory, lesní záseky a překopání cesty. Tyto akce výrazně omezující lidská práva zásadně přispěly k již tak nedobré pověsti českého a moravského pohraničí. Zakázané

pásmo také výrazně zasáhlo do chodu nejen těch vesnic, které se ocitly uvnitř tohoto prostoru, ale také řady jiných s náhle narušeným přirozeným ekonomickým zázemím (např.: zneprístupnění částí katastru, přerušení přirozených komunikací, definitivní zamezení styku se zahraničím apod.). Každá osoba trvale žijící nebo pracující v pohraničním pásmu, které na zakázané pásmo těsně navazovalo musela projít zvláštními prověrkami, její pobyt byl speciálně schvalován a pro potřeby pohybu v tomto prostoru byly vystavny zvláštní propustky. Tato razantní a výrazně zpřísňující opatření zásadně ovlivňovala životy místních obyvatel a zásadně snížila počet nových potencionálních obyvatel (Rak – Funk – Váňa 2012, 245). Opuštěné objekty i celé vesnice uvnitř obou hraničních pásem byly navíc určeny k demolici (Topinka 2005, 571). Počet či velikost vesnic přítomných v obou hraničních pásmech však vypovídá o skutečných hospodářských ztrátách jen velmi zkesleně, a to zejména díky značně variabilnímu poválečnému vývoji v jednotlivých oblastech, který do značné míry ovlivnil podobu železné opony samotné. Jedním z mála směrodatných a alespoň rámcově doložených ukazatelů je počet rodin vysídlených z obou těchto prostorů. Zatímco ze zakázaného pásma jejich počet činí celkem 448, z toho jen v Plzeňském kraji 73, Karlovaském 164 rodin, z hraničního pásma celkem 826 rodin (Kovačik 2005, 703). Obě tyto hodnoty však dokládají zcela jiné skutečnosti a i když ke stanovování reálné míry dopadu těchto územních změn na život vesnic jsou třeba přesnější informace i výpočty, lze konstatovat, že příkladně v Plzeňském kraji jsou důsledky z tohoto hlediska minimální. K méně známým součástem systému železné opony patří linie „ochrany hranic“ mezi Československem a NDR, která měla zabraňovat nekontrolovanému přechodu osob a následné emigraci přes západní Berlín. Tato linie však ve srovnání s ostatními obsahovala pouze 200 m široké zakázané pásmo. Jedním z důvodů jejího zbudování byl i útek bratří Mašínů touto cestou (Kovačik 2009, 107). Poslední z výrazných změn pohraničních ochranných prostředků se odehrává přibližně v polovině 60. let, kdy se po předchozích zkušenostech přesouvají drátěné zábrany a inovovaná signalizační zařízení výrazně blíže do vnitrozemí, a to na úplný vnitřní okraj zakázaného pásma. Celková délka této linie pak tvořila neuvěřitelných 774 km. V okolí hranice byl navíc zbudován systém zpevněných cest umožňujících rychlý pohyb PS po střeženém prostoru. Důvodem těchto změn bylo především umožnění delšího pronásledování a dopadení uprchlíků ještě na našem území. Ačkoliv tyto změny zamezily pohybu osob ve výrazně širším prostoru, než tomu bylo doposud, jejich dopad na současné přeživší vesnice pravděpodobně nebude příliš výrazný.

Tato problematika však doposud nebyla v širší míře přesněji zkoumána (Rak – Funk – Váňa 2012, 245-246).

5.3 Demolice neosídlených objektů

Ačkoliv níže popisovaná problematika netvoří žádnou jasně uchopitelnou dějinnou epochu, jak tomu je v předchozích případech, jedná se bezesporu o nejdůležitější a jen málo poznány soubor činů zásadně ovlivňující vývoj poválečného pohraničí. Demolice objektů z nejrůznějších příčin i záminek úzce provázejí všechny doposud zmíněné proměny zájmových oblastí a jejich historické poznání je zcela zásadní zejména pro archeologický výzkum dané problematiky. Podrobný výklad jednotlivých rozhodnutí i právních ustanovení vztahujících se ke změnám zacházení s neobsazenými objekty by však bylo velmi nepřehledné až zavádějící, a proto zde budou líčeny jen základní tendence těchto postupů, jejich cíle a především důsledky na formování jednotlivých oblastí. Demoliční akce v českém pohraničí lze rozdělit do čtyř nezávislých a navzájem nekoordinovaných etap, které se však co do jejich cíle i metody provádění výrazně lišily.

5.3.1 První demoliční etapa (1946-1951)

První úvahy o systematické likvidaci některých objektů přicházejí prakticky ihned po skončení druhé osídlovací etapy (léto 1946), kdy je již jisté, že množství budov v pohraničí zůstane neosídlených. V říjnu téhož roku byly rovněž vydávány první nařízení a instrukce směřující od majoritních vlastníků nepřidělených nemovitostí i půdy (např.: Národní pozemkový fond, Fond národní obnovy, MNV) k místním správním orgánům. U každého z neosídlených objektů mělo být místními komisemi určeno, zda má být zbořen, a to z technických nebo bezpečnostních důvodů nebo ve veřejném zájmu. Zároveň měla být u takto vytypovaných budov stanovena jejich cena odborným odhadcem a objekty následně nabídnuty jako zdroj stavebního materiálu ostatním osídlencům. Každý ze zájemců se však musel zavázat, že objekt samotný nejpozději do jednoho roku odstraní, včetně odpadu s touto činností spojenou. Tyto výzvy však u místních občanů nevyvolaly výraznější zájem (Kovařík 2009, 63-64). K jistým změnám v doporučeném nakládání s „bouračkami“, jak se objekty určené k demolici označovaly, dochází v roce 1948, kdy jejich materiál měl být využíván zejména pro veřejné účely (výstavba útulen pro sezónní brigádníky, veřejné prádelny, kulturní střediska apod.). Objekty však měly být odstraňovány na náklady jejich majitele, tedy příslušných fondů nebo místních orgánů. I tato akce se však ve většině případů minula účinkem (tamtéž

65). K zásadní změně dochází až v červenci roku 1950, kdy jsou upravovány zásady přidělování bouraček. Jelikož se až doposud nedařilo problém s přibývajícimi chátrajícími objekty úspěšně řešit, bylo rozhodnuto, že veškeré budovy v nevyhovujícím stavu musí být neprodleně nabídnuty k přidělení (za stanovenou finanční úhradu) místním státním organizacím (JZD, Československé státní statky, Československým státním lesům apod.). Pokud však žádný ze státních subjektů neprojevil o nemovitosti zájem, měly být automaticky přiděleny místním národním výborům. Podmínkou všech přidělů však bylo zbourání příslušného objektu a jeho úplná likvidace, odvoz veškerého materiálu i odpadu a urovnání (zplanýrování) příslušné plochy. Lhůty pro odklizení sutin z místa bourání pak byly stanovovány individuálně, ale nejpozději měla být celá akce ukončena do 1. srpna 1951 (tamtéž 66). Celou první fázi demoličních prací, která se tímto datem v podstatě uzavírá, provázelo množství problémů, nedůsledností, svévolných postupů i nejasností ve výkladu jednotlivých nařízení což zapříčinilo celkovou neúspěšnost této akce a nutnost hledat nová řešení tohoto „problému“ (Kovařík 2009, 62; Topinka 2005, 570). Zmínit je třeba i přístup k demolování historicky cenných objektů v řídce osídlených oblastech, který až do prvních opatření v roce 1951 vyvolaných protesty památkářů i veřejnosti, probíhal prakticky volně. Soudobé odhady hovoří o více než 2000 významných nemovitostech (do tohoto počtu nejsou započítávána šlechtická sídla), které se po roce 1945 ocitly v majetku některého ze státních fondů a byly po řadu let demolovány nebo vystaveny těmto hrozbám (tamtéž 67).

Důležitým je také do značné míry nezávislý plán nazývaný jako tzv. zalesňovací akce. Jeho podstatou byl řízený výběr „života schopných“ sídelních jednotek v řídce osídlených oblastech, do kterých měly být přesídleni obyvatelé malých, vzdálených, a tedy i neperspektivních osad a samot. Název tato akce získala díky plánům zalesnit intraviální opuštěných a demolovaných vesnic (tamtéž 73-74). I když se s přípravami ve formě soupisu neosídlených sídelních jednotek začalo již v roce 1946, akce samotná nebyla nikdy vzhledem ke stálým dynamickým změnám pohraničních oblastí i započatým demolicím nikdy plně spuštěna. Provedena byla však řada sestěhování obyvatel a zalesnění některých lokalit v těsné blízkosti státní hranice. Příkladem mohou být vesnice Staré Hutě, Romava, Rejchěřov na Jindřichohradecku, které byly tímto způsobem, až na několik objektů, které našly jiné využití v roce 1948 řízeně vystěhovány a zalesněny (tamtéž 75-76).

Z výše popsané problematiky vyplývá, že první z demoličních etap je prakticky neřízeným a velmi variabilní souborem událostí a činů, které lze jen těžko bilancovat. Jelikož většina konkrétních rozhodnutí byla svěřena místním orgánům, (výběr demolovaných objektů, jeho provedení i zalesňování, vesnice určené k zalesnění), je dnes prakticky nemožné celkově stanovit míru dopadu této akce na vesnice v pohraničí. Lze však předpokládat, že první z demoličních etap byla ve srovnání s následujícími ta nejmírnější.

5.3.2 Demolice v zakázaném hraničním pásmu

Druhá etapa demoličních akcí je neodmyslitelně spjata s budováním železné opony, respektive s vymezením zakázaného hraničního pásma. Po přesídlení osob z tohoto prostoru, který byl dokončen na jaře 1952, zůstalo na těchto územích tisíce nevyužívaných a chátrajících objektů. Tyto budovy údajně značně ztěžovaly práci pohraničnicků, protože usnadňovaly orientaci v terénu a mohly sloužit jako úkryty osob nelegálně překračujících hranici (Kovařík 2009, 99; Topinka 2005, 571). I tyto demolice byly provázeny řadou problémů a neshod jednotlivých složek státní správy i PS ve formě jejich provedení což, oddálilo zahájení skutečných prací téměř o rok od původních předpokladů, tedy až na jaro roku 1953 (Topinka 2005, 570; Kovařík 2009, 100-103). Dle finálního a schváleného rozhodnutí měly být zbořeny všechny objekty v celé šíři zakázaného pásma s výjimkou těch, o které projevil zájem zástupci PS nebo ČSA. Provedení demolic, které se mělo dle odhadů týkat asi 2800 budov, měli provádět civilní zaměstnanci příslušných ONV nebo brigádníci, vždy však pouze v jedné konkrétní lokalitě, v čase od svítání po setmění a pod přísným dohledem příslušníků PS (Kovařík 2009, 99; 101-102).

Samotné práce se měly skládat z úplného odstranění nadzemního zdiva, odvozu použitelného materiálu na předem stanovená místa a zarovnání stavební plochy do úrovně okolního terénu (tamtéž 102-103). Demoliční práce mohly za určitých podmínek vykonávat i soukromé osoby, a to za předem stanovenou odměnu. Získaný upotřebitelný materiál pak měl být stejně jako v předchozích případech odevzdán příslušnému státnímu podniku. Praxe však byla často odlišná, protože tito pracovníci si zpravidla z bouračky odebrali materiál, pro svou vlastní potřebu a zbytek objektu nechali stát. Nedůslednosti v těchto činnostech charakteristických pro činnost všech zainteresovaných složek nevyřešilo ani širší nasazení těžké techniky, které rovněž nepřineslo uspokojivé výsledky (tamtéž 103-104). Zvláštním předpisem bylo řešeno nakládání s církevními budovami, které byly nejprve majetkově

převedeny státu a následně urychleně zdemolovány. Před tím však mělo být umožněno odstranění a převezení cenného vybavení objektů, konkrétně varhan, oltářních součástí apod. (tamtéž, 102). Zvláště bylo nahlíženo i na prostory hřbitovů, ze kterých si pozůstalí mohli odnést příslušné náhrobky na jiný hřbitov. Výjimečně byla povolována i exhumace nebožtíků (tamtéž, 103). I z finančního hlediska se demolice neobešly bez komplikací a příslušné ministerstvo bylo nuceno poskytovat místním správním orgánům nemalé a opakované úvěry na tuto činnost. Částka na demolici jednoho objektu byla stanovena na 30.000,- Kčs a celkové náklady pak měly přesáhnout částku 60 mil. Kčs (tamtéž 101).

Hlavním a prakticky nevyřešitelným problémem druhé demoliční etapy bylo soustavné nedodržování stanovených termínů, které se od původních předpokladů lišilo i v řádech několika let. Samotné práce tak nebyly zcela ukončeny ani v polovině roku 1957, kdy docházelo k hodnocení a celkovému vyčíslování nákladů a provedených demolic (Topinka 2005, 571; Kovařík 2009, 105-106).

Obrázek 4: Fotografie průběhu demolice vesnice Zahájí (Waldheim) Zdroj.: (Weidensteiner – Wolfinger, 1966)

Zvláštní kapitolou, která se však co do metody provedení i souvisejících problémů, příliš neliší od výše zmíněné akce, tvoří demolice objektů v hraničním pásmu s NDR. První rozhodnutí o provedení demolic, které však pouze odstartovalo zdoluhavá jednání o jejich formě a

rozsahu, bylo učiněno ministerstvem vnitra v květnu 1956 (Kovařík 2009, 108-110). Objekty, které zůstaly neosídleny nebo musely být vyklizeny po prodloužení linie pásem rychle chátraly a jejich likvidace probíhala spíše sporadicky. Z kontextu vyplývá, že práce byly prováděny nedůsledně (objekty pouze pobořeny) a některých oblastí se vůbec nedotýkaly (tamtéž 111). Značnou vlnu nevole tato situace vzbuzovala u příhraničních obyvatel NDR i místních politiků, kteří se snažili řadou stížností i návrhů pomoci tuto nevyhovující situaci řešit. Situace došla dokonce tak daleko, že o ní se zástupci NDR jednal prezident Zápotocký a byl nucen se vyjadřovat k nezvyklým opatřením i zacházením s nemovitostmi v prostoru hranic se „spřátelenou“ zemí (tamtéž 110). České straně byl dokonce předán seznam objektů v úseku os Trojmezí po Bad Brambach (Ašsko) čítající 143 vytypovaných objektů k demolování. Jejich odstranění však bylo přesto provedeno společně s množstvím dalších objektů až v rámci následných demoličních etap (tamtéž 112).

5.3.3 Demolice neobydlených objektů v širším pohraničí (1957-1958)

Na klonku 50. let 20. století dochází v českém pohraničí k celé řadě změn. Na jedné straně do těchto oblastí přichází řada nových obyvatel, prostřednictvím tzv. akcí dosídlení, na straně druhé však graduje kolektivní dobrovolný odchod osídlenců zpět do pohraničí, který je důsledkem všeobecně špatných a stále se nelepšících životních podmínek. Situaci také výrazně komplikovalo nedávné nucené přesídlování „státně nespolehlivých osob“ místy tvořících nezanedbatelnou a postradatelnou součást obyvatelstva (Kovařík 2009, 114; 2005, 703). Z těchto důvodů tak v pohraničí stále přetrvávalo tisíce neosídlených nebo nevhodně demolovaných objektů kazících reputaci poválečného budování pohraničí u zahraničních turistů i místních obyvatel. Vláda se tak snažila nalézt razantní a především již definitivní řešení. První plány na hromadnou demoliční akci, kterou lze označit jako třetí etapu, byly učiněny již v březnu 1957 a samotné práce se skutečně podařilo na podzim téhož roku zahájit (Kovařík 2009, 114-115). Plán počítal s ukončením veškerých prací do konce roku 1958 (tamtéž 115). Demoliční práce se měly dotýkat jen těch objektů, které již nebylo možné opravit a míst s nedůsledně provedenými pracemi z předchozích etap (tamtéž 114). Výběr demolovaných objektů i metoda jejich odstraňování se rovněž příliš nelišila od zavedené praxe. Hlavní slovo zde měly místní správní orgány (ONV, KNV), které na ministerstvo vnitra zasílaly údaje o počtech zamýšlených demolic, které byly následně propláceny (tamtéž 115). Vlastní demoliční práce pak byly prováděny třemi rozličnými způsoby, a to v první řadě

státními podniky a soukromými osobami, jejichž odměnou byl takto získaný stavební materiál, v druhé řadě placenými brigádníky a poslední z možností bylo zapojení specializovaných firem (např.: Zemstav Praha). Důraz byl rovněž kladen na co největší využití stavebních materiálů pro veřejné účely (tamtéž 116). Řada kontrol provedených ministerstvem však i v těchto případech zaznamenala řadu nedostatků jako předražování prací, svévolné jednání a především nedostatečnou úpravu terénu po provedených demolicích²⁰ (tamtéž, 115). Ačkoliv i v tomto případě se demolice setkávaly s průtahy i komplikacemi celková bilance této etapy byla i přes značné finanční, na rozdíl od předchozích shledána jako úspěšná. Překonala totiž téměř o 100% dosavadní objem pohraničních demolic souhrnně za všechny doposud realizované etapy. Ke konci roku 1958, kdy akce končí, se v rámci ní podařilo odstranit celkem 5631 domů o celkové kubatuře 1 251 189 m³ materiálu. Nejvíce objektů likvidovala již zmíněná firma Zemstav Praha, a to 3813 z celkového počtu (Kovařík 2009, 116; Topinka 2005, 570). O dopadu této demoliční etapy na jednotlivé regiony lze však bez podrobné archivní rešerše dané problematiky pouze spekulovat. Jistým vodítkem však mohou být objemy finančních náhrad za tyto akce směřované ke konkrétním místům, které se výrazně liší. Příkladně na Ašsku byly za tyto dva roky provedeny práce za celkem 3 230 000 Kčs, zatímco v Tachově byl tento objem téměř čtvrtinový (871 000 Kčs)(Kovařík 2009, 117).

5.3.4 Celostátní demoliční akce ministerstva vnitra (1959-1960)

I když byla předchozí demoliční etapa celkově uznána jako úspěšná, nedařilo se jí problém s chátrajícími objekty v pohraničí zdaleka řešit komplexně. I nadále zejména vně hraničních pásem zůstávalo tisíce chátrajících objektů, které nikomu nepatřily a vzbuzovaly veřejné pohoršení. Byl tedy vytvořen plán mající za úkol rychle, efektivně a především jednou pro vždy vyřešit tento problém. Vznikla tak poslední z demoličních etap, která co se týče objemu, značně převyšovala všechny doposud realizované etapy dohromady. Lze ji tedy považovat za největšího strůjce současného stavu řady objektů i celých lokalit.

Předpoklady pro nutnost provedení závěrečné demoliční etapy byly úzce spjaty s ekonomickými, sociálními a především politickými pohnutkami. Na sklonku 50. let totiž došlo k značným úpravám širě hraničních pásem, respektive k jejich zužování což způsobilo

---

²⁰ Tyto nedostatky byly zjištěny zejména v okresech Aš a Domažlice, kde bylo konstatováno, že vzhledem k nevodným terénním úpravám doposud ze země vyčnívají části zdí i trámů (tamtéž, 115-116)

vyjmutí množství chátrajících nebo nedůsledně demolovaných objektů z těchto prostorů a jejich přiřazení místním správním orgánům. Ty se poté stávaly cílem nebezpečných her mládeže i předmětem nelibosti tamních obyvatel (Kovařík 2009, 120). Místní vedení proto požadovalo jejich bezodkladné demolování, a to se zmíněným odůvodněním i konstatováním nevyžitelnosti i nemožnosti rekonstruovat tyto objekty. V Ašsku bylo příkladně z hraničního pásma takto vyjmuta město samotné a okolních 17 vesnic, jejichž objekty se staly náhle přístupnými veřejnosti (tamtéž 120). Stejně tak došlo příkladně k zásadním úpravám v obci Rozvadov i okolí šumavského Špičáku, který se znovu otevřel turistům (tamtéž 121). Druhým, a však o to vážnější skutečností bylo množství ruin i chátrajících objektů nacházejících se v širším pohraničí, které se staly předmětem kritiky zahraničních turistů i politiků (část z řad bývalých německých obyvatel těchto oblastí). Fotografie ruin i celých zdevastovaných vesnic se tak často objevovaly na stránkách západoevropských deníků s nelichotivými komentáři. Skličující pohled na neutěšený stav pohraničí se rovněž naskýtal tuzemským a zahraničním osobám cestujícím přes tato území automobily i veřejnou dopravou, a to v podobě množství ruin podél cest i tratí. Politické představitele rovněž trápil blížící se VII. Světový festival mládeže ve Vídni (1959) kde přetrvávala reálná hrozba upozorňování na tyto skutečnosti a poškození dobrého jména socialismu ve světě (tamtéž 123). Vláda proto byla nucena hledat urychlené, levné a především definitivní řešení.

Obrázek 5: Pohlednice vydaná v Bavorsku zachycující demolici vesnice Zahájí (Waldheim) Zdroj.: (Weidensteiner – Wolfinger, 1966)

Ačkoliv se od roku 1952 podařilo v pohraničí demolovat celkem 8 431 objektů za cenu necelých 33,5 mil. Kčs, práce nebyla ani zdaleka u konce, trpěla nepříjemnými průtahy a práce byly v mnoha případech provedeny nevyhovujícím způsobem (např. odstraněny pouze upotřebitelné části objektů a zbytek ponechán na místě apod.). Dosavadní neúnosné finanční náklady navíc výrazně ohrožovaly splnění II. Pětiletky (tamtéž 124). Do akce se tedy vložilo samo ministerstvo vnitra, které mělo veškeré další práce řídit, osobně provádět a jejich splnění si vzalo jako závazek 15. výročí osvobození země od fašizmu. K těmto účelům byl dokonce zřízen zvláštní štáb v čele se samotným ministrem Karlem Klírou, který měl celou akci koordinovat a zajišťovat. Samotné demoliční práce byly rozděleny do tří navazujících fází, které nepřímo vyjadřují míru důležitosti jednotlivých úkolů. První z nich měla za úkol odstranění všech chátrajících i nevhodně zbořených objektů v pohraničních oblastech s Rakouskem, a také v okolí všech důležitých cest (silnice, železnice) směřujících k hraničním přechodům s oběma německými republikami. Termín ukončení této první fáze byl stanoven nejpozději do 30. 6. 1959, tedy do zahájení Světového festivalu mládeže ve Vídni. Druhá fáze se měla věnovat demolicím v celé šíři pohraničí sousedících s oběma německými státy (tamtéž 124). V poslední fázi měly být tyto práce provedeny v oblastech sousedících se Sovětským svazem, Polskem a Maďarskem (tamtéž 125).

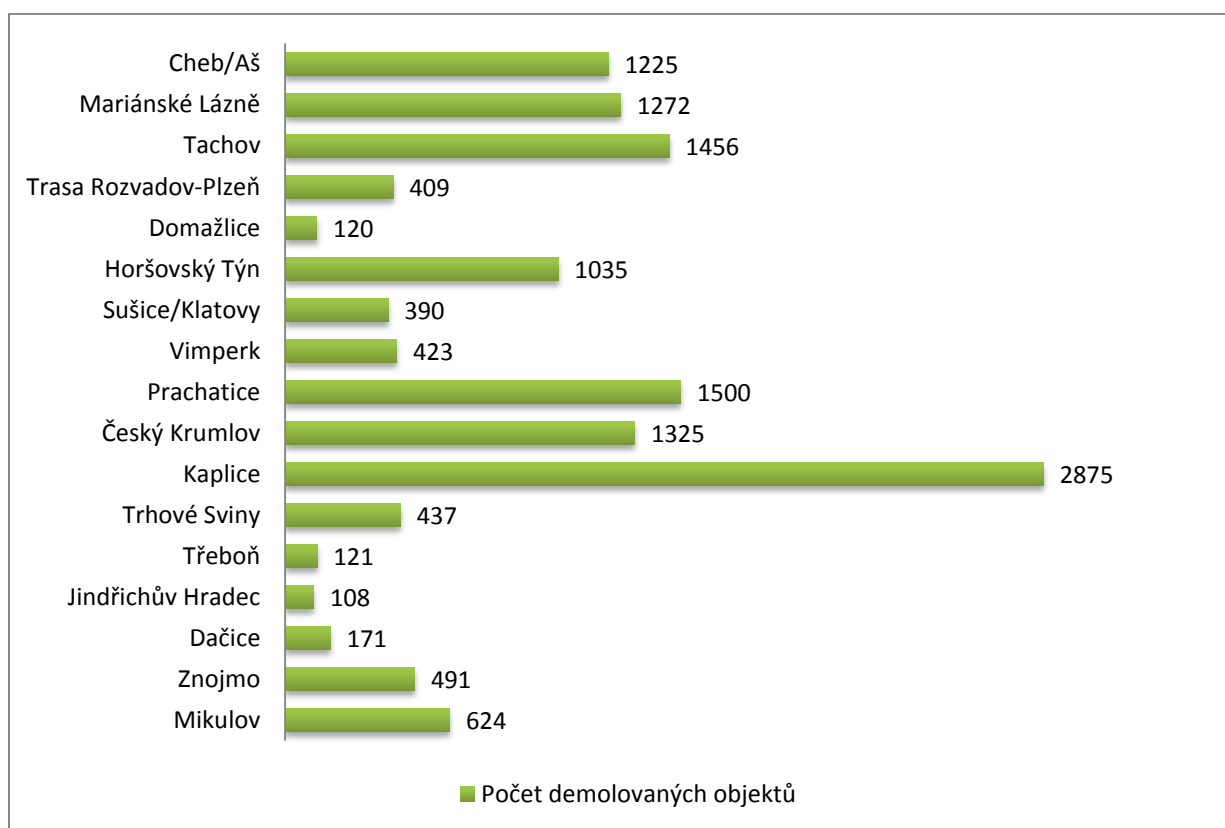
Samotných prací se účastnilo široké spektrum pracovníků nasazených ministerstvem vnitra, a to na 5000 vojáků příslušné armády, vojáků PS i frekventantů škol ministerstva vnitra. Od začátku se počítalo s širokým využitím těžké techniky, a to především ze zdrojů MV. Kromě nákladních automobilů, kterých bylo při první fázi využíváno 300, to byla také početná ženijní technika jako buldozery (43 ks) a bagry (27 ks). Související prameny také poprvé přesně instruuji, jak mají být demoliční akce prováděny, což jsou informace zcela zásadní pro budoucí výzkum této problematiky. Práci provádělo vždy několik „specializovaných“ pracovních skupin, každá čítající 20 mužů. První z nich odstraňovala z chátrajících objektů střešní krytinu, druhá krovy i jiné dřevěné součásti včetně vnitřního vybavení, další pak objekty pyrotechnicky nebo mechanicky narušila a potřebný materiál odvezla na příslušná místa. Poslední jednotka pak za pomoci ženijní techniky shrnula zbývající zdivo a celý prostor zarovnávala tak, aby splýval s okolním terénem (tamtéž 127).

Již krátce od započetí prací bylo zřejmé, že akce co do počtu provedených demolic výrazně předčí všechny předchozí a definitivně změní tvář pohraničí (Topinka 2005, 571; Kovařík 2009, 126). Místní správní orgány, které měly dle instrukcí žádat MV o odstranění vybraných objektů, své požadavky po prvních rychlých a vzorově provedených pracích výrazně stupňovaly, a to v celkovém součtu až na téměř trojnásobek (9400 objektů v první fázi). Snažily se tak vyřešit řadu vlastních problémů, způsobených nevhodnou údržbou nemovitostí apod. (Kovařík 2009, 126). Ačkoliv se štáb MV snažil všem požadavkům vyhovět a práce usilovně pokračovaly, k datu předpokládaného ukončení první fáze se podařilo odstranit přibližně polovinu požadovaného objemu demolic. Bylo tedy nutné datum ukončení první fáze akce výrazně posunout a její práce sloučit s fází druhou (oblasti přiléhající k hranici obou německých republik), což vzniklé situaci rovněž nijak nepomohlo (tamtéž 128). Přesto dle průběžné zprávy z konce roku 1959, kdy měla být celá první i druhá fáze dokončena, bylo vykazováno celkem 17 816 demolovaných objektů, což výrazně předčilo původní odhady i plánování (tamtéž 128). Druhou fází se však opět nepodařilo splnit ve stanoveném termínu, a tak práce na hranicích s německými státy pokračovaly ještě v roce 1960. Plán počítal s odstraněním 17 615 objektů, avšak s plánovaným termínem dokončení do 30. června 1960. V tomto roce měly také začít demoliční práce na hranicích s Maďarskem, Polskem i SSSR, tedy tzv. třetí fáze, které se však nakonec realizovaly jen v prostoru sousedícím s Polskem, a

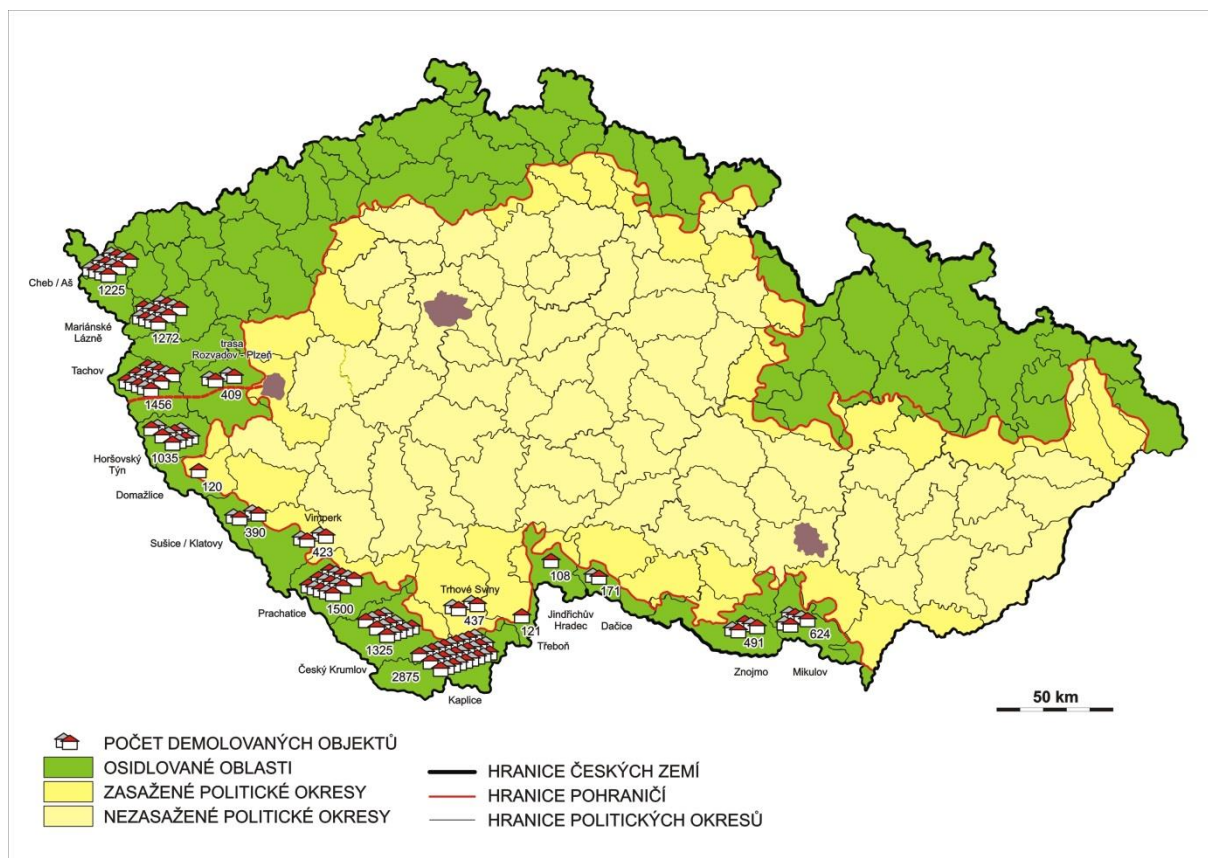
to pouze na českém a moravském území²¹ (tamtéž 129). Závěrečný termín se však ani tentokrát nepodařilo dodržet, ale ukončení všech prací bylo posunuto pouze o několik měsíců (20. října). Za rok 1960 se tedy podařilo odstranit 19 882 objektů, což znovu předčilo původní předpoklady (tamtéž 130).

Jak již bylo řečeno, celostátní demoliční akce dokázala za přibližně rok a půl svého trvání (květen 1959 až říjen 1959) nenávratně změnit tvář tisíců vesnic i měst a některé z řady z nich dokázala vymazat úplně. Během těchto prací bylo odstraněno celkem 37 698 objektů a jen na Tachovsku mělo díky této akci zaniknout asi 30 vesnic (Kovařík 2009, 130; Topinka 2005, 571). Přehled objemů prací v jednotlivých oblastech je zahrnut v následujícím grafu:

Graf 1: Přehled demolovaných objektů ve vybraných regionech (zdroj dat: Kovařík 2009, 131)

²¹ Jedinými takto zasaženými oblastmi na Slovensku byl krátký hraniční úsek s Rakouskem v blízkosti Bratislavy a ve vnitrostátním okrese Banská Bystrica (tamtéž 129).

Schéma 14: Celostátní demoliční akce, zasažené oblasti a počty demolovaných objektů (zdroj dat: Kovařík 2009, 131).

I tato akce se však setkávala s řadou problémů a otázkou i nadále zůstává míra pečlivosti prováděných prací. Pracovníci, kteří během této akce odpracovali úhrnem více než jeden milion pracovních dní, se museli potýkat se špatnou hygienou, ubytováním i stravou (Kovařík 2009, 136). Místy se objevovaly i komplikace spojené s pobytem pracovníků, jako alkohol, vandalismus a sexuální aféry (tamtéž 137). Rovněž došlo k několika vážným zraněním pracovníků a dokonce i k osmi úmrtím (tamtéž 136-137). I finanční stránka věci byla velmi nevyrovnaná a náklady na provedené akce výrazně převyšovaly hypotetické příjmy za získávaný stavební materiál (tamtéž 128). Problémy se nevyhnuly ani užívané technice, která vykazovala vysokou poruchovost až nebezpečnost (tamtéž 132). Někdy docházelo i ke kuriózním případům boření nesprávných objektů s právoplatným majitelem apod. (tamtéž 132-133). Smutnou bilanci demoliční akce doplňuje rovněž množství historicky cenných objektů, zejména kostelů, kaplí a částí klášterních komplexů, jejichž ničení vzbuzovalo nelibost a řadu stížností nejen u památkové péče, ale i místních obyvatel. V řadě případů v tomto smyslu docházelo k nedodržování zákonů i svévolné likvidacím památek. Omylem došlo i k zbourání několika zákonem chráněných objektů. Po zásahu památkové ochrany se však rovněž podařilo řadu cenných památek demolice ušetřit, příkladně kostel osady Sv.

Tomáš v okrese Kaplice, kostel sv. Anny ve Všerubech ve Všerubech i zámku Chlumec v okrese Ústí nad Labem. (tamtéž 133). I přes všechny zmíněné problémy byla tato nejmohutnější demoliční akce vnímána převážně pozitivně, a to nejen státními orgány, ale i řadou místních obyvatel. O akci se konečně pochvalně zmiňovaly nejen tehdejší stranické špičky, ale i sám ministr Klíma údajně prohlásil, že „Republika nebyla nikdy tak čistá jako nyní“. Vedoucí pracovníci rovněž získali kromě slovních poděkování nemalou peněžitou odměnu (až 30.000 Kčs) a některým z nich bylo propůjčeno vyznamenání za vynikající práci (tamtéž 138). Touto akcí však demoliční práce v pohraničí nekončí a jsou průběžně prováděny lokálně ještě řadu následujících let. Nikdy však již v takové intenzitě a organizaci (Topinka 2005, 571).

6 Výzkum vesnic zaniklých po roce 1945

Po terminologickém, teoretickém i historickém vymezení dané problematiky je třeba všechny výše zmíněné teze, definice i líčené souvislosti uplatnit prakticky a dokázat tak smysl jejich užívání na konkrétních lokalitách a situacích. K tomuto účelu budou sloužit právě následující části této práce. Kromě testování je však jejím hlavním nekonkrétním cílem dotvoření metodického i teoretického modelu výzkumu dané problematiky, který by tak mohl být prvním uceleným a univerzálně použitelným pracovním postupem svého druhu. Vzhledem ke značnému rozsahu i variabilitě dané problematiky, kterou v žádném případě nelze uchopit v celistvém rozsahu, bude tato část práce primárně zaměřena na území západních Čech (oblast původního Západočeského kraje; dnešní Plzeňský a Karlovarský kraj), avšak s řadou příkladů z jiných částí našeho státu. Podobně i z širokého spektra zánikových příčin bude preferována především problematika zániku vesnic ze stanovených příčin již dříve vymezených jako tzv. destabilizace pohraničí. Ačkoliv již byla tato problematika několikrát historicky vylíčena z různých úhlů pohledu, jedná se stále o velmi živé a především eticky i politicky citlivé téma. Proto je nutné se v této chvíli zavázat, že veškeré zde líčené informace si budou zachovávat maximální možnou objektivitu a předkládané doklady událostí i výpovědi osob nebudou zkreslovány ani tendenčně vylíčeny.

Zásadním krokem bude také vymezení možností a limitů využití archeologického výzkumu jako prostředku poznání pro danou problematiku zásadních a jinou metodou nezjistitelných souvislostí, činů i událostí. Nezbytnost užití archeologie stejně tak jako jiných oborů bude následně demonstrována řadou příkladů i nalézáním odpovědí na konkrétní otázky a problematické okruhy. Měly by tak být vyvráceny názory řady laiků i odborníků, kteří se domnívají, že archeologický výzkum památek 20. století díky široké dostupnosti písemných i kartografických pramenů nemůže přinést žádná zásadní a doposud neznámá zjištění. Celkové pojetí výzkumu moderního období však musí být do značné míry odlišné od tradičních metod poznání středověku a novověku, jak již bylo nastíněno v teoretickém vymezení této problematiky. Proto i samotná tvorba, dělení i následné užívání pracovních postupů, které by se měly stát základem komplexní, interdisciplinární metodiky výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945, musí být plně v souladu s těmito pravidly. Klíčové při volbě formy zpracování této

části práce se tedy stalo hledání odpovědí na konkrétní otázky a s tím spojené užívání již dříve nastíněného interdisciplinárního modelu.

6.1 Metodika získávání základních dat

První desetiletí poválečného vývoje západočeského pohraničí provázené do té doby nevídanými migračními procesy, lze jistě bez nadsázky nazvat jako období do značné míry chaotické. Neméně chaotické jsou i doklady těchto událostí ve formě nejrůznějších archivních materiálů i publikovaných statistik. Výjimkou proto nejsou ani neúplné, zavádějící, chybné a často i protichůdné informace. Množství zásadních dokumentů je navíc nepřístupných vzhledem ke vztahující se ochraně osobních údajů. Informace o demografickém vývoji oblastí, jednotlivých lokalit i národnostním složení obyvatel jsou přitom zcela zásadní pro modelování posledních let života a především zánikových okolností většiny vesnic. Možnosti a limity využití těchto pramenů, které jsou pro archeologický výzkum dané problematiky nezbytné, budou nastíněny v následujících částech této práce.

6.1.1 Lokalizování zaniklých vesnic

Identifikace, určení polohy a vytvoření databáze zaniklých vesnic patří k základním krokům výzkumu daného tématu. Ačkoliv by se tato problematika mohla vzhledem k řešenému období zdát na první pohled banální, opak je pravdou. I přes dostupnost podrobných statistických lexikonů i nejrůznějších kartografických pramenů však neexistuje žádný ucelenější soupis zaniklých lokalit, což je vzhledem k principu fungování moderní státní správy přinejmenším s podivem. Jistým vodítkem mohou být pouze soupisy zaniklých názvů obcí a osad zachycující stav k roků 1954 a 1964²². Z publikovaných jmen lokalit však není ve většině případů zřejmé, zda rušení názvu lze skutečně ztotožňovat s administrativním zánikem vesnice či je zánik tohoto jména pouze spjat se sloučením s jiným názvem apod. Situaci rovněž výrazně komplikuje poválečné heroické přejmenovávání německých místních označení na české, často volené bez jakýchkoliv jazykových souvislostí (např.: Neuwindischgratz/Skláře, Helldroth/Pastvina, Grafenried/Lučina) (Statistický lexikon obcí

---

²² Ačkoliv řada vesnic zaniká i po roce 1964, žádný mladší soupis rušených místních názvů, který by zachycoval i tyto lokality již nebyl vytvořen.

republiky Československé 1955, 561-575; Přehled obcí a částí v Československé socialistické republice, jejichž názvy zanikly, byly změněny, nebo se staly místními částmi v době od 5. V. 1945 – 1. VII. 1964). Žádný z dostupných pramenů tedy sám o sobě neposkytuje relevantní informace uplatnitelné k jednoznačné identifikaci lokalit, a tedy i vytvoření databáze zaniklých vesnic. Jedinou možností tedy skýtá do značné míry složitá a především velmi časově náročná identifikace zaniklých vesnic pomocí komparování stavu osídlení před rokem 1945 a poválečnou situací. I tento proces je však provázen řadou problémů. Chceme-li si udělat obrázek o stavu osídlení pohraničí ještě před počátkem soustavy dramatických změn, musíme vycházet až z údajů platných pro rok 1930. Pravidelné sčítání lidu, které by mohlo tyto informace přinést, totiž nebylo v období rozděleného Československa v jednotné formě provedeno, plně zpracováno ani publikováno (Češka 2013). Výjimku tvoří pouze oblasti, které od roku 1938 náležely Třetí říši a byly stejně jako jiná území tohoto státu evidovány. Ani tento pramen však neposkytuje dostatečné informace a omezuje se pouze na úhrnný soupis obcí (nikoliv již osad, samot apod.) a sumy příslušného obyvatelstva (Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, auf Grund der Volkszählung 1939, 1941). Výchozími údaji tedy musí být již zmíněný rok 1930. Poválečná evidence osídlení je však rovněž provázena řadou problémů, a to až do prvního uceleného sčítání lidu, domů a bytů v roce 1950. Řada údajů zde uvedených se však vztahuje až k rokům 1952 respektive 1954, a to zejména těch pro danou problematiku klíčových (evidence zaniklých názvů, lokality s nulovým počtem obyvatel apod.)(Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955). Časový úsek, jehož vývoj není těmito prameny dostatečně doložen je tak neúměrně dlouhý a výrazně komplikuje realizaci většiny výzkumů. Výjimkou nejsou ani vesnice naposledy evidované k roku 1930 a v jakýchkoliv dalších pramenech již neuvedené apod. I před všechny zmíněné komplikace je však metoda komparování relevantních dobových statistik jedinou cestou k identifikování zaniklých vesnic a tím i k vytvoření jejich databáze.

Zvláštní avšak úzce související kapitolou je problematika určení rámcové polohy lokalit. Tuto informaci však neobsahuje žádný z evidenčních pramenů a je proto nutné ji zjišťovat u každé z vesnic zvlášť. K tomuto účelu lze využít několik mapových děl s přesně umístěnými klady listů. Konkrétně to jsou druhé vojenské mapování, obě z podob třetího vojenského mapování a především nejruznější formy armádních leteckých snímkování. Souřadnicový systém je pak nutné volit s ohledem na budoucí využívání přímo v terénu a práci s daty v aplikacích ArcGIS,

tedy WGS84 (užívaný pro většinu turistických i profesionálních GPS stanic) a S-JTSK (využívaných v geodesii a geodetickém softwaru). Samotné určování polohy lze provádět jednak již ve zmíněném prostředí ArcGIS nebo přímo prostřednictvím mapových serverů k tomu určených (např.: www.kontaminace.cenia.cz, www.t-maps.server.cz, www.mapy.cz apod.). Problematická je však také identifikace lokalit v mapových dílech, a to zejména leteckých snímcích, které neobsahují dostatečné popisy především menších osad a samot tvořících ale podstatnou část souboru zaniklého osídlení. Nutné je tedy obě zmíněné metody kombinovat a data získaná komparací evidenčních pramenů ověřit pomocí některého z mapových děl. Chceme-li tedy lokalizovat jakoukoliv zaniklou vesnici po roce 1945, je nutné ji nejprve identifikovat pomocí komparování dat získaných z příslušných soupisů (sčítání lidu z let 1930, 1950, případně mladších, soupisu zrušených místních názvů 1954, 1964), a tato zjištění následně ověřit v mapových dílech (třetí vojenské mapování, snímkování 1947, 1953 a 2008-2010). Lze tedy konstatovat, že přesná a úplná lokalizace zaniklých vesnic je do značné míry problematická, ale je možno ji provést pomocí kombinování a doplňování minimálně pěti zdrojů dat.

6.1.2 Demografický vývoj

K jiným neméně důležitým okruhům informací patří údaje týkající se počtu a složení obyvatelstva zaniklých vesnic. Publikované studie se však tohoto tématu dotýkají pouze obecně, a to na úrovni odhadů osídlování rozsáhlých územních celků či regionů (např.: Čapka, Slezák, Vaculík 2005; Kastner 1996; Slezák, 1978). Ačkoliv je tato problematika pro stanovení příčin zániku vesnic i celkovou koncepci archeologického výzkumu zcela zásadní, jednotná práce s přehledem stavu obyvatelstva v západních Čechách či metodické vymezení získání těchto dat, doposud publikovány nejsou. Proto je nutné svou pozornost obrátit ke studiu původních pramenů a možnostem jejich využití. Množství těchto zdrojů je však vzhledem ke stále platné legislativní ochraně osobních údajů nepřístupných²³, a proto je nutné se omezit pouze na statistiky publikované i v současnosti odtajněné²⁴. Ani tyto zdroje však v řadě případů nepřinášejí uspokojivé odpovědi. Jak již bylo řečeno v minulé části práce

---

²³ Dle sdělení pracovníků Národního archivu Praha se tato ochrana týká všech pramenů obsahujících osobní údaje žijících osob. V praxi to znamená faktickou nedostupnost veškerých archivovaných sčítacích operátů (formulářů vyplňovaných osobami při celostátních sčítáních lidu) od roku 1920 do současnosti. Jedinou možností získání potřebných údajů je tedy zadání příslušné práce pracovníkům NA, což je však provázáno řadou komplikací i finanční a především časově náročností.

²⁴ Statistický lexikon obcí publikovaný v roce 1955 obsahující údaje o z celostátního sčítání lidu 1950 a údaje o zrušených názvech sídelních jednotek do konce roku 1954, byl řadu let po svém vydání tajný.

a jeto tomu tak i nyní, jedinými univerzálně využitelnými prameny pro komparování jsou data získaná prostřednictvím sčítání lidu z let 1930, 1950 a mladší. Jiné zdroje totiž lze využít jen v určitých případech nebo nejsou pro danou problematiku prakticky využitelné vůbec. Příkladně soupis sídelních jednotek vytvořený v roce 1939 obsahuje jen některé sídelní jednotky (náležející k Třetí říši) a údaje zde vedené jsou pouze za celá katastrální území úhrnně (včetně osad i samot)(Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, auf Grund der Volkszählung 1939, 1941). Velmi cenným avšak obtížně dostupným pramenem je seznam obcí zachycující stav osídlení v prosinci 1945 vytvořený na základě množství a distribuci potravinových lístků. Nejedná se však o soupis obcí v pravém slova smyslu, ale spíše o přehled všech distribučních center potravinových přidělů. Na jedné straně tak pramen obsahuje i řadu osad s velmi nízkým počtem obyvatel na straně druhé pak některé vesnice s právní formou obce chybí. Rovněž je nutné si uvědomit, že západočeské pohraničí je těmito prameny zachyceno v průběhu několika protichůdných migračních vln. V řadě případů tak lze pouze spekulovat, ze kterých sídelních jednotek již byli odsunuti Němci, zda byly znovu osídleny apod. Informace zde vedené je tak nutné ověřovat v dalších zdrojích dat (Seznam obcí v zemi České podle stavu z prosince 1945). Prakticky veškeré prameny zachycující stav osídlení z let 1946-1949 mají pro potřeby dané problematiky značně omezené možnosti využití. Důvodem je především jejich přílišná obecnost a sumární údaje zachycující úhrny obyvatel obcí, případně i včetně osad a samot. Lze je však využít k orientačním účelům a rámcovému modelování demografického vývoje (Seznam obcí v zemi české, podle stavu z konce roku 1946, 1947; Seznam obcí v republice Československé, díl I. 1948, 1948; Seznam obcí v zemích českých, podle správního rozdělení z 1. února 1949. díl I., 1949). Zmínit musíme ještě jeden ze specifických pramenů, jehož účelem sice není komplexní evidence obyvatelstva, ale lze jej k tomuto účelu v určitých situacích využít. Jedná se o tzv. příručku pro nové osídlence publikovanou v polovině roku 1948. Dokument zmiňuje řadu sídelních jednotek ve sledované oblasti i mimo ni, a to včetně počtu přítomných obyvatel, obydlených domů, volných pracovních míst, občanského vybavení apod. (Tomáš, 1948). Ačkoliv se tento pramen týká jen poměrně úzké skupiny obcí a osad, umožňuje jedinečný vhled do spletitého procesu osidlování pohraničí. Jedinými komplexními přehledy početních stavů obyvatelstva i jiných informací, tak shodně jako v předchozím případě zůstávají řádná sčítání lidu prováděná v každé poválečné dekádě. Všechny doposud uvedené zdroje dat však v řadě případů poskytují i další cenné informace, které jsou však úzce vázány na určité

časové úseky nebo se periodicky opakují. Vzhledem ke značné nepřehlednosti jednotlivých pramenů, rozdílnému účelu jejich vzniku, a tím i odlišným možnostem využívání byly pro názornost hlavní zdroje těchto dat i časové vymezení jejich dostupnosti zobrazeny v následujícím schématu. Lze se však domnívat, že v případě intenzivního zájmu odborníku o tyto prameny a především odtajnění některých klíčových dokumentů dojde k výrazné změně podoby tohoto přehledu, a tím i širšímu poznání dané problematiky.

Evidované informace	1930	1939	1945	1946	1948	1949	1950	1952	1961	1970	1980
počet obyvatel u všech vesnic samostatně	●						●		◐	●	●
počet obyvatel v součtu s osadami	◐					●	◐		◐	◐	◐
počet obyvatel v součtu s osadami i samotami	●	●	●	●	●		●		●	●	●
počet nových osídlenců pouze u vybraných vesnic					●						
náboženské vyznání	●										
národnost obyvatel	●										
zaměstnaní obyvatel prům./země./služ.					◐				●	●	●
věk obyvatel (0-14/15-59)									●	●	●
pohlaví obyvatel									●	●	●

Schéma 15: Přehled dostupnosti základních dat demografického vývoje pohraničí (plné body – informace jsou plně dostupné, půl body – informace jsou dostupné pouze částečně)

6.1.3 Urbánní vývoj

Velmi důležitým aspektem poznání poválečného vývoje pohraničí je výzkum transformací vesnické zástavby. Informace týkající se opuštění jednotlivých usedlostí, jejich znovu osídlení, časovém průběhu s tím souvisejících událostí a především údaje o technickém stavu objektů jsou zcela zásadními pro doplňování i ověřování archeologických výzkumů. Ačkoliv osídlovací politika a správa nemovitého majetku v pohraničí patřila k jedné ze státních priorit, je reflektována překvapivě nízkým počtem publikovaných pramenů. Údaje o počtech domů tak nalezneme prakticky pouze v pravidelných souhrnných statistikách (sčítání lidu 1930, 1950,

1961 atd.). Tyto prameny však nikterak nezohledňují stav objektů ani jejich aktuální obsazenost a jsou, pokud jde o ztotožňování dat s konkrétními objekty zcela anonymní (Statistický lexikon obcí v republice Československé 1930. Díl I. Země české, 1934; Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955, 1955). Vyhodnocování dat z počátku šedesátých let bylo navíc oproti ostatním dekadám provedeno nestandardně (pouze součet za celá katastrální území) a jeho využití pro danou problematiku je tak ještě omezenější (Statistický lexikon obcí ČSSR 1965, 1966). Jediným publikovaným pramenem, tvořícím jistou výjimku co se týče možností využití jako komparativní zdroje dat, je již zmíněná příručka pro dosídlence. Ta i když se týká jen některých vybraných lokalit přináší cenné informace o počtech osídlených objektů, vyžadujících menší či větší opravu i těch, které jsou již považovány za neopravitelné. Přehled potencionálně využitelných publikovaných pramenů je pro názornost zobrazen v následujícím schématu.

Evidované informace	1930	1939	1945	1946	1948	1949	1950	1952	1961	1970	1980
počet domů u každé vesnice samostatně	●						●			●	●
počet domů v součtu s osadami i samotami	◐						●		●	●	●
počet obydlených domů										●	●
počet obyvatelných domů pouze u některých vesnic					●						
počet bytů v místě									◐	●	●
počet rodinných domů v místě									◐	●	●

Schéma 16: Přehled dostupnosti základních dat urbánního vývoje pohraničí (plné body – informace jsou plně dostupné, půl body – informace jsou dostupné pouze částečně)

Poválečný urbánní vývoj vesnic lze však sledovat i prostřednictvím nepublikovaných archivních dokumentů, jejichž výpovědní hodnota může být zcela zásadní. Aktuální počet usedlostí v jednotlivých lokalitách, způsob jejich využívání i technický stav lze nepřímo odvozovat příkladně ze soupisů konfiskátů nemovitého majetku (často jediný úplný seznam nemovitostí v lokalitě), žádosti o přiděly konfiskovaného majetku, projekty stavebních i rekonstrukčních prací (záznam o původním a budoucím účelu budovy, technický stav,

kalkulace prováděných úprav) a oceňovací protokoly hromadného převodu majetku (odhadní cena objektů, technický stav, vhodný účel budoucího využití). Souhrnný potenciál přínosu těchto zdrojů dat dané problematice však na rozdíl od pramenů publikovaných nelze stanovit, protože se jejich forma, obsah i dostupnost značně liší, a to nejen mezi pohraničními regiony, ale často i mezi jednotlivými lokalitami. Příklady praktického využití výše zmíněných pramenů budou součástí následujících kapitol této práce.

Metodika získávání základních informací o zaniklých vesnicích tedy spočívá především ve vhodném využívání zmíněných pramenů a především vzájemném doplňování a komparování takto získaných informací. Na řadu klíčových otázek však ani nejhodnotnější z těchto zdrojů dat, nemůže přinést kýžené odpovědi. Příkladně přesnější průběh i datování jiného než administrativního zániku sídelních jednotek nebo rozpoznání způsobu boření nedosídlených objektů jsou faktory z tohoto hlediska nezjistitelné. O to zásadnější je proto v dané problematice využití archeologických metod a především jeho kombinování s ostatními prameny.

6.2 Nedestruktivní archeologický výzkum

Výzkum zaniklého vesnického osídlení umožňuje využití širokého spektra nedestruktivních archeologických metod. Jejich aplikování však na rozdíl od metod poznání pravěku a středověku nemá vytvořenu jednotnou formu a dostatek publikovaných příkladů. Stejně tak základní kladené otázky i možnosti jejich řešení jsou od konvenčních témat do značné míry odlišné. V některých případech je dokonce nutné stávající metodické postupy výrazně upravit nebo z nich vytvořit metodiku novou, odpovídající konkrétním situacím. Proto i tato kapitola nebude věnována vyčerpávajícímu přehledu nedestruktivních metod, nýbrž představí pouze takové, které se již při výzkumu dané problematiky pozitivně uplatnily nebo mohou být využity v budoucnu. Předmětem výzkumu pak může být značná širší dílčí témat týkajících se úhrnného hodnocení sledovaných oblastí (např. poměr zaniklých a žijících vesnic, vztah zaniklých vesnic k železné oponě, vliv umístění vesnice na její dosídlení apod.) , širšího zázemí jednotlivých lokalit (např. průzkum extravilánu, souvisejících hospodářských komponent apod.) a hodnocení konkrétních usedlostí i objektů (např.: současný stav dochování, konstrukce objektu, způsob fyzické likvidace apod.). Vzhledem ke značné variabilitě těchto otázek bude i tato kapitola rozdělena na několik dílčích částí odpovídajících

zaměření a způsobu využívání nedestruktivních metod. Jsou to letecká prospekce, prostorová analýza zaniklých vesnic a analytický povrchový průzkum lokalit.

6.2.1 Letecká prospekce

Letecká prospekce patří k základním metodám nedestruktivního výzkumu a lze ji uplatnit v nejrůznějších souvislostech. V rámci dané problematiky je tato metodika nejlépe využitelná při studiu současného stavu zkoumaných lokalit, některých úseků jejich poválečného vývoje i komparování s informacemi obsaženými v dobových mapových podkladech (Druhé vojenské mapování, Stablní katastr aj.). Prostředkem těchto činností jsou pak níže popsány analýzy, a to současných i historických leteckých snímků a výstupy laserového skenování terénu.

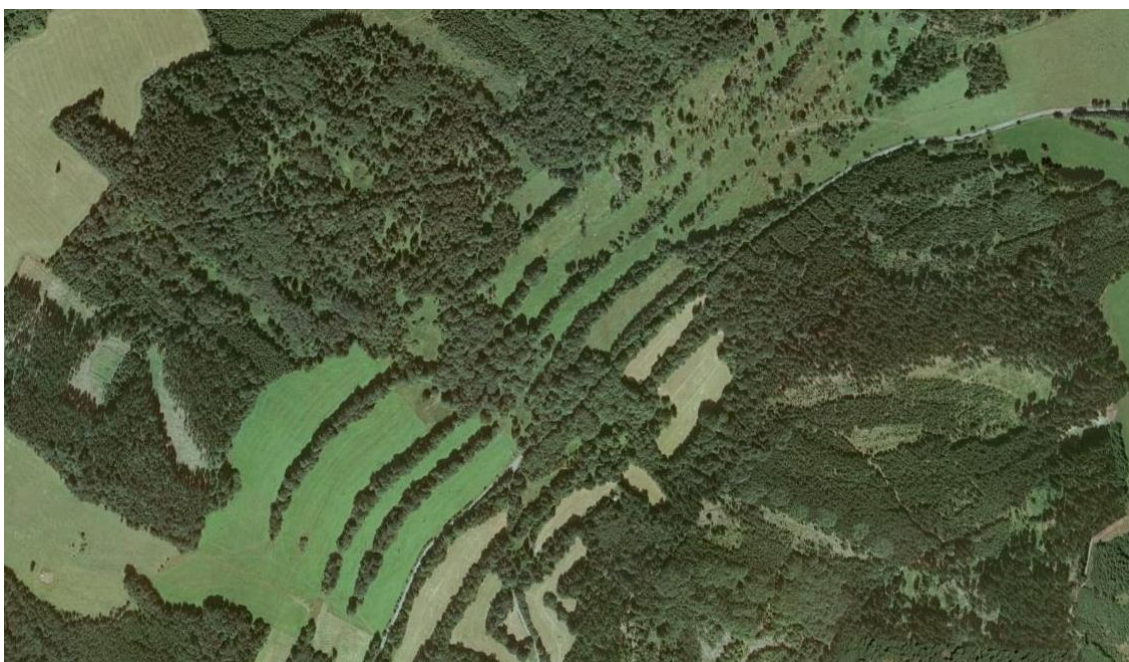

Obrázek 6: Zdroj dat.: Zaniklá vesnice Pleš (Plöss), porostrovými příznaky zvýrazněný intravilán lokality, mezní pásy a linie železné opony. Zdroj dat.: maps.google.cz

6.2.1.1 Analýza současných leteckých snímků

Předmětem analýzy současných leteckých snímků jsou v zásadě dva druhy zdrojů dat. Prvým z nich jsou snímky kolmé (dostupné na řadě internetových serverů, např. www.mapy.cz, maps.google.cz, t-map.server.cz apod.). Druhou skupinu tvoří snímky šikmé, které jsou pořizovány za konkrétním účelem z nízkoletících letadel. Tyto jmenované prameny lze však využít prakticky ke shodným cílům, a to vyhledávání pozůstatků zaniklého vesnického

osídlení (viz kap. 5.1.1), hodnocení jeho současného stavu a identifikace reliktních objektů souvisejících s minulým osídlením. Rozbor pozůstatků zaniklého osídlení viditelných na šikmých či kolmých leteckých fotografiích je cenný zejména jako prostředek pro komparaci dat získaných z terénního nedestruktivního výzkumu. V těchto souvislostech se nejčastěji jedná o validaci polohy, popřípadě tvaru jednotlivých objektů zjištěných archeologickým bádáním, případně o doplnění nových, terénním výzkumem opomenutých skutečností. Toto srovnávání a ověřování terénních zjištění s leteckými snímky se již v několika málo pracích na toto téma uplatnilo (např.: Bureš 2012, Funk 2010, Šmejda, 2009), avšak doposud nevyužitým potenciálem těchto snímků je možnost lokalizování a identifikace objektů a činností souvisejících s životem vesnice. Jedná se příkladně o relikty zaniklých polních systémů a s tím související způsob zacházení s extravilánem sídelní jednotky, který se projevuje ve formě porostových příznaků mezních pásů plužin. Současně lze jmenovat možnost rámcového sledování transformace zástavby a úroveň jejího současného zachování. Analýza současných leteckých snímků a jeho návaznost na další výzkumné aktivity je prozatím prováděna pouze sporadicky a nejednotně. Pro rozšíření poznání dané problematiky i možností a limitů využitelnosti tohoto snímkování by výrazně přispělo sestavení obecné metodiky komparace současného snímkování krajiny s terénním výzkumem a její následné testování.

Obrázek 7: Zdroj dat.: Zaniklá ves Korytany (Rindl), intravilán vesnice a mezní pásy zvýrazněné pomocí porostových příznaků. Zdroj dat.: maps.google.cz

Obrázek 8: Zaniklá ves Vitín (Wittine) okr. Ústí nad Labem, unikátně zachované reliktů staveb. Zdroj dat.: maps.google.cz

6.2.1.2 Analýza historických leteckých snímků

Leteckých snímkování bylo v minulosti pořizováno několik sérií, a to především pro vojenské účely. Řada z nich však dnes není dostupná nebo je jejich použitelnost výrazně omezená (např. nízké rozlišení, pořízení z velké výšky, nedochování příslušných úseků). Stejně tak jako v předchozím případě se jedná o snímky kolmé a šikmé. Jelikož však byly snímky pořizovány především z důvodu tvorby terénní mapy pro armádní účely, převládají kolmé fotografie. Tyto zdroje informací jsou archivovány ve Vojenském geografickém a hydrometeorologickém úřadu v Dobrušce. Část těchto dat lze prohlížet také on-line v rámci mapové aplikace Kontaminovaná místa (kontaminace.cenia.cz). Tento projekt nazvaný Národní inventarizace kontaminovaných míst, který společně podpořily společnosti CENIA a Česká informační agentura životního prostředí spojuje tři mapová díla. Jedná se o historické snímkování z 50. let, dále o současné ortofoto mapy a družicové snímky (Gojda, 1997; Gojda, 2004). Snadné vzájemné komparování, podpora obou hlavních souřadnicových systémů i možnosti poskytnutí rastrových vrstev v aplikaci ArcGIS tvoří z tohoto zdroje dat nejvhodnější nástroj pro prvotní výzkum zaniklého vesnického osídlení. Pro detailnější studium zájmových oblastí či lokalit je však vzhledem k nižší kvalitě rozlišení vhodnější užití primárních archivních pramenů.

Cíle analýzy historických leteckých snímků z výše popsaných zdrojů lze podobně jako v předchozím případě rozdělit na dvě skupiny. První z nich spočívá v hodnocení stavu vybraných oblastí či konkrétních vesnic v době pořízení snímku. Příkladem dílčích témat pak může být výzkum technického stavu objektů (absence či prezence střechy, rozebírání obvodového zdiva). Dále pak sledování komunikačních schémat, polních systémů, atd. Druhá skupina je tvořena souborem několika chronologicky následných sérií fotografií, pomocí kterých lze modelovat vývoj vesnice v čase. Může se jednat o průběh fyzického zániku vesnice (degradace jednotlivých objektů, případně další okolnosti: železná opona, povrchová těžba, napouštění přehrad apod.), dále lze sledovat vývoj zástavby na jednotlivých parcelách (přestavby, novostavby), změny komunikačního schématu, popřípadě průběh kolektivizace.

Efektivní zpracování informací vybraného území vyžaduje detailní hodnocení veškerých historických leteckých snímků, jelikož jsou-li k lokalitě dochovány snímky s více let, lze předpokládat, že v každém roce byly pořizovány fotografie z různých letových hladin a patrně též jinými fotografickými aparáty, což vedlo k určitému zkreslení zachycených skutečností. O to více je proto nutné znát okolnosti vzniku každé ze série fotografií. Studie, která by zevrubně hodnotila výpovědní hodnotu a možnosti využití těchto zdrojů dat však bohužel nebyla doposud publikována.

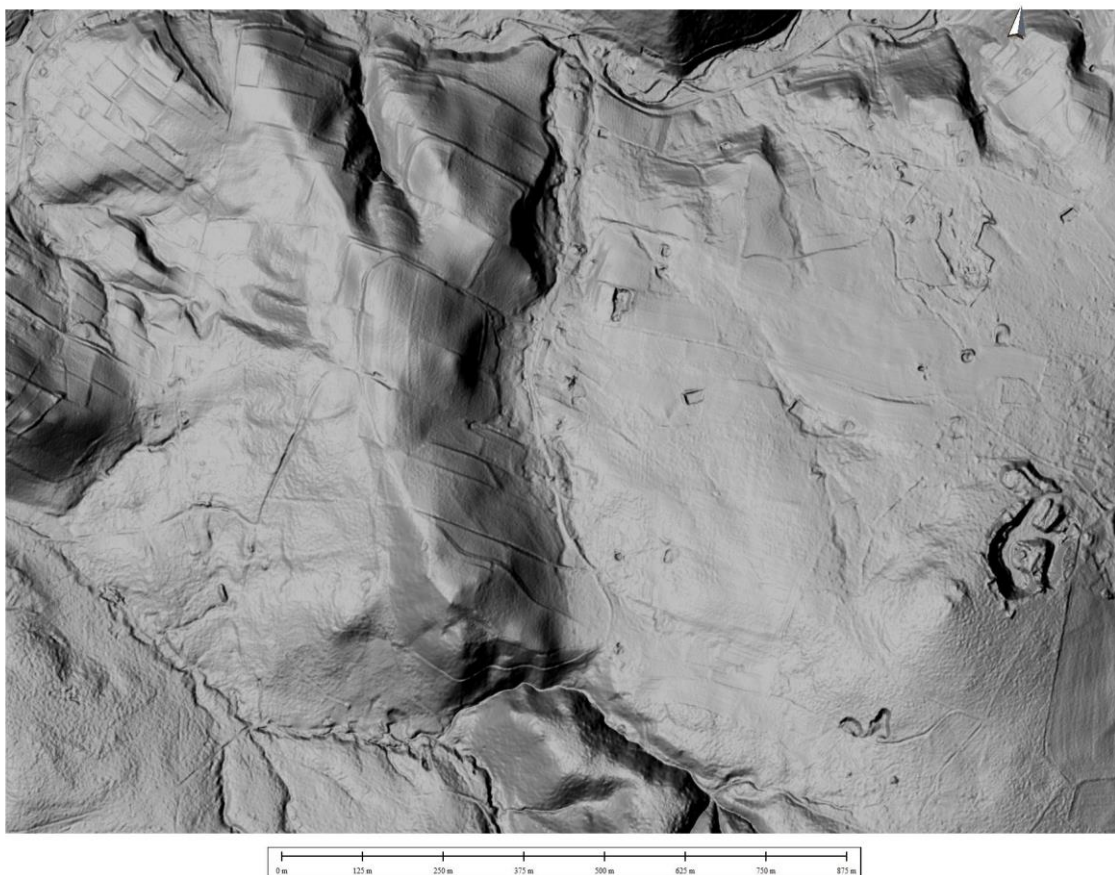
Obrázek 9: Zaniklá vesnice Domaslavičky (Deutsch Thomaschlag) okr. Tachov zachycena na historickém (1957) a současném leteckém snímku (2010) a mapovém podkladu (1839) Zdroje dat: (kontaminace.cenia.cz, mapy.cz, archivnimapy.cuzk.cz)

Je však zřejmé, že potenciál těchto mapových děl, a to jak současných (viz výše), tak historických, je pro výzkum vesnic zaniklých po roce 1945 zcela zásadní. Komparace jmenovaných zdrojů dat je proto základem metody výzkumu této problematiky. Rámcové hodnocení lokalit a vytvoření vlastních komparačních mapových schémat, která jsou nutná

pro budoucí nedestruktivní terénní výzkum, lze však zpravidla vytvořit pouze na základě několikanásobného překryvu zmíněných fotografií i mapových podkladů (např.: Šmejda 2009). Oproti tomu zjištění současného stavu dochování jednotlivých objektů může být na základě těchto dat provedeno jen rámcově a neobejde se bez archeologického terénního výzkumu.

6.2.1.3 Laserové skenování zemského povrchu

Jiným a v dané problematice prozatím jen málo využívaným zdrojem dat je takzvané laserové skenování zemského povrchu (LIDAR). Tento systém, který je pro naše území dostupný již v páté generaci umožňuje za příslušných podmínek podrobnou modelaci reliéfního tvaru terénu, a to i v místech trvale zalesněných. Tyto informace lze využít především pro průzkum rozsáhlých prostorových a liniových objektů. Na druhé straně však současná dostupná technologie prakticky neumožňuje hodnocení drobných terénních detailů i samotných objektů (např.: Starková, 2013; Crutchley, 2006; Crutchley & Crow, 2009).

Obrázek 10: Příklad výstupu laserového skenování terénu, zaniklá vesnice Hely (Nassendorf) okr. Děčín, zdroj: (Starková 2013)

Tato technologie již byla v souvislosti s danou problematikou úspěšně použita v prostředí zaniklé vsi Hely (Česko-saské Švýcarsko)(Starková, 2013) a v prostoru Novohradských hor (Bureš, 2013). Nejen tyto příklady, ale i řada jiných aplikací na památky pravěku a středověku prokazují, že je tato metoda velmi efektivní při vyhledávání a hodnocení plošných a liniových objektů, jako jsou mezní pásy v polních systémech, úpravy a využívání vodních toků (rybníky, mlýnské náhony), terénní úpravy parcel a zahradních teras, atd. Řada takto objevených objektů je vzhledem k neúplnosti či nedostupnosti jakýchkoli pramenů jinou formou nezjistitelná. V budoucnu lze předpokládat další rozvoj této technologie. Zvýšením její účinnosti by se posléze z „LIDARu“ mohl stát mocný nástroj pro průzkum a případně snad i výzkum reliéfu terénu, který by zajisté našel své pevné místo v metodě nedestruktivního archeologického bádání v souvislosti s výzkumem vesnic zaniklých po roce 1945.

6.2.2 Prostorová analýza zaniklých vesnic

Široký okruh možností rozšíření pramenné základny na základě předchozích postupů (lokalizování, demografický a urbánní vývoj), je hodnocení prostorových vlastností dat. Tato metoda, která je hojně využívána například při studiu pravěkého osídlení (např.: Kuna 2004) však v dané problematice nebyla doposud aplikována. Odůvodněním tohoto stavu je především vysoká náročnost získávání potřebných informací a nízký badatelský zájem. Tato skutečnost je patrná především v pracích historiků, jež se touto problematikou zabývají nejčastěji. Badatelé historii 20. století vykládají příklady, které detailně rozebírají (např.: Slezák 1978; Topinka 2005; Kovařík 2009), avšak globální pohled s kompletní analýzou dat opomíjejí. Tyto historické texty odhalují často i v detailech určitou část dějin pohraničí, nejsou však v mnohých případech schopny odpovědět na otázky, které si klade archeologie.

Základem metody prostorové analýzy je promítání vybraných deskriptorů z předem vytvořené databáze (viz kap. 5.1.1.) do GIS, prostředí ArcMap 10. Na podkladu vybraných mapových děl se v ArcMap následně projeví formální a prostorové vlastnosti těchto deskriptorů, které mohou být nadále studovány. Před samotným promítáním do příslušných mapových podkladů či obou typů leteckých snímků je nutné příslušná data statisticky utřídit, a to tak aby mohly co nejlépe odpovědět na konkrétní kladené otázky. Současně je nezbytné tyto údaje před jejich použitím vzájemně porovnat, rozdělit do skupin a zobrazit je v dílčích grafech.

Předmětem těchto výzkumů je v první řadě prostorové hodnocení základních údajů o lokalitách. Zobrazením relevantních deskriptorů (sídelní, fyzický či administrativní zánik, případně předpokládaný archeologický potenciál či situování lokality v blízkosti státní hranice nebo správního celku aj.) lze stanovit určité trendy v osídlování konkrétních oblastí, hodnocení míry vlivu plošných zásahů do krajiny (vytyčování vojenských prostorů, povrchové doly, aj.) a identifikování oblastí plošného zániku vesnic. V prostředí ArcMap lze současně načíst více kartografických děl a tedy komparovat jeden nebo více deskriptorů charakterizující určitou lokalitu s těmito mapami v krátkém časovém horizontu. Tímto se otevírají nové možnosti pro zkoumání vzájemných vazeb objektů s mapovými podklady a získávání nových dosud nezjištěných informací. Ovšem odpovědi na otázky týkající se vlivu kvality komunikací či role přírodního prostředí na dosídlování jednotlivých obcí nelze v současnosti řešit z důvodu značného množství doposud neznámých skutečností souvisejících s lidským chováním. Tyto otázky by patrně mohl sledovat jen systematický interdisciplinární výzkum, jehož aplikace by napomohla významnému rozvoji tohoto bádání a významně přispěla i k jiným dosud jen málo řešeným tématům (chování člověka k odlehlejším a neobydleným jednotkám či vztah jedince k poškozeným objektům).

6.2.3 Analytický povrchový průzkum lokalit²⁵

Jak již vyplývá z dříve popisovaných témat, archeologický výzkum vesnic zaniklých po roce 1945 vyžaduje zcela specifický přístup odpovídající danému prostředí i požadavkům. Potřeba vytvoření inovativní i široce uplatnitelné metody hodnocení stavu dochování reliktních budov vychází z dosavadního stavu poznání dané problematiky, dostupnosti nearcheologických pramenů a především absence jiných aplikovatelných postupů. Vzhledem ke značné variabilitě terénních situací, které se výrazně liší nejen v řádu jednotlivých lokalit, ale i samotných objektů je možné pozorovat řadu procesů, které jsou u zaniklých středověkých i novověkých vesnic téměř nepatrné či zcela nezjistitelné. Stejně tak volba vhodných metod výzkumu je zcela zásadní. Analytický povrchový průzkum intravilánu vesnic je proto jedním z nejúčinnějších prostředků poznání událostí (činů) nejvíce ovlivňujících okolnosti a průběh zániku vesnic.

---

²⁵ Text této kapitoly vychází z připravované studie: Funk, L. - Súkeník, J. - Váňa, M. 2012: Metodika klasifikace reliktních budov v prostředí zaniklého vesnického osídlení 20. století (rukopis v rukou autorů).

6.2.3.1 Klasifikace objektů

Základem metody nedestruktivního terénního průzkumu je analytické hodnocení stavu dochování objektů a jejich přiřazování k tomuto účelu sestavené šestistupňové škále. Každý z nalezených relikvů staveb je v příslušné lokalitě fotograficky dokumentován, opatřen formalizovaným verbálním popisem, zhodnocen jeho současný stav, je-li to možné určen na leteckých snímcích i mapách a jeho poloha zaměřena pomocí GPS stanice. Identifikace jednotlivých zánikových fází je prováděna přímo v prostoru zkoumaných lokalit, a to pomocí jednoduchých otázek, které si archeolog klade. Ty jsou pro všechny objekty shodné. Vylučovací metodou tak lze snadno dospět k příslušnému zánikovému stupni, kam zkoumaný objekt náleží. Výstupem analytického průzkumu je pak databáze objektů a schématický plán lokality zohledňující její současný stav. Výhodou navrhovaných postupů je kromě její časové nenáročnosti také možnost ji několikrát opakovat a ověřovat. Bližší charakteristika této metody, příkladů i postupů s ní úzce souvisejících jsou předmětem následujících částí této práce.

6.2.3.2 Identifikace zánikových fází

V oblastech zaniklých vesnic bylo stanoveno celkem šest fází degradace obytných i hospodářských budov. Pro snazší orientaci i použití přímo v terénu jsou tyto fáze označeny čísly 1 – 6, přičemž nižší hodnoty reflektují lepší stav dochování a naopak. Jejich obsahem však nejsou jen statické obrazy určitých terénních situací, nýbrž přesně definovaných intervalů z celkového průběhu zánikového procesu. Všechny z těchto fází mají proto jasně uchopitelný počátek, průběh i závěr, kterým navazuje na fázi následující. Stejně tak jako každý deskriptivní systém se i tento musí v praxi potýkat s řadou obtížně identifikovatelných a sporných případů. Řešení těchto situací však bude vzhledem k danému kontextu práce vylíčeno až později. Jednotlivé zánikové fáze lze tady vymezit takto:

Za počátek první fáze zániku lze považovat již okamžik ztráty funkce objektu. K tomu dochází, jakmile objekt přestává být aktivně využíván ke svému či příbuznému účelu. V případě obytného domu se jedná o odchod jeho obyvatel a volné ponechání stavby napospas okolním vlivům. Mezi ně patří jak události původu přírodního, tak antropogenního²⁶. K degradaci stavby však ve zkoumaném prostředí dochází zpravidla kombinací obou těchto faktorů, a to zejména v souladu s předpokladem, že v prostoru divokého poválečného

---

²⁶ Dělení těchto faktorů vymezil příkladně Michael B. Schiffer (Schiffer 1996)

pohraničí je prakticky nemožné, aby některý z objektů nepřišel opakovaně do styku s lidským činitelem. U některých z následujících zánikových horizontů se navíc druhotné zásahy do objektů přímo převládají, či jsou dokonce podmíněny.

První fázi degradace objektů lze tedy vymezit jako stavbu opuštěnou a nesloužící žádnému konkrétnímu účelu. Stav budovy se pak pohybuje v intervalu od zcela nepoškozeného až do mezní situace, kdy jej lze nejspíše uvést do užitného stavu. Drobná poškození, která znemožňují okamžité užívání objektu tak v tomto směru nejsou podstatná. Pro zařazení budovy do první zánikové fáze je rozhodující především intaktnost pevných částí konstrukce. Mobilní části však (v tomto slova smyslu zbytné nenosné konstrukce) mohou být značně poničeny nebo dokonce zcela chybět, ale po jejich opravě či opětovnému navrácení by měla být stavba opět užitelná. Mezi tyto „mobilní“ části patří i krov. Podmínkou přiřazení k této fázi je tedy jeho plná nebo částečná přítomnost či alespoň schopnost celkové konstrukce jej v případě nepřítomnosti znovu nést. Rozhodujícím faktorem pak zachování nosných stěn, a to včetně koruny zdiva. K první zánikové fázi tak na straně jedné náleží budovy zcela nepoškozené a na straně druhé relikty pouze se zcela dochovaným obvodovým zdivem.

Druhá fáze zahrnuje stavby, které již kvůli degradaci konstrukcí nemohou nést krov. Nosné zdi již nedosahují své plné výše a koruna zdiva je výrazně erodovaná nebo není zachována vůbec. Začleněním do této fáze je však podmíněno dochováním přirozených stavebních otvorů (dveře, okna, výklenky apod.), a to po jejich horní okraj. Objektu v tomto stavu tak již nemůže být navrácena původní funkce bez výraznějších stavebních úprav a doplnění chybějících pevných částí.

Třetí fáze se od druhé odděluje výraznější degradací veškerého zdiva a částečnou či úplnou absencí přirozených otvorů. Podmínkou pro zařazení objektu do této fáze je především zachovalost alespoň minimální integrity zdiva v jeho původní poloze. Jedná se tedy o relikty domů již výrazně erodované, jejichž výška často dosahuje jen několik desítek centimetrů. Ačkoliv třetí fázi zániku oddělují prakticky pouze uměle stanovené prvky, rozdělení bylo vzhledem ke značnému rozsahu druhé fáze i vysokému počtu do něj spadajících případů nutností.

Čtvrtá fáze je charakteristická především absencí integrovaného zdiva. V rozvalinách je však stále patrný přibližný rozsah původní stavby. Ačkoliv se jedná prakticky pouze o rozvaliny bez

rozpoznatelných struktur původního zdiva, je možno rozeznat alespoň jeho hranice, rohy jednotlivých reliktnů a v řadě případů také vnitřní členění. V těchto prvcích také spočívá základní rozdíl mezi čtvrtou a pátou zánikovou fází.

V **páté fázi** již nejsou patrné prakticky žádné detailnější prvky, a to ani jeho přesnější umístění stavby v terénu. Jasně zřetelné jsou však mohutné destrukce stavebního materiálu, na jejichž základě lze alespoň přibližně lokalizovat původní situování stavby. Jakékoliv bližší informace o objektu (např.: orientace, přesné rozměry, členění stavby apod.) jsou však nedestruktivními postupy nezjistitelné (viz. kap. 5.3.). Častými znaky těchto konvexních objektů jsou také na nich umístěné konkávní situace (vklusliny) indikující propadlé sklepní prostory. Ty mohou jako jediné v této fázi povšechně informovat o dispozici stavby.

Poslední **šestá fáze**, která tento výčet uzavírá, charakterizuje absence jakýchkoliv nadzemních konstrukcí. Na místě původní stavby se tak nachází pouze zplanýrovaná plocha či relikty zasahující pod úroveň okolního terénu. Většinu objektů v této fázi tak není možné během průzkumu nijak lokalizovat. Jejich původní přítomnost lze však v některých případech identifikovat pomocí jiných nepřímých znaků, jako jsou prostorové vztahy s ostatními zachovalejšími budovami, nálezů stavebního materiálu v narušeném terénu (např. vývratech) nebo po ukončení průzkumu na základě komparace s historickými mapami či fotografiemi.

Uvedená šestistupňová škála byla několikrát testována na příkladech konkrétních lokalit (viz. kap. 6.4.1.) a osvědčila se jako efektivní a časově nenáročný nástroj hodnocení stavu dochování objektů i celých lokalit. Zařazení několika reliktnů do příslušných fází se však neobešlo bez problémů, a proto bylo nutné škálu doplnit ještě o pravidla řešení podobných situací. Nejčastějším jevem je sporná identifikace příslušné fáze, a to konkrétně z důvodů výrazně diferenciací dochování jednotlivých dílů objektů (např. polovina domu by náležela do fáze 2 a jiná do fáze 3 apod.). V těchto případech pak byla jako určující stanovena nejlépe zachovaná část. Jiná situace nastává v případě, kdy se v zaniklé vesnici nachází větší množství objektů shodné kategorie, ale jeden nebo více z nich jsou výrazně zachovalejší, avšak dosahují mezního stavu shodné zánikové fáze. V takové situaci je sporným objektům zpravidla přiřazována hodnota pro jejich stav příznivější, aby byla tato skutečnost v celkovém kontextu lokality zohledněna.

Jak již bylo řečeno dříve, jedním ze základních výstupů analytického povrchového průzkumu je schématický plán hodnocených lokalit. S jeho tvorbou však vyvstává řada otázek týkající se jeho celkové formy a především zobrazování jmenovaných zánikových stupňů. Zde by měl být kladen důraz především na přehlednost a snadnou interpretaci zobrazovaných dat. Z původních návrhů sestávajících z odlišování objektů pomocí barev, šrafur nebo čísel byla nakonec zvolena metoda prezentace pomocí černobílých šestiúhelníků rozdělených na příslušné množství výsečí. Počet zbarvených z celkového počtu šesti kusů pak zohledňuje příslušnost ke konkrétní zánikové fázi. Dílčím pravidlem je také odbarvování výsečí od vrcholu šestiúhelníku po směru hodinových ručiček. V rámci přehlednosti jsou ilustrační kresby jednotlivých zánikových fází i symbolů, které jsou následně užívány ve schématech zobrazeny v následující tabulce.

Fáze	Zástupný symbol	Ilustrační kresba	Stručný popis zánikových fází
1.			Nosné zdi dosahují své plné výšky, krov je přítomen nebo je možné jej znovu vystavět
2.			Nosné zdivo již nedosahuje své původní výšky, dochování přirozených otvorů (okna, dveře)
3.			Výrazná degradace zdiva, alespoň část dochována ve své původní poloze
4.			Nerозpoznatelné integrované zdivo, patrné vnitřní členění a původní rozměry stavby
5.			Nezjistitelné žádné původní prvky, rozměry, vnitřní členění, orientace apod.
6.			Planýrovaná plocha, zasypané zhloubené prostory, minimum dostupných informací

Tabulka 4: Stručná charakteristika jednotlivých zánikových fází, zástupných symbolů, které je ve výstupech vyjadřují a ilustrační kresby přibližného stavu objektů. Autor ilustračních kreseb: Pavel Jelínek; Digitalizace: Lukáš Funk.

Zásadní problematikou pro správné vymezení fází je jejich zohlednění v kontextu zánikového procesu a jeho stupňů, který byl již dříve definován (viz. kap. 3.2). Z něj vyplývá, že sídelní zánik objektu je událostí, která zpravidla předchází zániku fyzickému, a tady i první zánikové fázi. Jedná se tedy o jakýsi přechod z pomyslné fáze 0 k fázi 1. Oproti tomu fyzický zánik budovy většinou svého průběhu odpovídá prvnímu definované zánikové fázi. Cílené demoliční akce, svévolné činy obyvatel i nepodchycené přirozené degradace, které jsou běžnou součástí pohraničních oblastí, však připouští širokou škálu jiných výkladů fyzického zániku objektů. Ty vyúsťují prakticky do všech prezentovaných zánikových fází a jejich bližší interpretace je značně problematická. Základním z nich je proto věnován následující text. Zcela ojedinělým případem je zařazení administrativního zániku. Ten totiž v celkovém kontextu tvoří zcela nezávislou součást a jeho průběh nikterak nereflektuje zmíněné definované fáze. Pro názornost je celková problematika ztotožňování zánikových stupňů a fází zobrazena v níže přiloženém schématu.

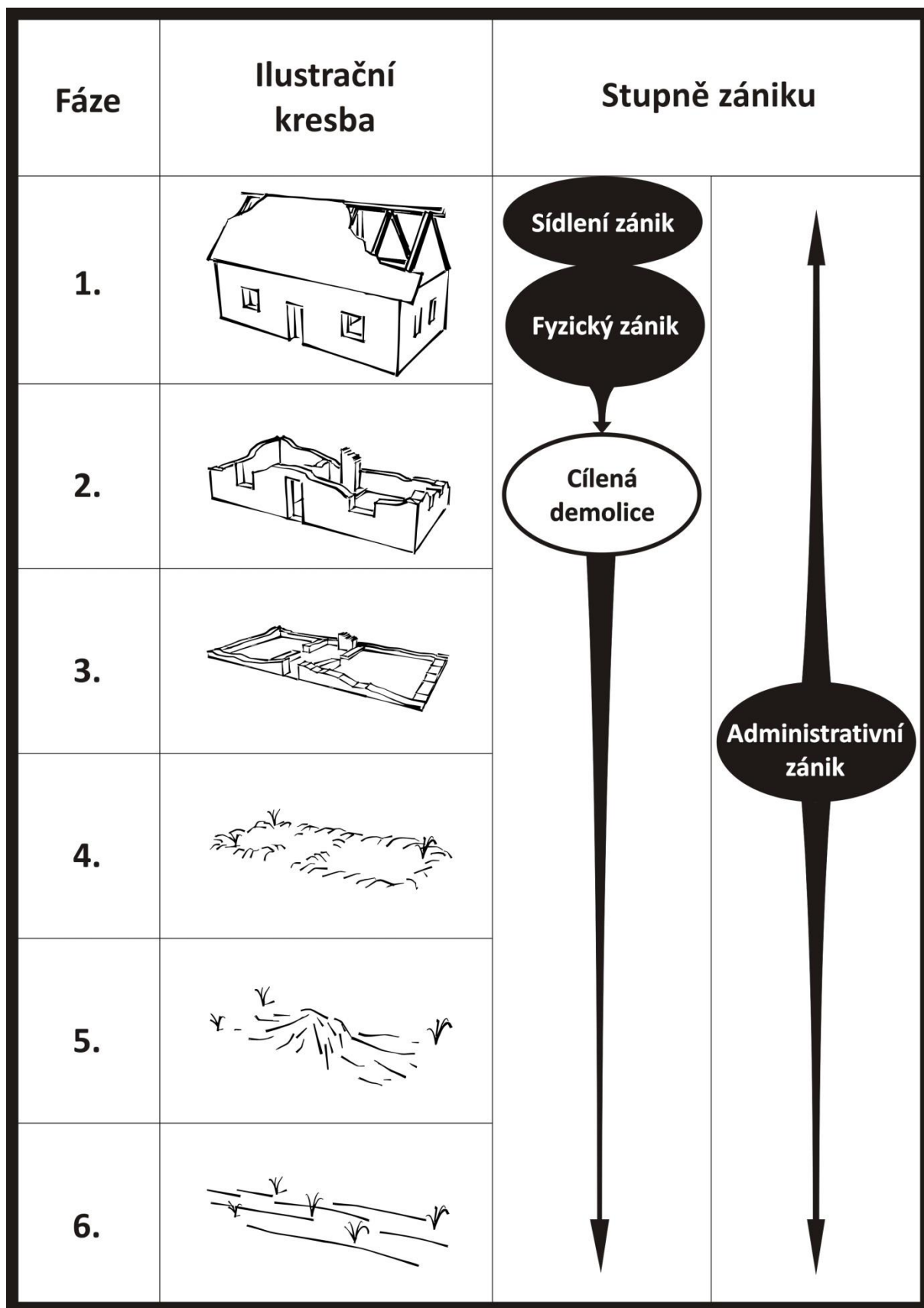

Schéma 17: Ztotožnění definovaných zánikových fází (6 fází) a zánikových stupňů (3 stupně), sídelní zánik a fyzický zánik je součástí první zánikové fáze. Cílená demolice výrazně umocňuje degradaci objektů, a tím i posun ve fázích. Oproti tomu administrativní zánik je na vymezených fázích zcela nezávislý.

6.2.3.3 Interpretace zánikových událostí

Současný stav dochování objektů, které byly ztotožněny s výše zmíněnými zánikovými fázemi, jsou bezesporu archeologickými strukturami. Jako takové lze na základě jejich formy identifikovat události i činy, které ovlivnily jejich současnou podobu. V první řadě je však nutné utřídit a blíže představit faktory přírodního a lidského původu působící na opuštěné objekty. Ty působí na zkoumané objekty zpravidla kombinovaně, a to od ztráty funkce objektu až po současnost.

Přírodní vlivy na degradaci objektů působí prakticky neustále a nelze jim nijak předejít. Po opuštění či ukončení užívání budovy se však jejich efekt výrazně prohlubuje. Přestává totiž docházet k přirozené kompenzaci těchto událostí ve formě drobných oprav, zamezení šíření náletových rostlin, korodování a trouchnivění konstrukcí apod. Druhotné lidské zásahy působení přírodních faktorů rovněž umocňuje.²⁷

Lidský faktor působí na objekty zpravidla velmi záhy po jejich opuštění. V daném prostředí je prakticky nemožné, aby jakákoliv stavba zůstala dlouhodobě izolována a uchráněna tak těmito vlivům. Dochází proto k množství zásahů, které výrazně ovlivňují zánikové okolnosti. Patří sem rozebírání na stavební materiál, vandalismus, záměrné boření případně kombinace několika těchto aktivit. Lze předpokládat, že na území západočeského pohraničí se tyto faktory nevyhnuly žádné opuštěné stavbě a byly jí ovlivňovány. Kombinováním a vzájemnou eskalací přírodních i lidských vlivů tak dochází k výrazným degradacím staveb i jejich reliktnů.

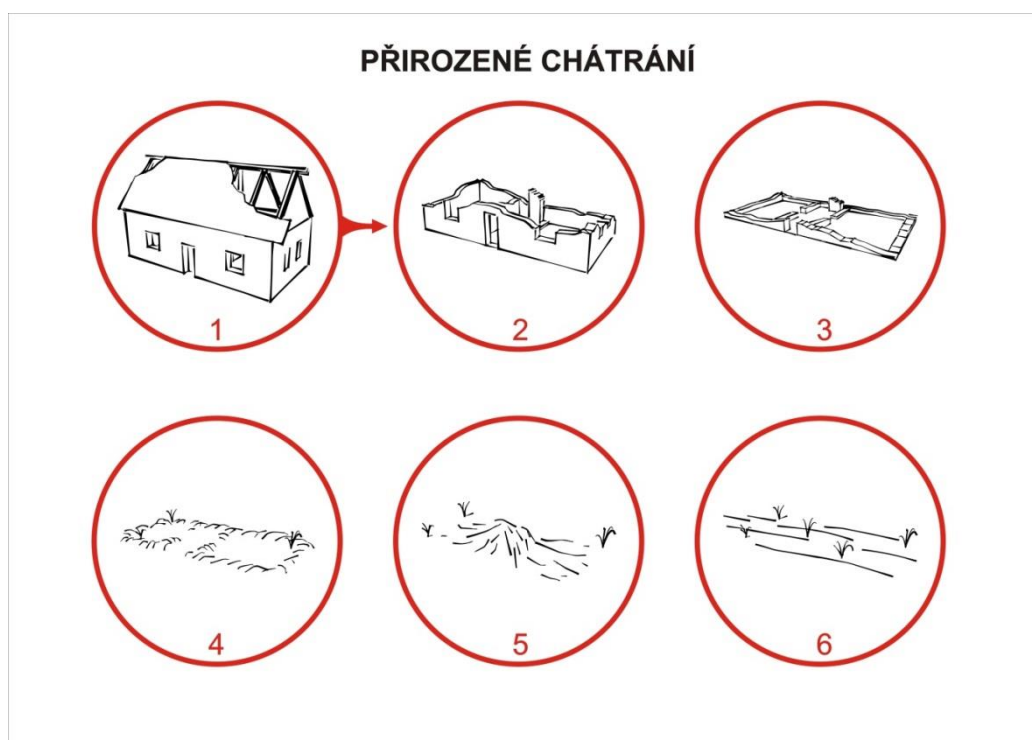
Jiný úhel pohledu na tuto problematiku si klade otázky, které z událostí a činů způsobují stav objektů odpovídajícím konkrétním zánikovým fázím. Lze předpokládat, že bez zásahu člověka by přirozený rozpad objektů za relativně krátký čas (maximálně několik desítek let) nemohl dosáhnout více než druhého či třetí stupně, kdy je koruna zdiva absencí krovu a následným erodováním. Zvláště pak jedná-li se o stavbu z kamene či pálených cihel. Praxe však dokládá jen částečnou přítomnost zástupců těchto fází v testovaných zaniklých vesnicích, a proto lze předpokládat, že antropogenní faktor je v prostoru zaniklých vesnic hlavním činitelem ovlivňujícím jejich současný stav. K lidským zásahům do objektů se váže i problematika jejich cílů, za kterými k nim dochází. Ty jsou v první řadě intencionální, tedy záměrné s cílem stavbu poškodit či zcela zničit (např.: řízená demolice, vandalismus, získávání stavebního materiálu)

---

²⁷ Problematice vlivu přírodních a lidských činů na degradaci objektů se věnoval například: Schiffer 1996; Flamman 2005; Vařeka a kol. 2006; Neustupný 2010)

nebo neintencionální, nechtěné způsobující degradaci objektů jinými činnostmi (vykradení objektu a z tím spojené poškozování, nešetrné přebývání v objektech apod.).

Kooperaci konkrétních událostí, činů a identifikovaných zánikových fází lze do značné míry odhadovat. Již zmíněné přírodní vlivy v kombinaci s necílenou degradací objektů způsobují stav reliktní spadájící do fáze první a druhé, výjimečně i třetí. Pokročilejší stavy rozpadu jsou však již podmíněny záměrným ničením staveb a s tím spojenými činy. Třetí a čtvrtou fází lze pravděpodobně spojovat s cíleným rozebíráním na stavební materiál za účelem jeho druhotného využití jinde, tedy častý a mnohokrát doložený jev. Fáze pátá je pak výsledkem záměrného demolování (viz. demoliční akce 4.3.3.), a to s navršením stavebního materiálu do mohutného konvexního uskupení. Tohoto stavu však prakticky nelze dosáhnout bez účasti mechanizace. Šestá fáze se pak od páté liší rozsáhlým planýrováním povrchu a umělým vyplňováním zahluobených prostor. Lze ji proto příkladně ztotožnit s normami celostátní demoliční akce Ministerstva vnitra (viz. kap. 4.3.4.). Ze zmíněného výčtu vyplývá, že jednotlivé zánikové fáze nemusejí být notně následné a samotné postupy zániku objektů mohou být značně variabilní a individuální. Pro názornost je průběh nejpodstatnějších z nich zobrazen v následujících schématech.

Schéma 18: Změny zánikových fází v případě drobných lidských zásahů a ponechání stavby následnému přirozenému chátrání

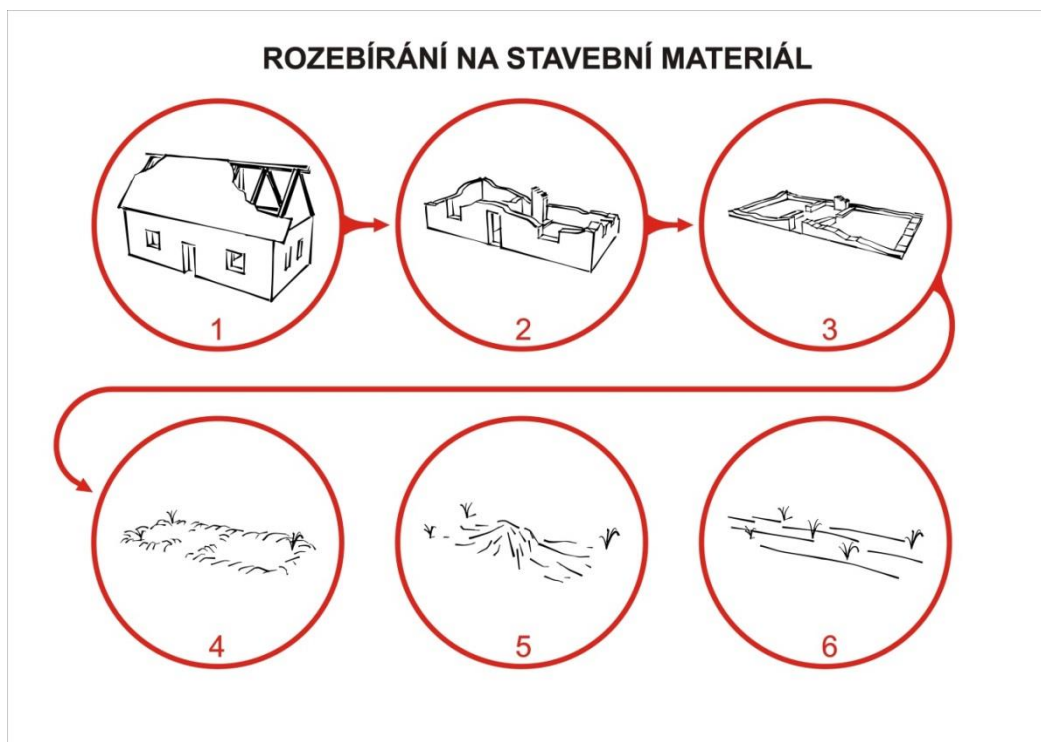

Schéma 19: Změny zánikových fází v případě výraznějších lidských zásahů ve formě rozebírání stavby na stavební materiál

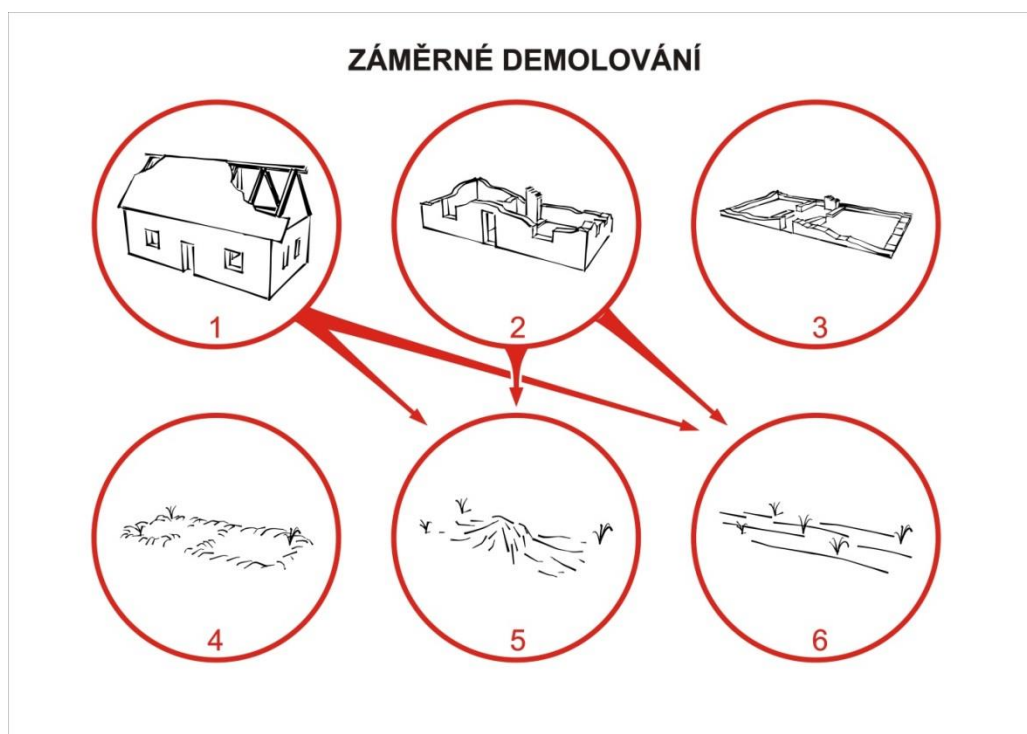

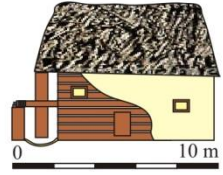
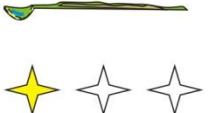
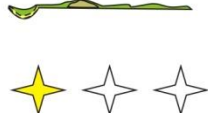

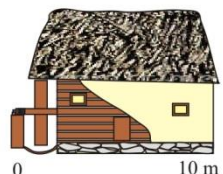
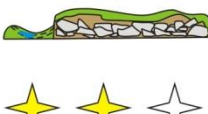
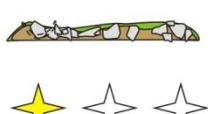

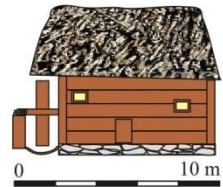
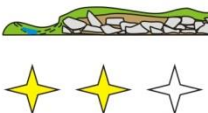
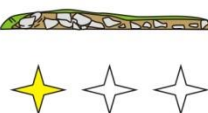

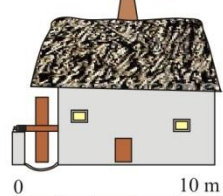

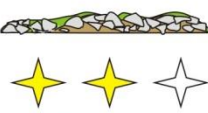

Schéma 20: Změny zánikových fází v případě záměrného demolování objektů, přechod z fází 1 a 2 k fázi 6 odpovídá normám stanoveným Ministerstvem vnitra pro tyto akce.

Jiným a však velmi důležitým faktorem ovlivňujícím zánikové okolnosti je materiál staveb, který výrazně ovlivňuje okolnosti dochování. U objektů z kamene, pálených cihel či kombinovaných platí již zmíněná pravidla dochování vlivem kombinace přírodních a lidských vlivů. U objektů dřevěných a z cihel nepálených je však situace do značné míry odlišná. Stavby z těchto materiálů pak mohou přírodními vlivy degradovat značně výrazněji (např. až do fáze 4) a je proto nutné připustit i řadu dalších doposud nezmíněných situací jako zánik požárem, narušování statiky vlhkostí apod.²⁸

---

²⁸ Problematice degradace konstrukcí různých materiálů i příčin zániku se věnovala příkladně Lucie Galusová v souvislosti se středověkými vodními mlýny (viz. schéma 21)

Možnosti a limity nedestruktivního výzkumu

Roubený dům s omazávkou bez podezdívky	Samovolný zánik	Záměrná likvidace	Požár
			
Roubený dům s omazávkou na podezdívce	Samovolný zánik	Záměrná likvidace	Požár
			
Dům na drážku na podezdívce	Samovolný zánik	Záměrná likvidace	Požár
			
Kamenný dům s černou kuchyní	Samovolný zánik	Záměrná likvidace	Požár
			

Legenda:

	Téměř nemožná detekce a interpretace		Současný povrch terénu
	Obtížná detekce a interpretace		Kulturní vrstva
	Snadná detekce, obtížná interpretace		Kulturní vrstva
			Kámen
			Kov
			Kulturní vrstva

Schéma 21: Rámcový model degradace nadzemních konstrukcí středověkých vodních mlýnů a možnosti jejich současné lokalizace a interpretace v terénu (autor.: Lucie Galusová, Lukáš Funk) Zdroj.: (Galusová 2012).

Okolnosti dochování jednotlivých staveb jsou rovněž ovlivňovány účely, za kterými byly využívány. V tomto případě lze jen velmi obtížně stanovit jasně uplatnitelná pravidla lidského chování v určitých situacích. Lze však konstatovat, že přístup k opuštěným obytným a hospodářským i technickým budovám je z principu odlišný. Je však přímo úměrný konkrétním situacím, zvyklostem obyvatel i politickým náladám. Jinak proto bude nakládáno například s kostelem, který může být jako jediný z lokality ušetřen demoličním akcím či naopak jako jeden z mála záměrně zničen apod. Do těchto situací rovněž vstupuje využívání objektů pro účely JZD, ubytování jejich zaměstnanců apod.

Posledním a na první pohled poněkud překvapivým činitelem zasahujícím do dané problematiky je čas. Nejedná se však o již zmiňovanou dobu trvání přirozeného rozpadu staveb nýbrž o okamžik, kdy byly v určitých lokalitách prováděny klíčové zásahy do jejich struktur. Příkladem mohou být rozsáhlé demoliční akce, jejichž účelem mělo být odstranění chátrajících a již dále nepotřebných objektů (viz. kap. 4.3). Těch se v čase největších demoličních akcí (především roky 1959-1960) nacházela v prostoru lokalit celá řada. Ostatní budovy však byly již od prvních poválečných let opakovaně vystavovány nejrůznějším přírodním i lidským vlivům a nezdá se, že takové objekty prošly celkovým zánikovým procesem. Může tak docházet k paradoxním situacím, kdy objekty zaniklé v druhé polovině 40. let jsou výrazně zachovalejší a mohou přinést více zásadních informací (dispozice, stavební materiál apod.) než budovy zaniklé o několik desítek let později.

Jak vyplývá z předchozího textu interpretování konkrétních událostí a činů na základě rozboru terénních reliktních lokalit je značně obtížný. Systém přiřazování zánikových fází však může být v tomto směru výrazným vodítkem. Nastíněná problematika je však pouze pomyslnou špičkou ledovce. Hlubší poznání procesů, které ovlivňují samotnou existenci opuštěných budov, a tedy i vesnic však zůstává prozatím neodhaleno a bude vyžadovat značné množství úsilí i času. Presentovaná deskripce a s ní spojené úvahy by však mohly být jeho slibným počátkem.

6.2.4 Datování zániku objektů pomocí dendrochronologie živých stromů²⁹

Ačkoliv výše uvedenou metodiku lze využít k širšímu poznání procesů a událostí ovlivňujících vesnice zaniklé po roce 1945, na hledání odpovědí některých důležitých otázek nestačí. K těm patří zejména datování zmíněných procesů. Vzhledem k omezeným možnostem využití mapových a písemných pramenů (fragmentárnost, limitovaná výpovědní hodnota), je nutné hledat jiné zdroje těchto informací. Jako alternativní zdroj dat se kupříkladu významně osvědčily všudypřítomné náletové dřeviny. Určováním jejich polohy a stáří dle níže popsané metody a pravidel bylo možné odpovědět na řadu zásadních otázek, jako jsou: datování fyzického zániku lokality, zanechání užívání klíčových komunikací, demolování opuštěných objektů.

6.2.4.1 Charakteristika metody

Jádro zvolených postupů je v podstatě velmi jednoduché a vychází ze spojení metod dnes již v archeologii běžně uplatňované dendrochronologie a dendrometrie, tedy datovacích postupů využívaných v lesnictví. Veškeré terénní postupy, dokumentace i následné zpracování dat bylo vytvořeno v souladu se základním metodickým pravidlem, které předpokládá, že počet let růstu náletových dřevin na datovaném objektu je menší nebo roven roku jeho archeologizace, neboli transformace z živé do mrtvé kultury (Neustupný 2007, 50). Všudypřítomné náletové dřeviny, které jsou pro vesnice zaniklé po roce 1945 charakteristické, nám tedy mohou za určitých okolností ante quem či ad quem datovat fyzický zánik celé lokality stejně tak jako jednotlivé usedlosti, hospodářské stavby, komunikace apod.

Proces sběru a vyhodnocování dat lze rozdělit na dvě základní fáze, a to na terénní a laboratorní. Terénní část obnáší celou řadu úkonů od volby vhodného objektu, dokumentaci až po samotný odběr vzorku. Oproti tomu laboratorní část je zaměřena především na vyhodnocování a výpočet absolutních dat.

6.2.4.2 Terénní průzkum

Před samotným terénním průzkumem je nutné připravit následující pracovní vybavení: Především Presslerův přírůstkový nebozez (v našem případě od švédské firmy Mora 30 cm a

---

²⁹ Text a obrazové přílohy této kapitoly vychází z již publikované studie: Funk, L. – Váňa, M. 2012: Datování objektů zaniklých po roce 1945 pomocí dendrochronologie živých stromů. *Archaeologia historica*, 37, 799-807.

50 cm), GPS stanici (Garmin Oregon 550), blok nebo vlastní terénní formulář, krejčovský metr, papírové sáčky a psací potřeby. Při konkrétním výběru dřevin, které chceme podrobit datování, bychom se měli snažit volit nejstarší strom rostoucí v analyzovaném prostoru. Pokud není možné pouhým okem určit relativní posloupnost zkoumaných dřevin, je nutné pro kontrolu odebrat vzorků několik nebo pomocí krejčovského metru ve shodné výšce porovnat obvody jednotlivých kmenů (platí pouze u dřevin shodného druhu rostoucích ve stejných podmínkách). Samotný odběr vzorků provádíme přibližně ve výšce 150 cm od povrchu v místech, kde předpokládáme střed kmene (Drápela–Zach 2000, 28) (obr. 11).

Obrázek 11: Odebírání vzorku pomocí Presslerova nebozezu, zaniklá vesnice Lučina/Grafenried okr. Domažlice. Foto: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

Odebraný vzorek poté uložíme do označeného papírového pytlíku. Pokud se nám vyjímáný vzorek rozdělí na několik fragmentů, je nutné všechny části očíslovat tak, aby byla později čitelná jejich přirozená posloupnost. V rámci přidružené terénní dokumentace lze doporučit záznam následujících údajů: Název lokality, číslo odebíraného vzorku, číslo zkoumaného objektu/parcely/čp., druh analyzované dřeviny (pokud se nám ji podaří určit), obvod kmene ve výšce vrhu (lze využít pro následnou kontrolu a přibližný výpočet stáří stromů pomocí dendrologických vzorců) a údaj, zda jsme kmen provrtali naskrz (výrazně usnadňuje následné

zpracování). Polohu zkoumaného stromu následně označíme pomocí GPS stanice a údaje s takto vytvořeným trasovým bodem připojíme k ostatním dokumentačním údajům. Posledním a však jedním z nejdůležitějších zaznamenávaných faktorů je údaj o stupni pravděpodobného relativního stáří zkoumané dřeviny. Stupněm A označujeme takové stromy, jejichž poloha vylučuje život dřeviny před fyzickým zánikem zkoumaného objektu. Jedná se především o stromy pučící přímo z konkrétních pozůstatků konstrukcí nebo rostoucích přímo v interiéru objektů (obr. 12).

Obrázek 12: Odebírání vzorku z reliktu obvodové zdi objektu, zaniklá vesnice Lučina/Grafenried okr. Domažlice. Foto: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

Stupeň B charakterizují dřeviny, které vzrostly s největší pravděpodobností po zániku analyzovaného objektu. Tyto stromy však nerostou přímo z reliktních konstrukcí nýbrž v jejich těsné blízkosti či nejbližším okolí, a to v takových polohách, které vylučuje jejich přítomnost v době užívání objektu. Příkladně jsou to stromy bránící přirozenému vstupu do budovy, bránící výhledu z oken nebo jinak výrazně narušující komunikační schéma objektů nebo parcel. Jedinci, kteří se od ostatních analyzovaných dřevin liší předpokládaným vyšším věkem, a zároveň neporušují žádné z výše uvedených pravidel, označujeme stupněm C, tedy

za stromy pravděpodobně žijící v souladu s fungováním analyzovaného objektu (ke stupnici viz schéma 22). Ačkoliv k tomuto způsobu datování lze využít pouze stromy charakterizované stupněm A a B, v rámci kontroly získaných dat, je výhodné i vzorkování několika dřevin stupně C. Terénní část výzkumu, a to jak odebírání vzorků, tak i příslušná dokumentace je prakticky nenáročná a lze jí provádět v jakémkoliv ročním období. Vzhledem k usnadnění terénní orientace a deskripce zkoumaných reliktních jsou však výhodnější měsíce vegetačního klidu. Odběr konkrétních vzorků zasahuje do živých těl stromů zcela minimálně a prakticky vylučuje trvalé poškození zkoumané dřeviny.

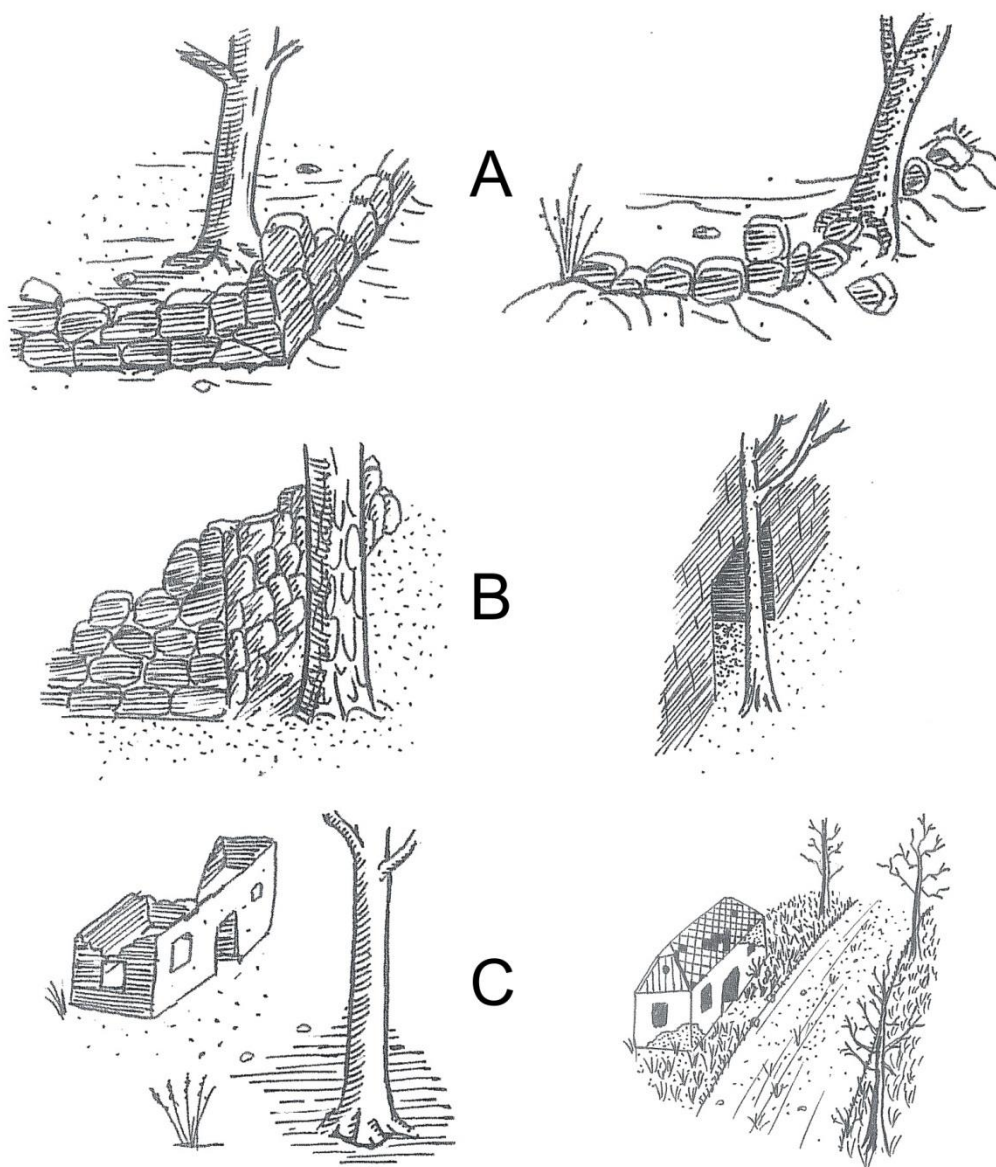

Schéma 22: Možnosti umístění analyzovaných stromů v prostředí zaniklých vesnic, Kresba: Jakub Súkeník, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

6.2.4.3 Laboratorní zpracování

Postup laboratorního vyhodnocování získaných vzorků je podobě jako terénní část výzkumu velmi snadný. Pro zpracování budeme potřebovat následující pomůcky: smirkový papír (v našem případě se osvědčil smirkový kvádřík), malý svěráček (např. modelářský) a běžnou lupu. Vzorek dřeviny pevně zafixujeme ve vodorovné poloze a jeho povrch opatrně zbrousíme pomocí smirku. Pro lepší zviditelnění letokruhů, lze vzorek na několik minut namočit případně zbrúšený povrch potřít křídou (Drápela–Zach 2000, 41). Na takto upraveném vzorku pečlivě spočítáme letokruhy, a to od kambia směrem ke středu dřevě, který je charakteristický prudkou změnou sklonu pozorovaných kružnic. Nepodaří-li se nám střed dřevě nalézt, ale analyzovaný strom byl provrtán naskrz, lze alespoň vypočítat minimální věk dřeviny jako jednu polovinu celkového počtu letokruhů (tento postup však kvůli ke stromu méně citlivému zásahu doporučujeme využívat pouze ve výjimečných případech). Takto získanou hodnotu následně odečteme od aktuálního roku výzkumu a získáme tak pravděpodobné stáří stromu. Skutečné stáří stromu může být oproti získanému datu o něco vyšší, k jeho přesnému určení by však bylo nutné vrtat strom v místě kořenového krčku (Gustell–Johnson 2002, 154).

Nyní tedy víme, kdy analyzovaná dřevina prokazatelně rostla na zkoumaném objektu a tedy i datum, kdy byl tento objektu již archeologizován.

6.2.4.4 Testování metod na příkladových lokalitách

Výše popsané terénní postupy byly testovány v prostoru tří lokalit, a to dvou vesnic zaniklých po roce 1945 a památky vojenského charakteru související s mobilizací československé armády v roce 1938. Vyhodnocení 33 získaných vzorků dospělo k velmi cenným a zároveň překvapivým výsledkům.

6.2.4.4.1 Zaniklá ves Bažantov

Zaniklá ves Bažantov na Tachovsku, která je poprvé zmiňována již roku 1361, patří k jedněm z nejlépe archeologicky, ale i historicky poznaným lokalitám tohoto druhu, na našem území. (Vařeka–Balý–Funk–Galusová 2008, 103–107). Z tohoto důvodu byla také tato lokalita shledána jako nejvhodnější pro ověření výpovědní hodnoty dané metody a testování objektů voleno se zřetelem na dosud známé datace a skutečnosti. Ověřované terénní relikty lze rozdělit do tří skupin, a to na pozůstatky vesnických usedlostí (obytných domů, hospodářských staveb apod.), hlavní úvozové cesty a relikty státního kravína. Na základě

historických rešerší a písemných pramenů víme, že k administrativnímu zániku této sídelní jednotky (1.1.1974) předcházelo její vylidnění a fyzická likvidace (SOkA Tachov, sign. 604/1). Poslední z domů (čp.7) byl opuštěn a následně zapálen roku 1968 (Hamperl 2004, 359). Všechny ostatní obytné domy tedy s největší pravděpodobností zanikly dříve. Pomocí dendrologických dat se podařilo tato tvrzení potvrdit. Stromy vzrůstající z reliktních analyzovaných obytných domů vzrostly na svých stávajících místech mezi léty 1962-1966. Jilm vzrůstající z pozůstatků domu čp. 7. je starý 42 let a je tedy datován do roku 1969.

Relikt hlavní úvozové cesty, která byla po staletí užívána jako hlavní dopravní spojení s dnes již také zaniklou vsí Pořejov, měla být dle výpovědi očitého svědka v roce 1970 nahrazena novou rovnoběžnou asfaltovou silnicí, čímž pozbyla své dlouhodobé funkce. Všechny dřeviny, rostoucí v jejím středu prakticky znemožňující její užívání by tedy měly být mladší, než datum výstavby nové silnice, což se opět potvrdilo. Rokem 1973 je datován vzrůst nejstaršího ze stromů v tomto prostoru, a datuje nám tak nejen funkční zánik tohoto úvozu, ale i přibližné datum výstavby nové silnice.

Posledním z analyzovaných reliktních v této lokalitě je objekt bývalého státního kravína, o kterém víme pouze tolik, že byl vystavěn po roce 1955 a svou dobou užívání přežil fyzický i administrativní zánik Bažantova. Nejstarší z dřevin vyrůstající ze zbytků jeho konstrukce je buk z roku 1982 (obr. 13, tab. 5).

Obrázek 13: Přehled datování zániku objektů ante quem, zaniklá vesnice Bažantov (okr. Tachov) Autor: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

č. parcely	druh	obvod	provrtáno	stupeň	předpoklad	absolutní datum
státní statek	buk	194	ne	A	x	1982
nová škola	x	122	ano	A	před 1974	1964
úvoz	bříza	159	ne	A	po 1970	1973
HS čp. 7	bříza	128	ne	A	po 1968	1971
č.p. 7	jilm	222	ne	B	po 1968	1969
č.p. 7	jilm	222	ne	B	po 1968	1969
HS čp. 6	jasan	138	ne	A	před 1974	1969
HS čp. 4	javor	206	ne	B	před 1974	1961
HS čp. 3	javor	177	ne	A	před 1974	1963
čp. 3	jasan	92	ano	A	před 1974	1963
HS čp. 2	javor	192	ne	A	před 1974	1961
čp. 59	javor	222	ne	B	před 1974	1962
čp. 30	javor	161	ne	A	před 1974	1966
pův. čp. 21	jasan	295	ne	C	x	1938
čp. 31	javor	143	ne	A	před 1974	1963

Tabulka 5: Přehled datovaných vzorků, zaniklá vesnice Bažantov (okr. Tachov) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

6.2.4.4.2 Zaniklá ves Skoky

Druhou z testovaných lokalit je zaniklá ves Skoky nedaleko Žlutic na Karlovarsku. Sídlní jednotka je poprvé zmiňována 1513 a v minulosti byla významným poutním místem. I když se po vysídlení německy mluvících obyvatel již nepodařilo sídlní jednotku plně dosídlit, životem ve vsi výrazně otřásla až stavba žlutické přehrady (1968), která svou vodní plochou přerušila hlavní komunikační vstup do této vesnice. Ves byla posléze opuštěna veškerým zbylým obyvatelstvem až na jedinou výjimku, kterou představovala staříčká vdova (zemřela roku 1982). Ačkoliv o této vesnici nemáme shodně podrobné relevantní informace jako v případě Bažantova, přistoupili jsme k terénnímu průzkumu a příslušným analýzám dřevin čistě ze zjišťovacích důvodů. Výchozím časovým údajem však zůstává rok 1968. Výsledky analýzy dřevin odhalily řadu dosud neznámých skutečností. Až na jedinou výjimku jsou veškerá naměřená data v kontextu stupně A mladší nebo rovna roku 1968. Budovy situované ve středové části zanikly zpravidla později, než je tomu u objektů v periferiích a jsou rovněž hůře dochované. Lze z toho tedy usuzovat, že mechanizovaná demolice, která tuto ves stejně jako drtivou většinu zaniklých vesnic postihla, byla soustředěna pouze na centrální, tedy v té době lépe zachovanou část lokality. Objekty situované na okrajích, které již nemohly plnit svou původní obytnou funkci, byly tak zásahu buldozerů ušetřeny. Ačkoliv tento údaj již nelze ověřit, lze se domnívat, že k mechanizovanému boření objektů ve Skocích došlo mezi lety 1973-1980. Dendrochronologie živých stromů tedy nedatuje pouze archeologizaci objektu, ale i poslední výrazný zásah do opuštěných terénních reliktních (obr. 14, tab. 6).

Obrázek 14: Přehled datování zániku objektů ante quem, zaniklá vesnice Skoky (okr. Karlovy Vary) Autor: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

č. parcely	druh	obvod	provrtáno	stupeň	absolutní datum
P1	x	137	ne	A	1981
P2	x	137	ne	A	1981
terasa	smrk	306	ne	C	1934
P7	x	97	ano	A	1971
P11	x	106	ne	A	1979
P12	x	54	ano	A	1994
P13	x	117	ne	A	1979
P17	x	95	ano	A	1985
P18	x	96	ne	A	1973
P21	x	65	ano	A	1984
P23	x	123	ne	A	1964
P27	x	96	ne	A	1983
P28	x	159	ne	A	1977
P29	x	153	ne	A	1983
P30	x	177	ne	A	1968
fara	bříza	81	ano	B	1984
P32	x	86	ne	A	1973
P33	x	102	ne	A	1972

Tabulka 6: Přehled datovaných vzorků, zaniklá vesnice Skoky (okr. Karlovy Vary) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

6.2.4.4.3 Polní opevnění „Huska II“ na Bezdrůžicku

Poslední testovanou lokalitou jsou objekty bývalého polního opevnění v poloze „Huska II“ nedaleko vsi Úterý na Bezdrůžicku. Tato soustava fortifikací tvořila na podzim roku 1938 důležitou překážku vstupu vojska nacistického Německa do hlubšího vnitrozemí, a to v místech, kde dosud nebyla vybudována soustava pohraničních pevností. Cílem testování metodologie v této lokalitě bylo prokázání mýcení lesa při budování soustavy polních opevnění na sklonku roku 1938. Datovatelný vzorek byl odebrán z borovice v těsné blízkosti lokalizovaného okopu pro kulomet (Rak 2011, 279–280). Strom vyrůstal v poloze, která byla neslučitelná s původní funkcí terénního reliktu (bránil by ve střelbě na střeženou silnici). Datace dřeviny potvrdila její růst od roku 1939 (tab. 7).

č. parcely	druh	obvod	provrtáno	stupeň	předpoklad	absolutní datum
okop	borovice	175	ne	B	po 1938	1939

Tabulka 7: Přehled datovaných vzorků, lokalita Huska II (okr. Tachov) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)

6.2.4.5 Závěrečné zhodnocení testované metodologie

Dendrochronologii živých stromů lze shledat jako velmi účinný nástroj absolutního i relativního datování archeologických památek 20. století. Ačkoliv terénní testování této metodologie neprokázalo výraznější zkreslení nebo neplatnost naměřených dat, je nutné si uvědomit, že i tento způsob datování přináší některá výrazná omezení. Závěrečné zhodnocení všech kladů a záporů této metodologie je shrnuto do následujících bodů.

Výhody metody	Nevýhody metody
Jednoduchost terénních i laboratorních postupů	Nutnost podrobné archivní i kartografické rešerše zkoumaných lokalit
Finanční dostupnost nutného vybavení	Snižování výpovědní hodnoty stromů směrem hlouběji do minulosti
Uplatnění pro široké spektrum archeologických památek	Omezení pouze na lokality pokryté náletovými dřevinami
Absolutního i relativního datování	Znemožnění datování archeologizace po následné mechanizované demolici objektu
Použití pro jakýkoliv vhodný druh dřevin	Omezení pouze na dřeviny vhodného stáří a polohy (asi jen 30% datovatelných objektů)

Tabulka 8: Přehled možností a limitů využití metody datování pomocí dendrochronologie živých stromů

Přestože se dendrochronologie živých stromů využívá již řadu let, její aplikace pro potřeby archeologie je zcela nová. Je proto nutné její teoretické, terénní i laboratorní postupy nadále intenzivně rozvíjet.

6.3 Archeologický výzkum odkryvem

Významnou metodou poznání vesnic zaniklých po roce 1945 je archeologický terénní odkryv, který zahrnuje různé formy výkopových prací. Množství i výpovědní hodnota takto získaných dat je však přímo úměrná konkrétnímu prostředí, cílům i zvoleným metodám exkavace. Ani v tomto případě však nelze přímočaře aplikovat zkušenosti získané při výzkumech zaniklého středověkého vesnického osídlení. Přesto právě snaha o poznání nejstarších vývojových fází vesnic zaniklých po roce 1945 bývá hlavním impulzem k provádění těchto výkopových prací. Základním poznatkům a úskalím destruktivního výzkumu dané problematiky budou věnovány následující podkapitoly.

6.3.1 Charakteristika lokalit

Vesnice, jejichž kontinuita se dotýká vrcholného středověku, avšak zanikly až v druhé polovině 20. století jsou zcela specifickým prostředím, které se zásadně liší od tradičně zkoumaného středověkého osídlení. Tyto rozdíly se pak dotýkají veškerých výzkumných atributů, a to jak po stránce vlastností samotných artefaktů, tak nakládání s nimi. Zkoumané objekty se proto oproti středověkým lokalitám vyznačují převahou zděných konstrukcí, značnou kubaturou demolovaného zdiva, plošnými rozměry objektů a likvidací pomocí těžké techniky. Vzhledem k těmto skutečnostem by proto každé exkavaci měla předcházet podrobná historická rešerše a především detailní archeologický nedestruktivní výzkum, případně též stavebně-historický průzkum pozůstatků nadzemních konstrukcí. Tyto informace totiž mohou zásadně ovlivnit volbu metody odkryvu.

Jednou ze základních vlastností lokalit tohoto typu je široké spektrum terénních situací, které jsou doprovázeny množstvím nejrůznějších stavebních reliktnů. Ačkoliv lze na základě výše popsané šestistupňové škály stanovit jejich přibližný stav, aplikování tohoto deskriptivního systému pro potřeby archeologických výzkumů odkryvem však nejsou zdaleka jednoznačné. V první řadě je nutné vyloučit nabízející se pravidlo přímo úměrného odvozování efektivnosti

využití exkavačních metod od současného stavu objektů. U objektů ve vyšší fázi dochování (fáze 1 a 2) mohou být výkopové práce výrazně omezovány stálým nebezpečím zborcení chátrajících konstrukcí, případně nedostatkem přirozeného světla. Oproti tomu výzkum staveb výrazně degradovaných (fáze 5 a 6) si klade nepřijatelné nároky na odstraňování mohutných kubatur sutin a omezenou možnost orientace v dispozici objektu. Výraznou roli hraje také typ konstrukce zkoumaného domu (zděný, dřevěný, kombinovaný) i způsob jeho boření (přirozený rozpad, rozebírání na stavební materiál, požár apod.). Každý z reliktů tedy představuje do značné míry individuální situaci, kterou je nutné dle toho také posuzovat a volit odpovídající metodiku.

6.3.2 Metoda archeologického odkryvu

Jak již vyplývá z předchozího textu, nejčastějším cílem výzkumu dané problematiky pomocí odkryvu je poznání nejstaršího vývoje v daném prostoru. Zvláštní důraz je pak kladen na dokumentování kontinuity od nejstarších etap po definitivní zánik. Poznání středověkého a raně novověkého vývoje je také častým a snadno obhajitelným argumentem pro vynaložení nákladů k exkavaci „vědecky neatraktivních“ lokalit. Destruktivní forma bádání zaniklých vesnic je proto doménou záchranných výzkumů, jejichž cílem je dokumentace především nejstarších, a tady z tohoto úhlu pohledu nejcennějších situací. Tomu je podřízena i volená exkavační metoda, preferující plošný odkryv za pomoci mechanizace. Výpovědní hodnota těchto výzkumů je však přímo závislá na současném stavu těchto objektů a především způsobu jejich demolování. Zásadní jsou zejména veškeré plochy podlah a přízemních částí nosných stěn, jejichž narušení pomocí mechanizace zákonitě poškodí i starší konstrukce. V některých případech proto dochází k částečné či úplné redukci nejstarších vrstev a tím nenávratně ztrátě cenných dat.³⁰ Plošný odkryv může rovněž odhalit řadu druhotně vyplněných prostor, jako jsou sklepy, komory, mlýnice apod., do kterých byly původně nadzemní konstrukce během demoličních akcí deponovány. Zvláštní pozornost by měla být věnována prostoru komína i otopného zařízení, které v mnoha případech skrývá klíčové

---

³⁰ Při záchranném výzkumu obce Janov (Johannesdorf) okr. Tachov, bylo v rámci odstraňování „recentních konstrukcí“ zničena i prakticky veškerá starší stratigrafie (Přemyslovská – Majer – Wasková – Zavřel 2010); Kuriózní situace byla zaznamenána při záchranném výzkumu lokality Hutmühle (okr. Litoměřice), kdy bylo během demolování objektu a následné planýrování plochy (60. léta 20. století) došlo k odstranění a druhotnému deponování většiny mladších vrstev. In situ tak byly ponechány jen nejstarší situace datované do pozdního středověku a raného novověku (Galusová 2012)

informace vývoje objektu.³¹ Plošný odkryv pomocí mechanizace by proto měl probíhat s maximálním ohledem na odstraňované konstrukce a vždy za přítomnosti i pokynů archeologa. Toto tvrzení dokazuje několik úspěšných výzkumů na toto téma, kde byly tyto postupy ve zmíněné formě aplikovány. Příkladně jsou to Breunsdorf v nedalekém Sasku (Gregor – Oexle 2002; Smolnik 2011), část obce Libkovice na Mostecku (Nováček – Vařeka 1993b; 1996) i záchranný výzkum samostatné budovy mlýna v Homoly pod Pannou na Ústecku (Galusová 2010).

Obrázek 15: Interiér objektu zaniklého mlýna po odstranění nadzemních konstrukcí pomocí mechanizace Lokalita Homole pod Pannou (okr. Ústí nad Labem). Foto: Lucie Galusová.

Druhý pohled na danou problematiku tvoří metody částečného odkryvu, které jsou doménou především badatelských výzkumů. Vzhledem k dílčí exkavaci ploch je však znalost historického vývoje objektů i okolností jejich zániku ještě zásadnější než v předchozím

³¹ Doklady nejstaršího vývoje zkoumaného objektu (13.-15. století) byly v blízkosti otopných zařízení dokumentovány např.: Bažantov (okr. Tachov) sonda 2; Hutmühle (okr. Litoměřice) sonda 1 (Galusová 2012). Jiná situace byla zjištěna při plošném výzkumu vesnice Breunsdorf, kde byl potvrzen vývoj osídlení již od 12. století. Tendence návaznosti středověkých situací na novější topeniště je však dokumentována až od století 13. a 14. (Smolnik 2011).

případě. Ačkoliv množství i zkušenosti s částečným odkryvem jednotlivých objektů bez využití mechanizace jsou pouze dílčí, lze z nich vyvozovat některá základní pravidla a doporučení. V prostředí zaniklých vesnic prakticky nelze aplikovat většinu podpůrných zjišťovacích metod jako je vzorkování pomocí pedologických vrtů či geofyzikální průzkum. Důvodem je zejména kubatura a rozptýlení stavebního materiálu, který se tak stává prakticky „všudypřítomným“. Tato situace tak výrazně ztěžuje vhodné umístění sond, a to zejména v prostoru mimo samotný zaniklý objekt. Terénní práce uvnitř objektu jsou však rovněž ztěžovány situováním náletových dřevin, nadměrnou kubaturou zdiva i četnými bezpečnostními riziky. Samotné technické provedení odkryvů je rovněž provázeno řadou komplikací, jako jsou vrstvy složené z nekompaktních materiálů (stálé nebezpečí zborcení profilů), pevné nesnadno odstranitelné vrstvy (dlažby, betonované plochy, destrukce cihlových komponent apod.). Značně problematická je i orientace v celkovém kontextu stratigrafických vztahů.³² Badatelské výzkumy dané problematiky jsou proto z výše uvedených důvodů značně časově, fyzicky i duševně náročné a jejich interpretace je nezávisle na kvalitě práce pouze dílčí. Představují však značnou inspiraci i částečně aplikovatelný metodologický rámec v prostředí záchranných výzkumů.

Nadějnou vizí do budoucna, a to jak v prostředí památkové péče tak akademické sféry, by bylo kombinování obou zmíněných postupů. Jednalo by se tedy o kombinování cílené a přesné práce pomocí mechanizace a následných tradičních forem odkryvu. Vypracování a užívání přesné metodiky v tomto duchu by přispělo nejen k zefektivnění obou forem výzkumů dané problematiky, ale především ke změně pohledu veřejnosti i řady odborníků na tyto druhy památek.

---

³² Příkladem mohou být lokality Hutmühle (okr. Litoměřice) sonda 3 – 27 strat. jednotek (Galusová 2012); Bažantov (okr. Tachov) sonda 1 – 29 strat. jednotek; Homole pod Pannou (okr. Ústí nad Labem) 21 strat. jednotek (Galusová 2010).

7 Zaniklé vesnice v západních Čechách

Jedním z hlavních stanovených cílů této práce je aplikování a testování výše vymezených teoretických a metodologických postupů. Až doposud byly jednotlivé zaniklé vesnice zmiňovány pouze v příkladech a jako podpora uváděných argumentů. Nyní je však třeba se věnovat konkrétním lokalitám v rámci zvoleného zájmového území, které zaujímá celý prostor západních Čech, tedy fakticky současný Plzeňský a Karlovarský kraj. Vzhledem k již zmíněným nedostatům válečné a poválečné státní evidence je nutné jako výchozí komparativní stav volit údaje z roku 1930 a porovnávat je se současností. Existence každé ze sídelních jednotek tak musela být individuálně prověřována. Tento velmi náročný avšak v dané problematice jediný komplexní postup představoval ověřování celkem 2409 lokalit, jejichž katastrální území souhrnně zaujímá plochu více než 1,1 milionů hektarů.

7.1 Databáze zaniklých vesnic

Základním krokem poznání dané problematiky je bezesporu sestavení databáze relevantních lokalit v rámci celého zájmového území. Ta je tvořena nejen s cílem poskytnout dostatečnou pramennou základnu pro potřeby této práce, ale vytvořit také první úplný soupis zaniklých vesnic po roce 1945 v západních Čechách, který by mohl být uplatnitelný i při budoucím výzkumu. Těmto kritériím je proto plně přizpůsobena forma i obsah zmíněné databáze. Důraz byl kladen na co možná nejširší škálu uplatnitelných údajů, a to nejen v rámci poválečného vývoje těchto lokalit, nýbrž i jejich historickému původu, změnám názvů, příslušnosti ke správním celkům apod.

Sestavování databáze bylo provázeno množstvím zásadních a předem neočekávatelných komplikací, které vycházely především z neúplností, nepřesností a navzájem se vylučujících informací. Razantní transformace ve státní správě charakteristické zejména pro 50. a 60. léta a časté změny příslušnosti sídelních jednotek ke správním celkům výrazně ztěžovaly získávání základních demografických a urbánních údajů³³. I přes tyto komplikace se podařilo získat veškeré relevantní informace pro výzkum této problematiky. Tato data byla přehledně strukturována do databáze, která je členěna do tří hlavních částí. První z nich obsahuje údaje o názvu lokality, správní příslušnosti, lokalizaci, vzdálenosti od státní hranice a přehledu

---

³³ Výjimkou nebyly ani značně kuriózní případy jako dělení některých vesnic mezi dva různé správní celky nebo nově utvořená vesnice nahrazující jiné zaplavené.

stavu obyvatel i usedlostí od roku 1930 do roku 1980. V případě, že některé z pramenů tyto informace neuvádějí nebo neevidují je tato skutečnost rovněž zaznamenána. Druhá část se soustředí na přehled historického vývoje lokality ve formě písemných zmínek o ní. K tomuto účelu byly využívány především nejznámější evidenční prameny a místopisy. Příkladně to jsou: Popisy Království Českého (Schaller 1789-1789; Sommer 1838-1840; Palacký 1848), publikované původní historické prameny (Bílek 1882-1883; Emler 1874; 1876; Profous 1947; 1949; 1952) a poštovní a statistické přehledy sídelních jednotek (Fehringer 1877; Seznam míst v království Českém 1878; 1913; Statistické lexikony obcí 1934;1955;1965; 1974; Seznam obcí v zemích Českých 1952). Třetí část je věnována obrazovým přílohám ke každé ze zaniklých vesnic ve formě výřezů z map stabilního katastru, historických leteckých snímků a současných ortofotomap. Zanikly-li společně s vesnicí i její další komponenty (mlýny, hájovny, cihelny, apod.), databáze je taktéž zaznamenává. Jelikož jedním z hlavních cílů tohoto soupisu je vytvoření publikovatelného přehledu zaniklých vesnic v západních Čechách, byla původní data zanesená v databázovém softwaru (Microsoft Excel, Microsoft Access) převedena do graficky akceptovatelné podoby. Vzhledem ke značnému rozsahu databáze ji nebylo možné zařadit jako součást vazby této práce, ale tvoří dva samostatné svazky dle příslušných krajů. Každý z těchto exemplářů rovněž obsahuje několik přehledných rejstříků, pomocí kterých lze vyhledávat jednotlivé lokality dle názvu, administrativní příslušnosti i první písemné zmínky.

Nový Losimthal, Jedlina Tachov - Tachov

Neu-Losimthal

Katastrální území - Jedlina (okres Tachov); 680052

Obec - Lesná; 561002

S - JTSK : X = 1064255 Y = 887394

Loc: 49°42'17.268"N, 12°28'27.174"E

Sídelní jednotka - ves	1930	1939	1945	1946	1949	1950	1961	1970	1980	1930
Domy - sídelní jednotka	67	x	x	x	x	.	x	x	.	Katastr. území sídel.jednotky leží na státní hranici. Vzdálenost od státní hranice 802 m.
- včetně samot	93	x	x	x	x	.	x	.	.	
- včetně osad	106	x	x	x	x	.	x	x	.	
Obyvat. - sídelní jednotka	392	x	x	x	x	.	x	x	.	x - neevidováno .- neuvedeno
- včetně samot	530	x	x	x	x	.	12	.	.	
- včetně osad	620	629	676	112	62	.	x	x	.	
Právní statut	obec	obec	obec	obec	obec	.	osada	osada	.	

Pramen	rok	Informace
Profous 1949, 665.	1949	Nový Losimthal, Neu-Losimthal ves u hranic mezi lesy, 14 km jz. od Tachova.
	1666	Neu losinthaller Müller, U. tachov. IV;
	1681	Neulosimthal, matr. pořejev. I,
	1713	Neu Losenthal, Neulosymthall, TerF. pan. tachov. rust. 3;
	1720	Rosenthal, Müller;
	1757	Neu Losentheil, Ter. K. pan. tach., rust. 7;
	1788	Hft Meyerhöfen : Neu Losimthal 43 N Schaller 1788/IX, 172.
Sommer 1838/6, 202.	1838	Neu-Losymthal (Losymthal, Rosymthal) Dominikal-Dorf von 58 H.; 4 beisammen stehende Häuser werden Neu-Donhausen genannt. Die hiesige Pfarrei ist vom k. k. Religionsfonds im Jahre 1787 errichtet, die Kirche zur heil. Anna erst im J. 1817 erbaut worden. Sie steht, wie die 1823 erbaute Schule. Auch ist hier 1 Mühle.
Palacký 1848, 398.	1848	25. Tachow, 26. Neu-Losimthal 58 domů : 437 obyvatel.
Orth-Sládek 1870, 483.	1870	Neulosimthal, far. ves, 58 d. (po různu) 417 ob. něm., Far. Chrám sv. Anny z r. 1817, škola, mlýn.
Fehringer 1877, 426, 548.	1877	Neulosimthal(Rosimthal), Pfarrdorf, B.H. u. B.G. Tachau, O.G. Neulosimthal, P. Waldheim; Rosimthal s. Neulosimthal.
Seznam míst 1878, 387.	1878	Neulosimthal, 55 d. 644 ob.
Šematismus 1891, 276, 150, 264.	1891	Katoličtí duchovní v arcidězi pražské : Neulosimthal - farář Mašek Jan; Věf. školy ob. Neulosimthal (4tř.); Zemské velitelství četnické. Neulosimthal.
Seznam míst 1913, 638.	1910	Neu-Losimthal, 76 domů, 528 obyv. německé národnosti.
Lexikon 1978 208, 354, 372.		Neulosimthal - 1850 - 1910 obec v okr. Tachov. Nový Losimthal - 1921 - 1930 obec v okr. Tachov, v r. 1950 se neuvádí. Jedlina - 1961 - 1970 osada obce Lesná v okr. Tachov.
SOA Plzeň 2011.		Správní vývoj: obec 1.1.1850; Lesná 1.7.1952; zánik 1.1.1974
Seznam obcí 1952.		Jedlina, dříve Nový Losimthal - obec neuvedena.
Lexikon 1955, 566.		Jedlina, dříve Nový Losimthal - (3 - Tachov) zanikla; Zaniklé názvy obcí a osad od 5. května 1945 do 31. prosince 1954 (Lexikon 1955, Obsah).
Lexikon 1974, 802.		Jedlina část obce Lesná zanikla 1974. (od 1.1. 1965 do 1.1. 1974).

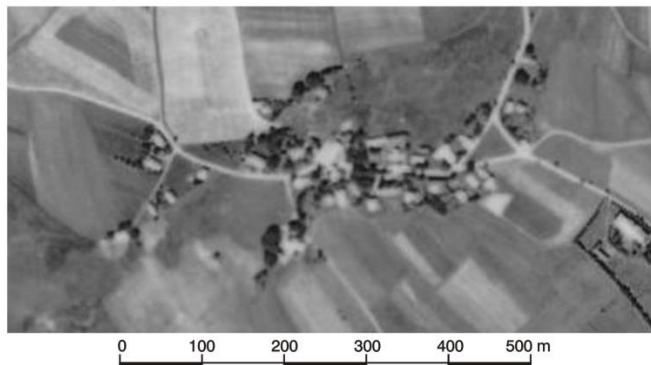
1930 - Statistický lexikon obcí z 1.12. 1930 (Praha 1934), 358. 1949 - Seznam obcí v zemích Českých, Praha 1949, 44.
1939 - Amtliches Gemein. für das Deutsche Reich, Berlin 1941, 268.
1945 - Seznam obcí v zemi České z prosince 1945, St. úř. St. 1945, 73. 1961 - Statistický lexikon obcí 1965 k 1.1. 1961 (Praha 1966), 189.
1946 - Seznam obcí z konce roku 1946 (Praha 1947), 77.

Tachov - 15

Obrázek 16: Ukázka databázového listu zaniklé vesnice Nový Losimthal/Neu-Losimthal, Hlavička: pojmenování lokality, příslušnost ke správní jednotce, lokalizace; Horní tabulka: vývoj počtu obyvatel a domů 1930-1980; Tabulka vpravo: vzdálenost od státní hranice; Tabulka dole: Přehled historických pramenů, první písemná zmínka, záznamy v místopisech a přehledech, datum administrativního zániku.

1947

2008

1838

2008 - Podkladová data © GEODIS BRNO, spol.s.r.o., (<http://www.mapy.cz>) [2008].

1947 - Podkladové letecké snímky poskytl VGHMÚF Dobruška, © MO ČR 2009, (<http://kontaminace.cenia.cz>) [2011].

1838 - Podkladová data © 2011 Zeměměřický úřad - výřez mapy Stablního katastru mapový list 2806-3-006 Jedlina.
(<http://archivnimapy.cuzk.cz>) [2011].

Tachov - 16

Obrázek 17: Ukázka databázového listu zaniklé vesnice Nový Losimthal/Neu-Losimthal, část obrazových příloh: historický letecký snímek lokality 1947, současný ortofoto snímek a výřez mapy stabilního katastru.

7.2 Základní hodnocení dat

Před provedením hlubších rozborů a analýz je nutné získaná data nejprve rámcově roztřídit a zhodnotit. Analyzované území se totiž skládá z celkem 45 soudních okresů, jejichž historický vývoj, složení obyvatel, a tedy i dopad poválečných změn je velmi variabilní. Stejně tak zánikové okolnosti jednotlivých lokalit mohou být do značné míry rozdílné. V rámci sledovaných faktorů lze získaná data rozdělit do dvou základních skupin, na ty které lze hodnotit u všech lokalit společně a na takové vyžadující širší dělení a hodnocení. Tyto rozdíly by tedy měly být před každým posuzováním informací zhodnoceny.

V prostoru zájmové oblasti bylo zaznamenáno celkem 261 zaniklých sídelních jednotek. Jejich rozložení ve zkoumaném prostoru však není zdaleka pravidelné a vykazuje množství výrazných diferenciací. V tomto směru je více zasaženým správním územím Karlovarský kraj, ke kterému náleží více než 60% z celkového počtu případů a do roku 1980 v něm zaniklo téměř 19% lokalit oproti stavu z roku 1930. Oproti tomu v Plzeňském kraji zmizelo výrazně méně vesnic, a to necelých 7%. Tento fakt je však výrazně ovlivněn nepoměrnou rozlohou obou posuzovaných krajů, rozdílnou úrovní poválečného osídlení, povrchovou těžbou i přítomnými vojenskými prostory, tedy řadou faktorů, které by měly být rovněž zohledňovány. Ani míra dopadu poválečných změn na jednotlivé soudní okresy není ani v nejmenším shodný. Na straně jedné se ve vymezené oblasti objevuje několik správních celků, které nejsou zasaženy vůbec (např.: Zbiroh, Sušice, Klatovy) a na straně druhé je zde několik soudních okresů zasažených velmi výrazně, a to více než 30% úbytkem původního počtu sídelních jednotek (např.: Tachov, Hartmanice, Poběžovice). Výjimku tvoří Doupovsko, kde v souvislosti se stejnojmenným vojenským prostorem zaniklo 21 z původních 25 lokalit, tedy celých 84%. Kompletní seznam analyzovaných soudních okresů i počtů a poměrů zaniklých sídelních jednotek v nich jsou obsahem následujících přehledů.

PŘEHLED ZANIKLÝCH VESNIC KARLOVARSKÝ KRAJ A PLZEŇSKÝ KRAJ

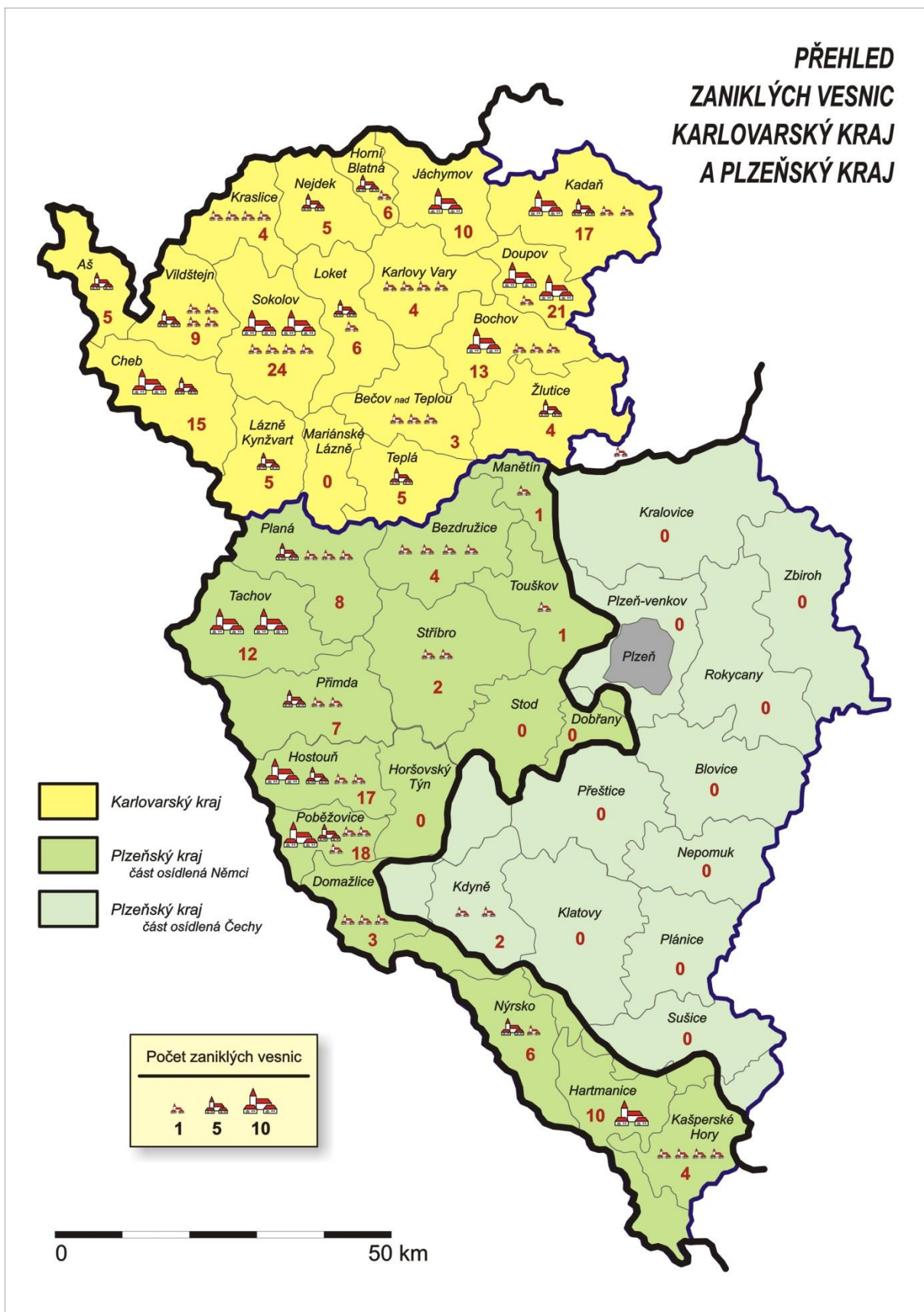
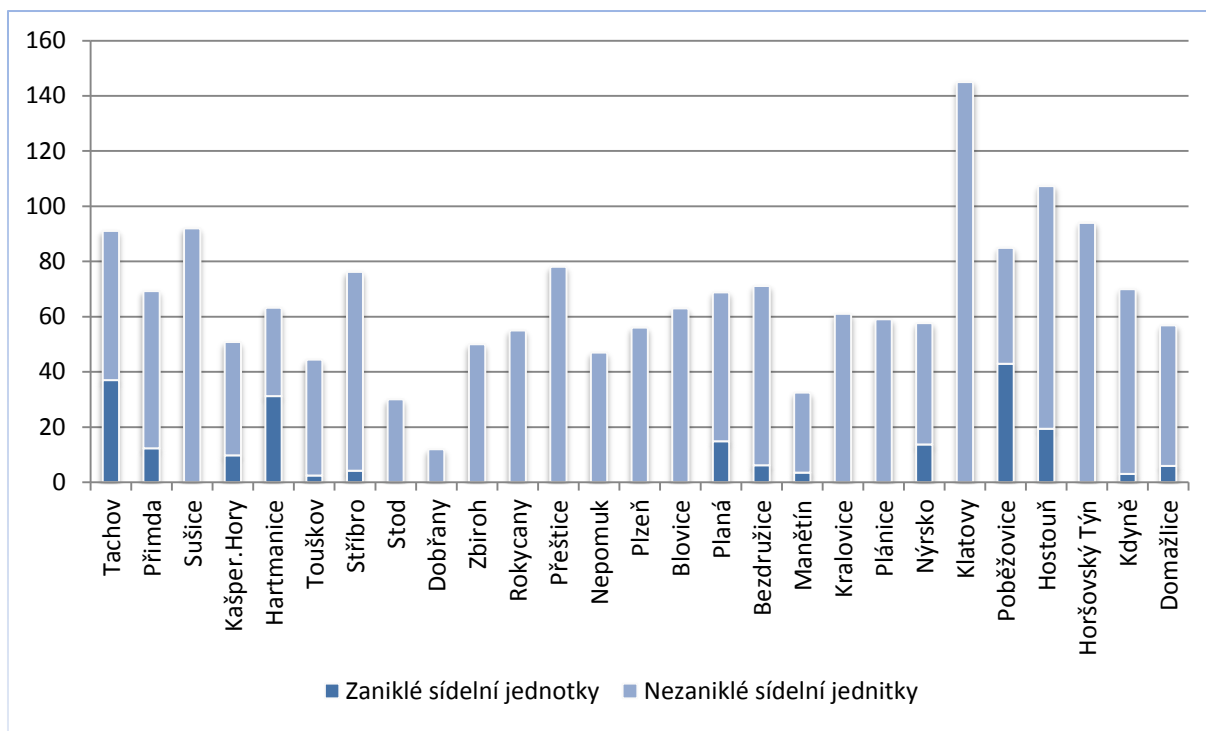
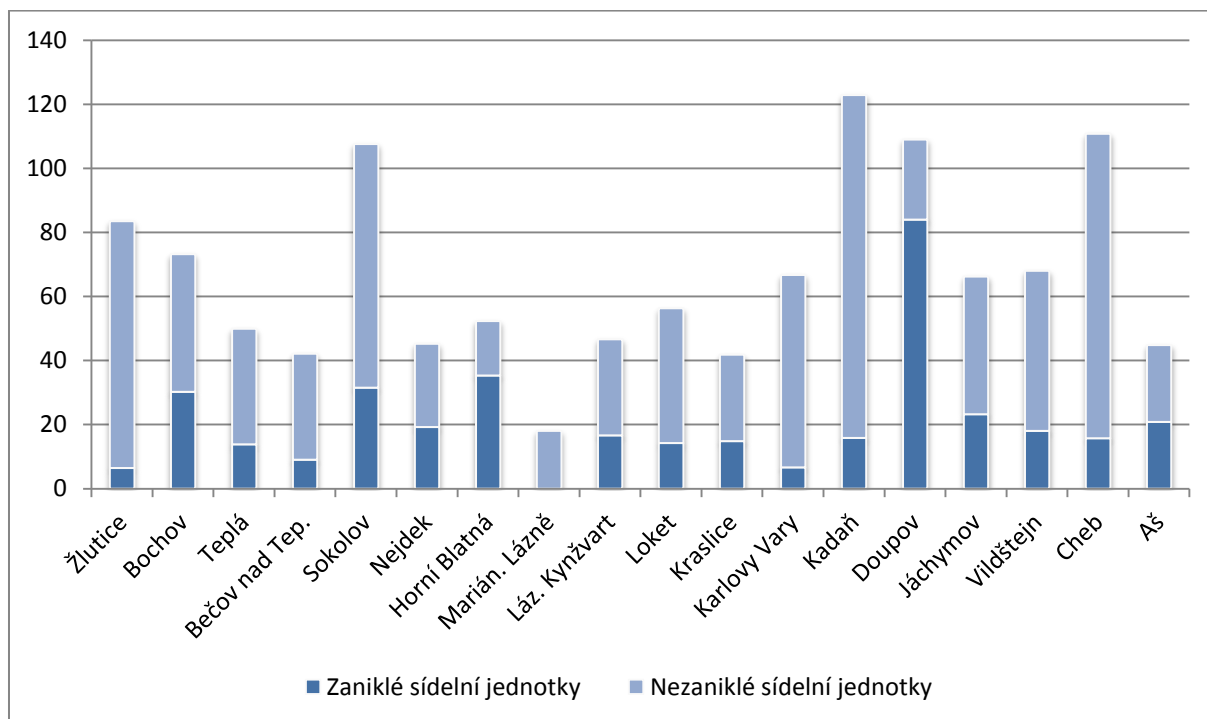

Schéma 23: Přehled zaniklých vesnic v zámové oblasti a její dělení dle historického vývoje

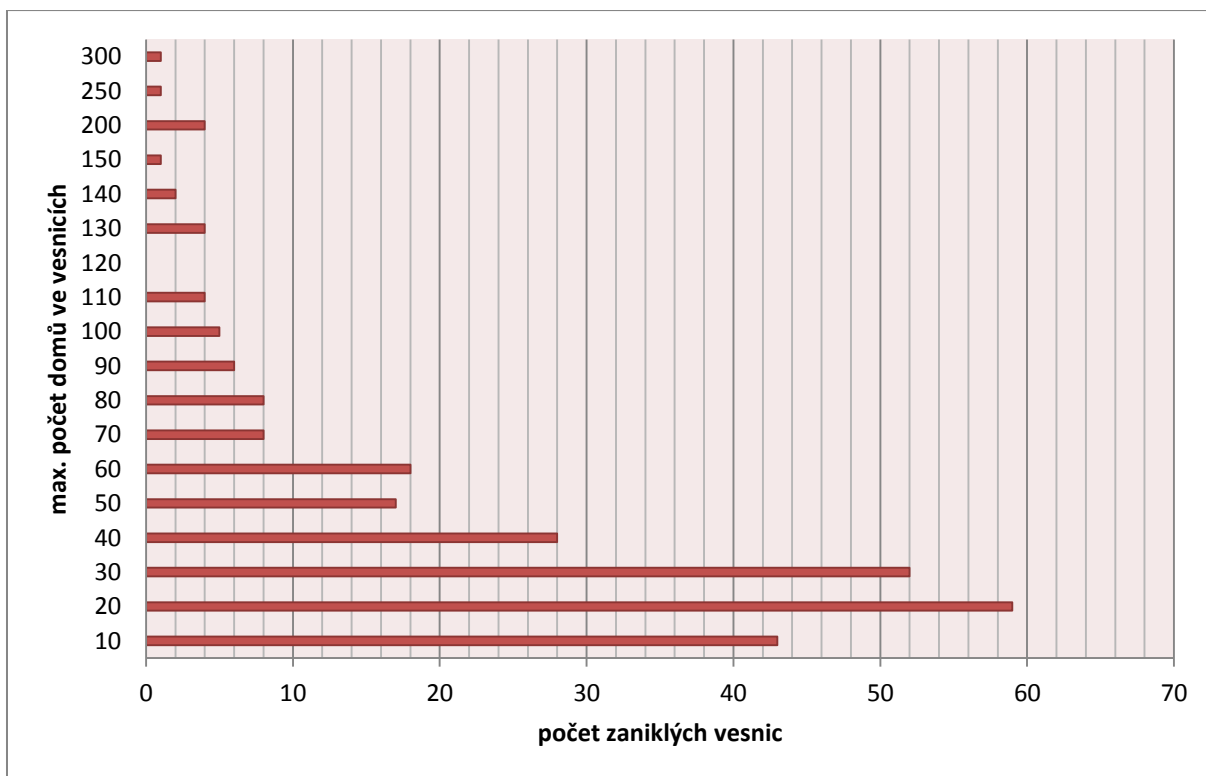

Graf 2: Přehled počtu zaniklých vesnic v jednotlivých politických okresech v poměru k celkovému počtu sídelních jednotek - Plzeňský kraj

Graf 3: Přehled počtu zaniklých vesnic v jednotlivých politických okresech v poměru k celkovému počtu sídelních jednotek - Karlovarský kraj

Až doposud bylo o zaniklých sídelních jednotkách hovořeno pouze v jejich absolutních počtech. Tyto lokality se však co do množství obyvatel, domů i právních forem mohou velmi lišit, a proto je nutné jejich rámcové utřídění. Vzhledem k nestandardnímu kolísání stavu obyvatel v poválečném pohraničí je jediným přiměřeným údajem odhadu velikosti sídelní jednotky počet uváděných domů v ní. Jednou z podmínek pro zařazení lokality do tohoto souboru byla také její minimální velikost pět usedlostí, a to z důvodů nadměrného počtu i neúměrně složitějšímu lokalizování těchto velmi malých sídelních jednotek. Přehled množství zaniklých vesnic vzhledem k počtu domů uváděných v roce 1930 je zobrazen v následujícím grafu. Z něj vyplývá, že ač dle očekávání v tomto souboru převládají sídelní jednotky velmi malé (max. 30 domů 69,5%) poválečnému vývoji pohraničí ve všech jeho faktorech podlehly i lokality výrazně větší, přesahující 100 evidovaných usedlostí (17 lokalit) a v jednom případě dokonce přesahující 250 domů.

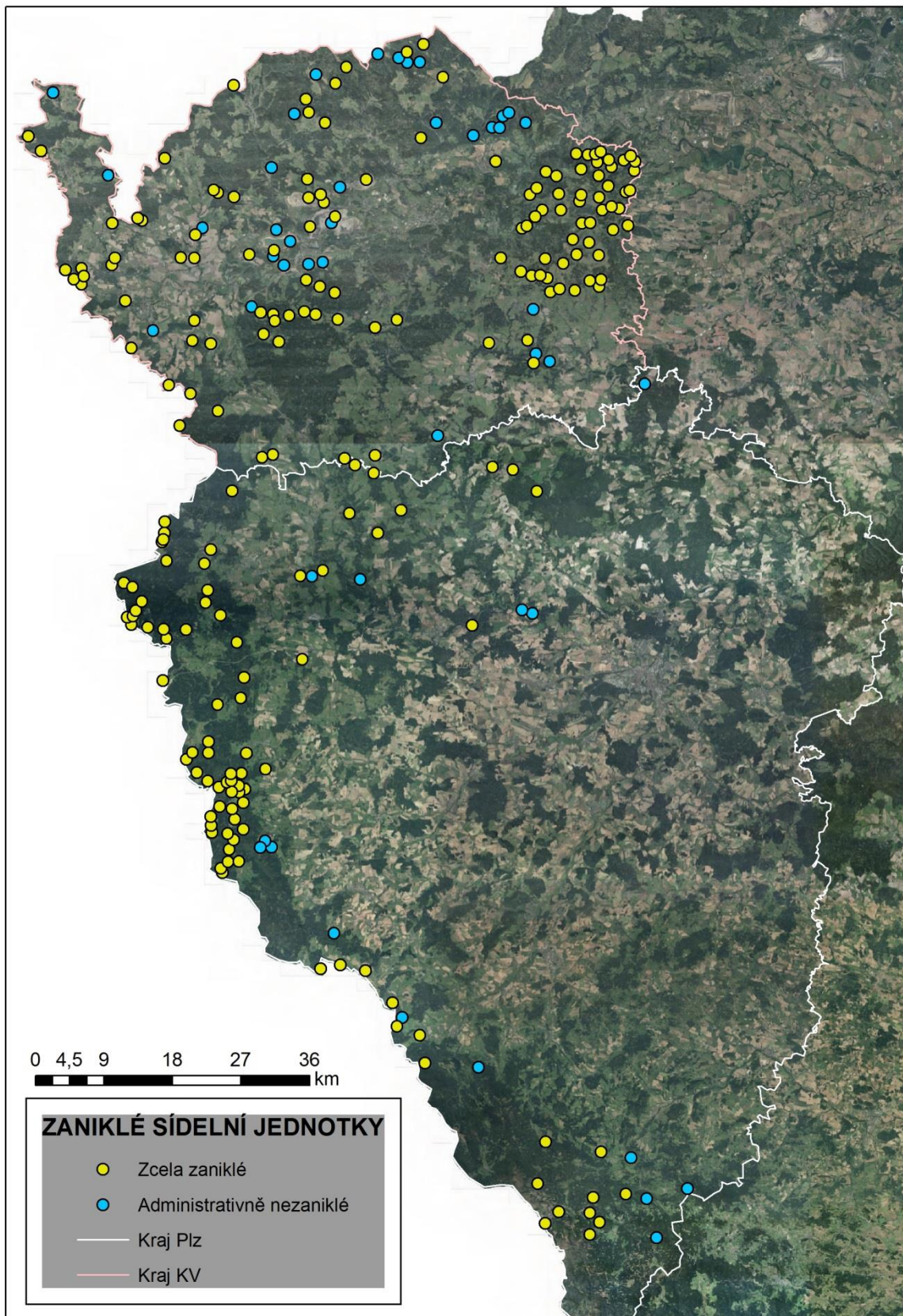

Graf 4: Míra zastoupení lokalit určité velikosti v celkovém souboru

Jiný pohled na získaný soubor dat umožňuje hodnocení právních forem lokalit. K tomu je však shodně jako v předchozích případech nutné využívat stav z roku 1930, a to vzhledem k výrazným změnám vztahujícím se k nedostatečnému osídlení i transformaci státní správy. Tyto dva faktory totiž v praxi v podstatě nelze odlišit. Vzhledem k právní formě lokalit tedy ve

vymezeném prostoru zaniklo 119 obcí, 140 osad, a dokonce i 2 lokality se statutem města. Zastoupení zaniklých vesnic s původní samosprávou je tedy více než významné. Představu o významu sídelních jednotek si lze učinit z názvu kategorie, která byla jednotlivým lokalitám přidělena v rámci sběru statistických dat v roce 1930. Ze sledovaného souboru se v něm nachází 207 vesnic, 34 vísek, 6 skupin domů nebo chalup, 12 samot a 2 již zmíněná města. Dopad poválečných změn na západočeské vesnické osídlení je tedy více než zásadní.

Ačkoliv jsou zmíněná data prozatím hodnocena jen v nejzákladnější formě, tedy bez zapojení řady významných faktorů (železná opona, vojenské prostory, povrchová těžba, zánikové stupně apod.), které budou zohledněny později, již nyní je možné zmínit některé základní poznatky. Počet zaniklých vesnic ve sledované oblasti dosahuje přibližně 10% z celkového původního množství. Výrazná diferenciacie v nacionálním složení obou řešených regionů i hustota poválečného osídlení však tento stav významně ovlivňovaly. Značné zastoupení původně samosprávních obcí v celkovém množství lokalit je rovněž do značné míry překvapivým zjištěním rozporující publikované odhady i předpokládané složení sídelních jednotek (např.: Kovařík 2009, 6). Tendence zanikání především méně významných, a tedy i nesamosprávných lokalit, která by znamenala výrazné převládání samot v celkovém souboru, testované území nepotvrzuje. Pokud bychom se pokusili odhadnout celkový počet zaniklých vesnic na našem území, množství by jistě dosahovalo hodnoty několika tisíc, zvláště pak po sumarizování výrazněji zasažených regionů než volených pro danou problematiku (např.: Jihočeský kraj, Ústecký kraj). Rovněž je nutné zdůraznit přínos zvolené metodiky lokalizování zaniklých vesnic, díky kterému byly v celkovém souboru zohledněny i lokality administrativně nezaničené a tudíž neobsažené v žádném z publikovaných soupisů. Ty jsou v zájmovém území zastoupeny 45 případy a tvoří tak téměř pětinu ze získaných dat. Základní přehled všech lokalizovaných zaniklých vesnic v zájmovém území je zobrazen v následujícím mapovém výstupu.

Obrázek 18: Zaniklé vesnice po roce 1945 v zájmové oblasti a jejich charakter dle definovaného zánikového procesu. Žlutě vyznačené lokality jsou obsaženy v některém z publikovaných soupisů zaniklých vesnic, modré nikoliv.

7.3 Rozšířené hodnocení dat

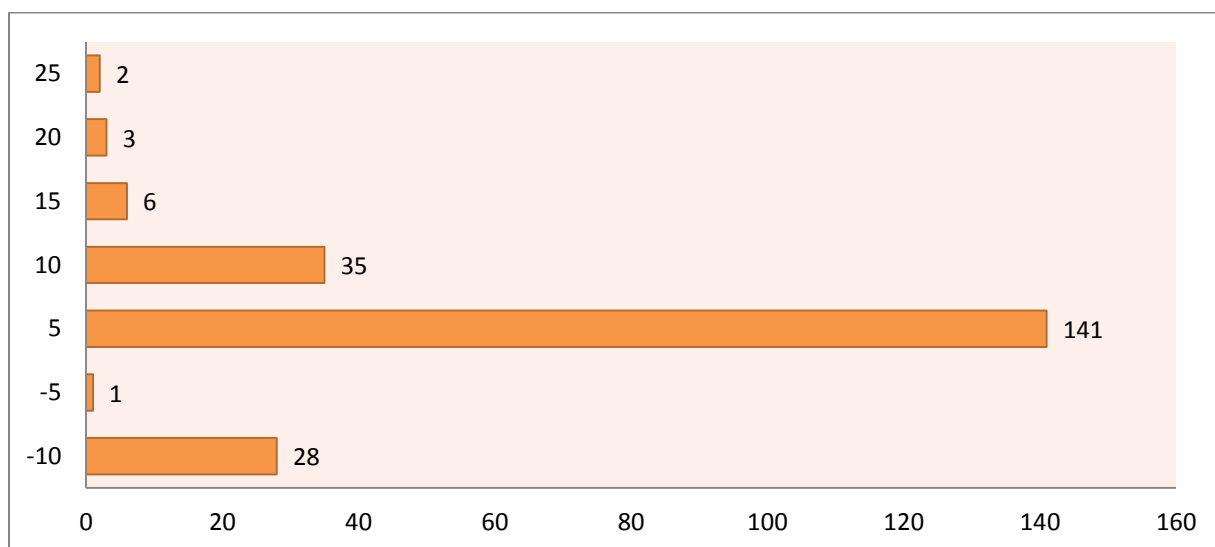
7.3.1 Možnosti a limity hodnocení dat

Zanikání vesnic v zájmové oblasti bylo ovlivňováno množstvím doposud blíže nehodnocených faktorů. Ty se na straně jedné týkají rozdílného národnostního složení obyvatel, tedy Čechů a Němců, kteří byli v krajině rozprostřeni v návaznosti na historický vývoj tohoto území, a na straně druhé zde působil vliv přírodního prostředí, který zrcadlil kvalitu života v jednotlivých regionech a chuť či nechuť dosídlit určité oblasti v rámci poválečného vývoje. Do těchto všestranně diferencovaných oblastí rovněž výrazně zasahují značné zábory půdy v rámci vytyčování zakázaného hraničního pásma, vojenských výcvikových prostorů, výstavby vodních nádrží i těžba surovin. Zanikání vsí způsobují nejčastěji kombinace těchto činitelů, které se vyskytují v určitých vlnách od konce 40. let až po 80. léta. Hodnocení vlivu jednotlivých faktorů a současně vymezení zánikových vln s jejich časovou a prostorovou analýzou bude věnována tato část práce.

Před přikročením k analýzám samotným je však nutné potvrdit nebo vyvrátit některé zmíněné teze, vztahy vymezených pojmů i výpovědní hodnotu některých zdrojů informací. Bez těchto postupů by totiž výsledky následného zpracování dat nebylo možné provést nebo by poskytovaly zcela zkreslené závěry. První z ověřovaných tezí se bude týkat výše definovaných zánikových stupňů a jejich vzájemných vztahů. Písemné prameny však zpravidla dokládají pouze provedení administrativního zániku a zánik sídelní a fyzický z logiky věci opomíjejí. Jistým vodítkem pro hodnocení sídelního zániku je však interpretace záznamů sčítání lidu. Ty ač přesnější dataci těchto událostí nedokládají, lze na základě evidence počtu obyvatel určit alespoň přibližný časový interval, kdy k nim došlo. Mezními dataci jsou proto poslední sčítání kdy jsou v sídelní jednotce přítomni obyvatelé a první kdy je tomu naopak. Cílem tohoto ověřování je tedy stanovování časového odstupu od potvrzení sídelního zániku k potvrzení zániku administrativnímu, a tím stanovení jejich vzájemných závislostí. I když z celkového souboru musí být vyřazeny takové sídelní jednotky, které administrativně nikdy nezanikly (např. přemístěné, sloučené apod.), přesto zbývající počet 216 lokalit poskytuje dostatečnou pramennou základnu pro stanovení konkrétních závěrů. Sumarizace případů spadajících do jednotlivých časových intervalů je předmětem níže přiložené přehledu. Z provedeného srovnání tedy vyplývá, že převážná většina sídelních jednotek administrativně zaniká do 5 až 10 let po jejich opuštění, vyskytuje se však řada

případů, kdy je tento časový odstup výrazně delší. Vyskytují se i situace kdy úřední zrušení sídelní jednotky předchází jejímu opuštění, a to s největší pravděpodobností zásahem vyšší moci a nikoliv přirozeným chodem událostí. Z uvedeného porovnání tedy vyplývá, že administrativní zánik je dle předpokladů nezávislý na stavu osídlení sídelních jednotek a nelze jej v žádném případě považovat za samostatný směrodatný indikátor hodnocení stavu lokalit. Ačkoliv sídelní zánik vesnic lze odvozovat alespoň přibližně, fyzický zánik pak v globálním měřítku doložit nelze. I když existují časově odstupňované záznamy počtu usedlostí v jednotlivých vesnicích, je nutné si uvědomit, že obsahují pouze objekty administrativně vedené, a tedy všechny stavby splňující tuto podmínku bez ohledu na jejich stav či možnost plnit svou původní funkci. Proto by bylo nesprávné tuto problematiku za současného stavu poznání globálně hodnotit.

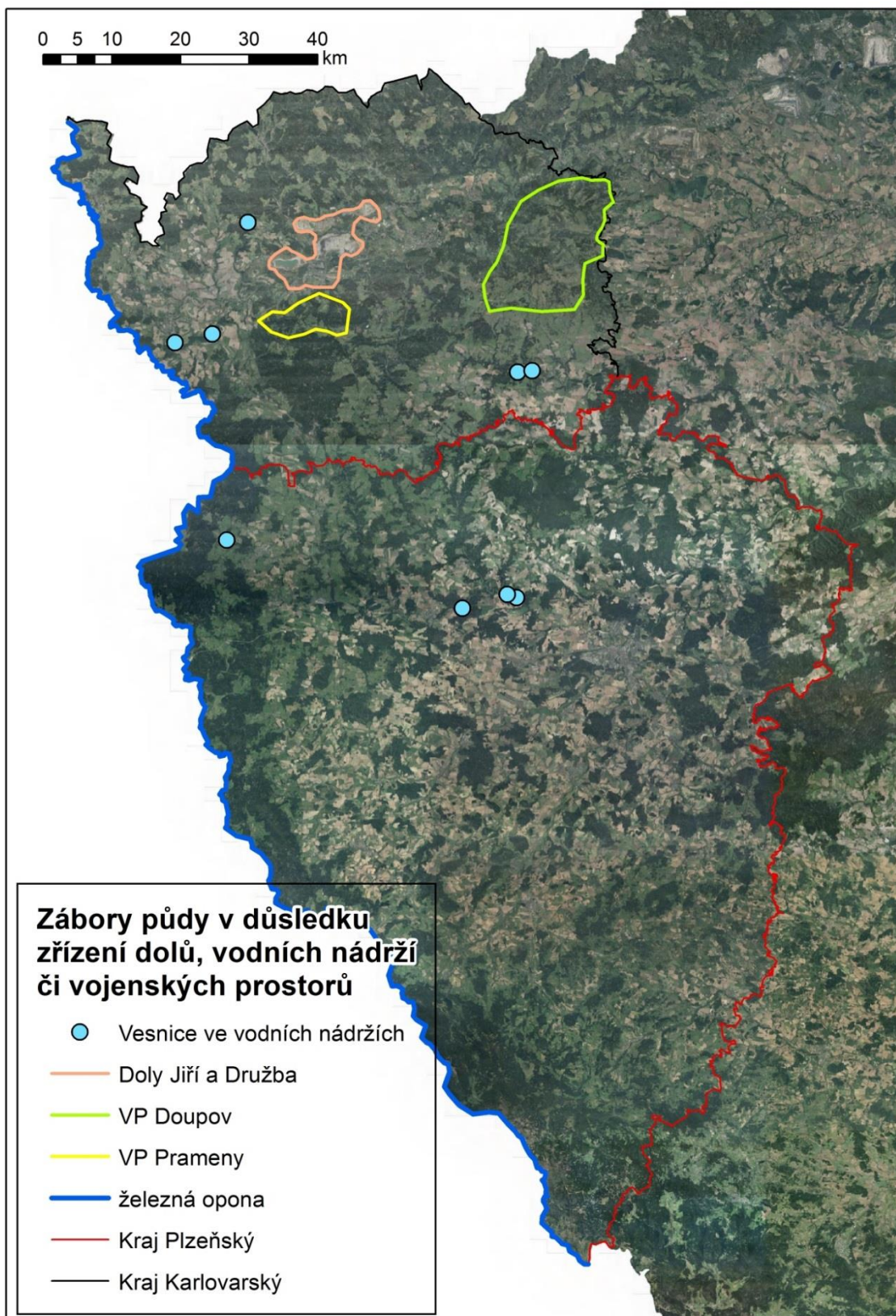

Graf 5: Přehled časových odstupů administrativního zániku od statistického potvrzení sídelního zániku v jednotlivých případech

Druhá z testovaných otázek se týká rozdělení zájmové oblasti dle faktorů, které nejvíce ovlivnily zánik vesnic. Kromě tzv. destabilizace pohraničí, která postihla většinu zájmového území je to především povrchová těžba hnědého uhlí zastoupená dvěma rozsáhlými lomy v Karlovarském kraji. Dále pak dvě rozlehlé oblasti vojenských výcvikových prostorů v témže kraji a několik ojedinělých vodních děl. Společným znakem všech těchto území je možnost je jasně vymezit, a to na základě historických rešerší či komparativní letecké prospekce (vodní plocha, odtěžená půda, plošný náletový porost apod.). Opačný případ tvoří tzv. zakázané hraniční pásmo železné opony, jehož přesný průběh nelze na základě dostupných dat, archivních map ani norem jednoznačně doložit. Přítomnost sídelních jednotek v tomto

prostoru lze proto pouze odhadovat a mělo by se stát předmětem dalších výzkumů. Bližší hodnocení reálného dopadu těchto faktorů na sídelní jednotky budou stanoveny níže v souvislosti s následující problematikou. Ve výčtu faktorů druhotně ovlivňujících destabilizované pohraničí záměrně schází prostředí těžby uranu i s tím souvisejících pracovních táborů, které v současném stavu poznání není možné přesněji prostorově ani časově vymezit. Schématické zobrazení výše uvedených oblastí je pro přehlednost přiloženo níže.

Třetí testovaná otázka souvisí s ověřováním výpovědní hodnoty jedno ze základních pramenů výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945, bez jehož správné interpretace nelze dospět ke korektním závěrům. Jedná se o publikovaný výstup sčítání lidu z roku 1950, do kterého však při jeho vydání byl zařazen i soupis administrativně zrušených a přejmenovaných sídelních jednotek v období 5.5. 1945 do 31.12. 1954 (Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955, 561-575). Tento pramen by tedy měl poskytovat přehled všech stávajících sídleních jednotek k datu sběru sčítacích operátů (1951) a jmenný seznam lokalit zrušených nebo přejmenovaných do konce roku 1954. Z řady případů však vyplývá, že lokality administrativně zaniklé v mezidobí let 1952-1954 byly zpětně vyřazeny i z evidence původně odpovídající roku 1951. Ačkoliv účelem této činnosti bylo pravděpodobně zachování maximální aktuálnosti těchto informací, byla tím výrazně ohrožena výpovědní hodnota tohoto pramene, který tak nezachycuje skutečný stav osídlení v uvedených datech. Svou roli při zacházení s těmito daty mohly sehrát i důvody ryze politické, a tedy snaha zakrýt skutečný dopad nezdařeného osídlování pohraničí, budování železné opony i vojenských prostorů, proto i původní vydání tohoto pramene bylo tajné a volně nedostupné. I zcela zásadní a na první pohled nezpochybnitelné prameny mohou ve skutečnosti poskytovat velmi zkreslené informace a je nutné jejich důkladné ověřování. V tomto případě je seznamem obcí k roku 1952, který je prakticky jediným komparativním zdrojem dat (Seznam obcí v zemích Českých podle stavu ke dni 1. července 1952). Praktické uplatnění všech zmíněných závěrů bude předmětem následující časové a prostorové analýzy.

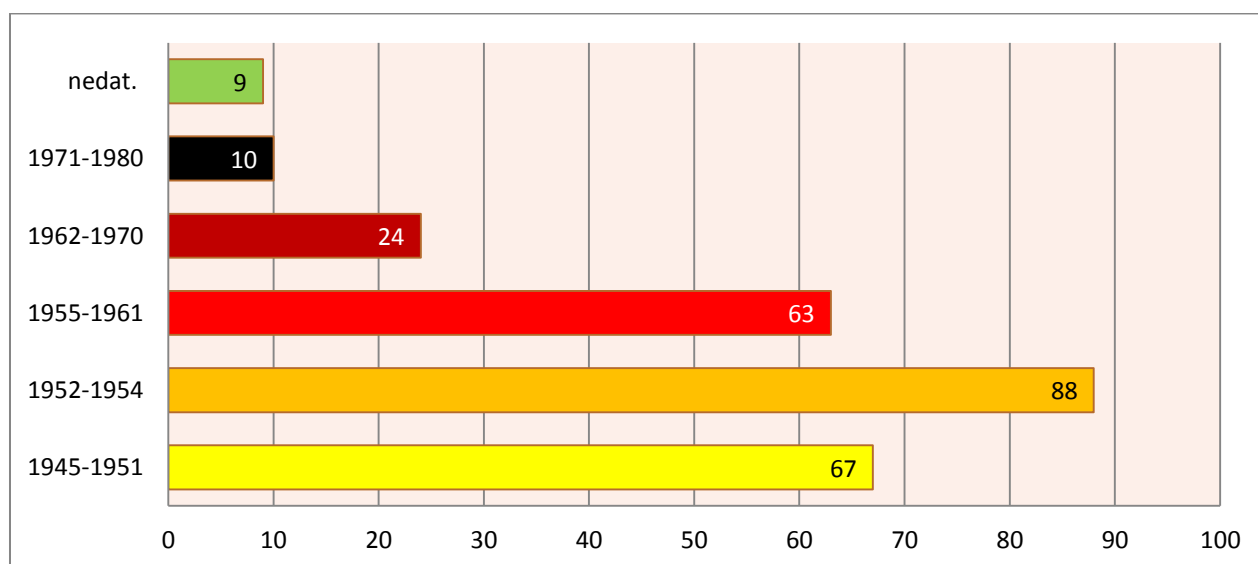

Obrázek 19: Rozdělení území ovlivněných jinými faktory než destabilizací pohraničí

7.3.2 Časová analýza

Proces zanikání vesnic po roce 1945 v zájmové oblasti je dlouhodobý, a co se týče intenzity velmi nevyrovnaný. Příčiny tohoto stavu mohou být nejrůznějšího původu a časového určení. Klíčem k širšímu pochopení jednotlivých událostí, které se odehrály v západních Čechách, je stanovení trendů pustnutí vesnického osídlení neboli vymezení zánikových vln. Určujícím faktorem pro přiřazení lokalit do jedné z níže charakterizovaných skupin je potvrzení datace jejího sídelního zániku. Vymezování zánikových vln je však výrazně limitováno nízkou výpovědní hodnotou využitelných pramenů, případně jejich absencí.

Ze získaného souboru sídelních jednotek bylo možné téměř všem přiřadit jednu ze stanovených skupin. Výjimku tvoří pouze devět lokalit, u kterých jejich sídelní zánik vzhledem k nestandardním okolnostem nelze datovat (přemístění lokality, kompletní výstavba nových objektů apod.). Období zahrnující 35 razantně se měnících let se podařilo rozdělit do pěti intervalů vymezujících pět vln zanikání vesnic ve sledované oblasti. Ačkoliv jejich časové odstupy nejsou stanoveny pravidelně, odpovídají možnostem využití relevantních pramenů i okolnostem jejich následného využití. Jejich rozmezí i počet lokalit k nim náležející jsou zobrazeny v následujícím grafu. Z něj vyplývá, že většina sídelních jednotek byla opuštěna již od prvních poválečných let do přelomu padesátých a šedesátých let, a to bezmála 84% z celkového počtu. V dalších desetiletích je pak pustnutí zastoupeno výrazně méně.

Graf 6: Přehled zánikových vln a počtu sídelních jednotek k nim náležejících

Odlišný pohled na danou problematiku umožňuje charakteristika a časové vymezení faktorů ovlivňující zánik sídelních jednotek. Ty do vymezené oblasti zasáhly v různé intenzitě a

především v období, které je pro ně charakteristické. Patří k nim výrazné demografické transformace, změny související s obranou státu a ochrany hranic, exploatací surovin i hospodářskou výstavbou. Podrobný přehled jednotlivých činitelů i jejich přibližný interval ovlivňování lokalit je zobrazen v následujícím schématu.

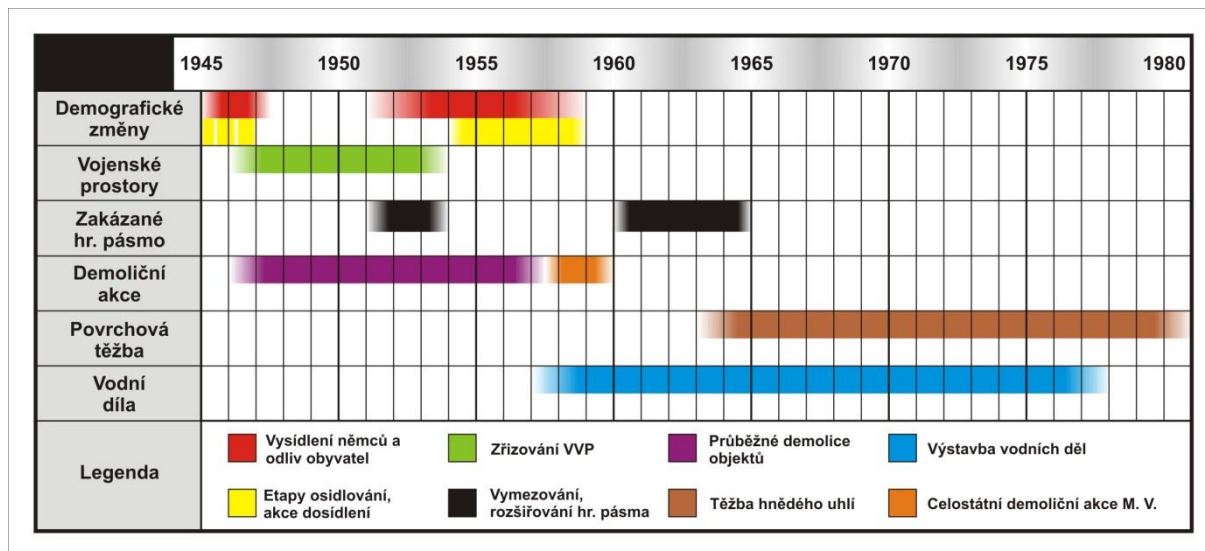

Schéma 24: Přehled faktorů ovlivňujících zánik vesnic a jejich přibližné datování.

Nejvýraznější přínos časové analýzy získaných dat spočívá v kombinování stanovených zánikových vln a faktorů. Pomocí jejich komparování lze rámcově stanovit, který z činitelů byl schopen ovlivnit zanikání vesnic v jednotlivých jmenovaných obdobích, jejichž přehled je zasazen do následujícího schématu.

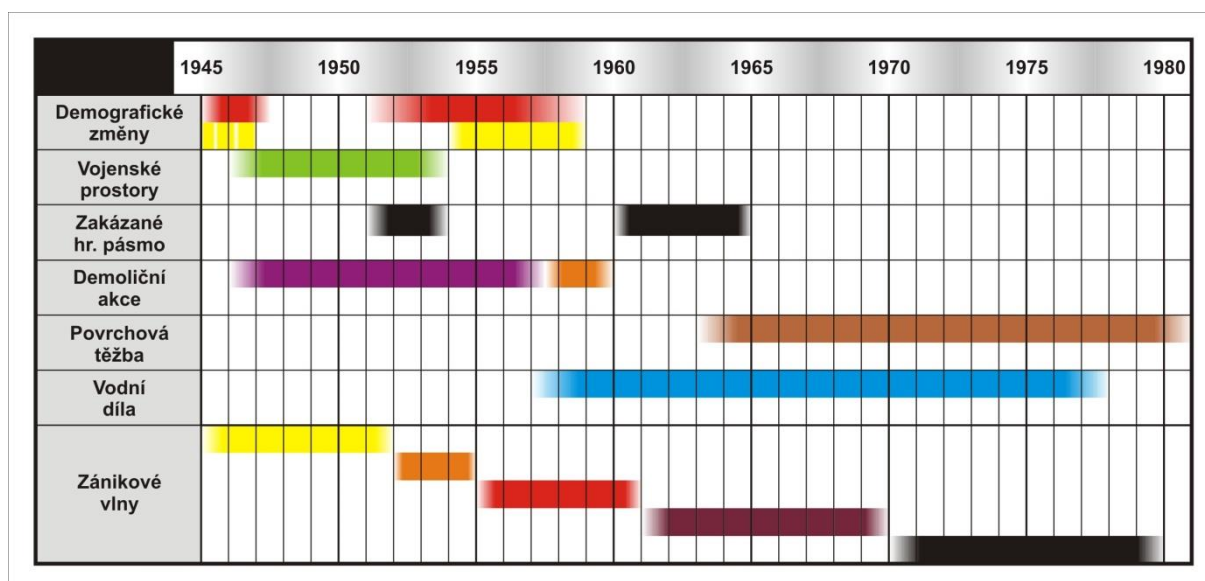
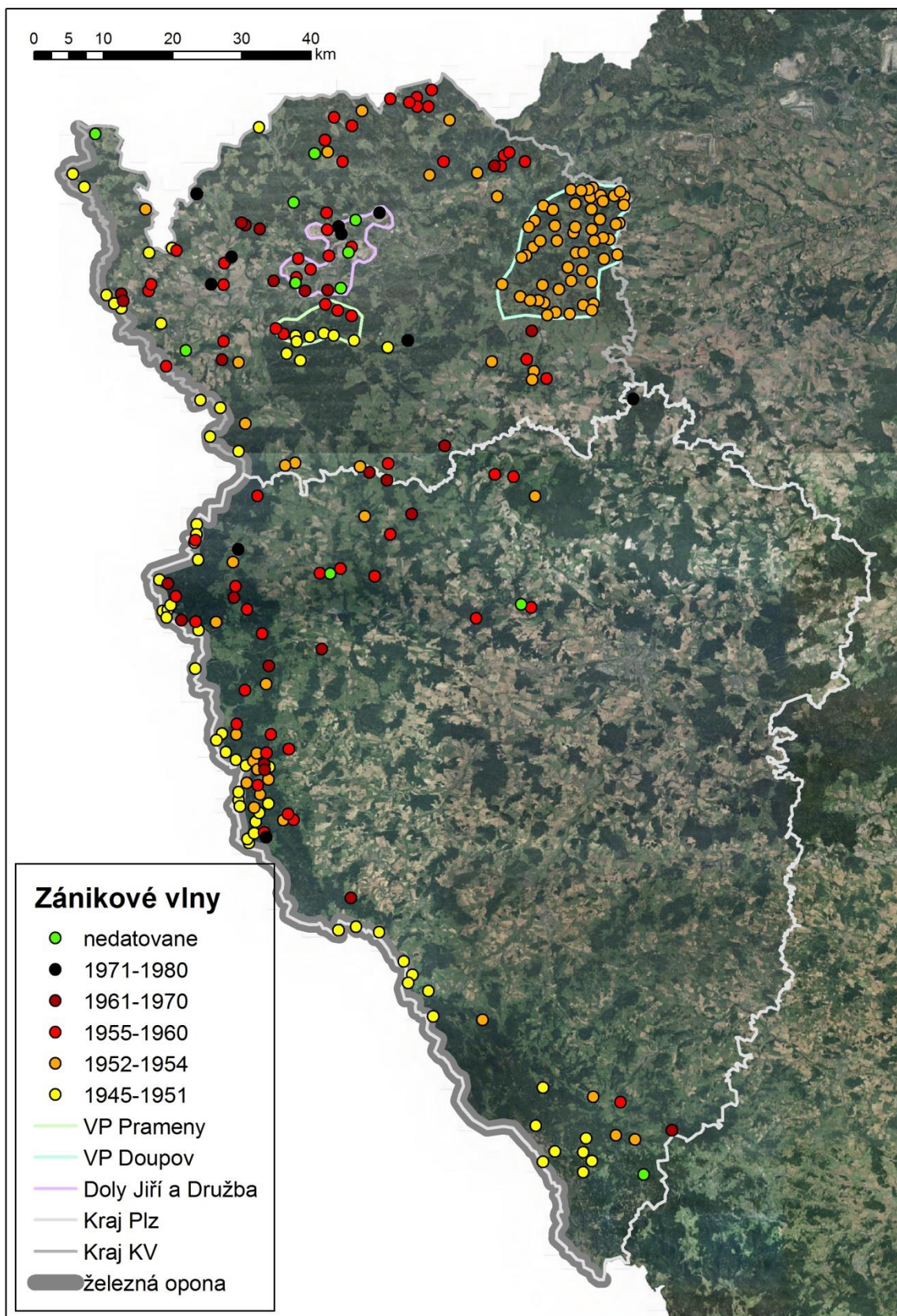

Schéma 25: Komparativní přehled časového vymezení zánikových vln a faktorů.

Z výše uvedeného lze učinit několik následujících závěrů. Sídlní jednotky zaniklé v první vymezené vlně (1945-1951) byly nejvíce ovlivněny demografickými změnami a vymezením jednoho ze dvou vojenských výcvikových prostorů. Vytyčování zakázaného hraničního pásma a druhého z vojenských prostorů se nejvýrazněji dotýká lokalit ve druhé zánikové vlně (1952-1954). Oproti tomu vesnice zaniklé ve třetí vlně (1955-1961) jsou nejvýrazněji ovlivněny celostátní demoliční akcí Ministerstva vnitra. Povrchová těžba a hospodářská výstavba se pak dotýká kombinace několika mladších zánikových horizontů (třetí až pátá vlna). Ačkoli lze pomocí této metody ztotožňovat časovou posloupnost pustnutí sídelních jednotek a některých zásadních událostí, pro konkrétní lokality není možné tyto skutečnosti v této chvíli jednoznačně stanovit. K tomuto účelu je nutné znát rovněž polohu každé z posuzovaných vesnic a vymezení prostoru působnosti jednotlivých faktorů. Této problematice bude věnována následující část práce.

7.3.3 Prostorová analýza

Základem metody prostorové analýzy je promítání získaných a časově strukturovaných dat do mapových podkladů, které byly pro tyto účely modifikovány. Úprava map spočívá ve vyznačení zájmových oblastí (Karlovarský a Plzeňský kraj) a záboru půdy sloužící specifickým účelům. Oproti jednoznačně specifikovatelným hranicím povrchové těžby, vojenských výcvikových prostorů a hranicím krajů je faktor zakázaného hraničního pásma obtížně definovatelný, z důvodu odlišností v průchodnosti terénu i místních požadavků pohraniční stráže. Nelze jej proto vymežit na základě prosté vzdálenosti vesnice od hranice státu. Lze se však domnívat, že prakticky všechny sídelní jednotky situované při západní hranici vymezeného prostoru byly dle příslušných norem vysídleny a administrativně zrušeny. Skutečný dopad těchto událostí na zánik vesnic v tomto prostoru lze však doložit několika dokumenty. Jedná se o seznam obcí a osad určených ke zboření v rámci vymezování zakázaného hraničního pásma (Kovařík 2009, 178-182). Zapojení jmenovaného zdroje dat do časové a prostorové analýzy je jediným možným dokladem vlivu tohoto faktoru na konkrétní lokality. Konkrétní sídelní jednotky jsou zobrazovány v mapových podkladech v šesti stupňové barevné škále, která charakterizuje jejich příslušnost k určité zánikové vlně. Shodný postup se uplatňuje ve všech obrazových výstupech. Základním cílem prostorové analýzy bylo hodnocení míry vlivu jednotlivých faktorů na konkrétní zaniklé sídelní jednotky, a to v níže definovaných kategoriích.

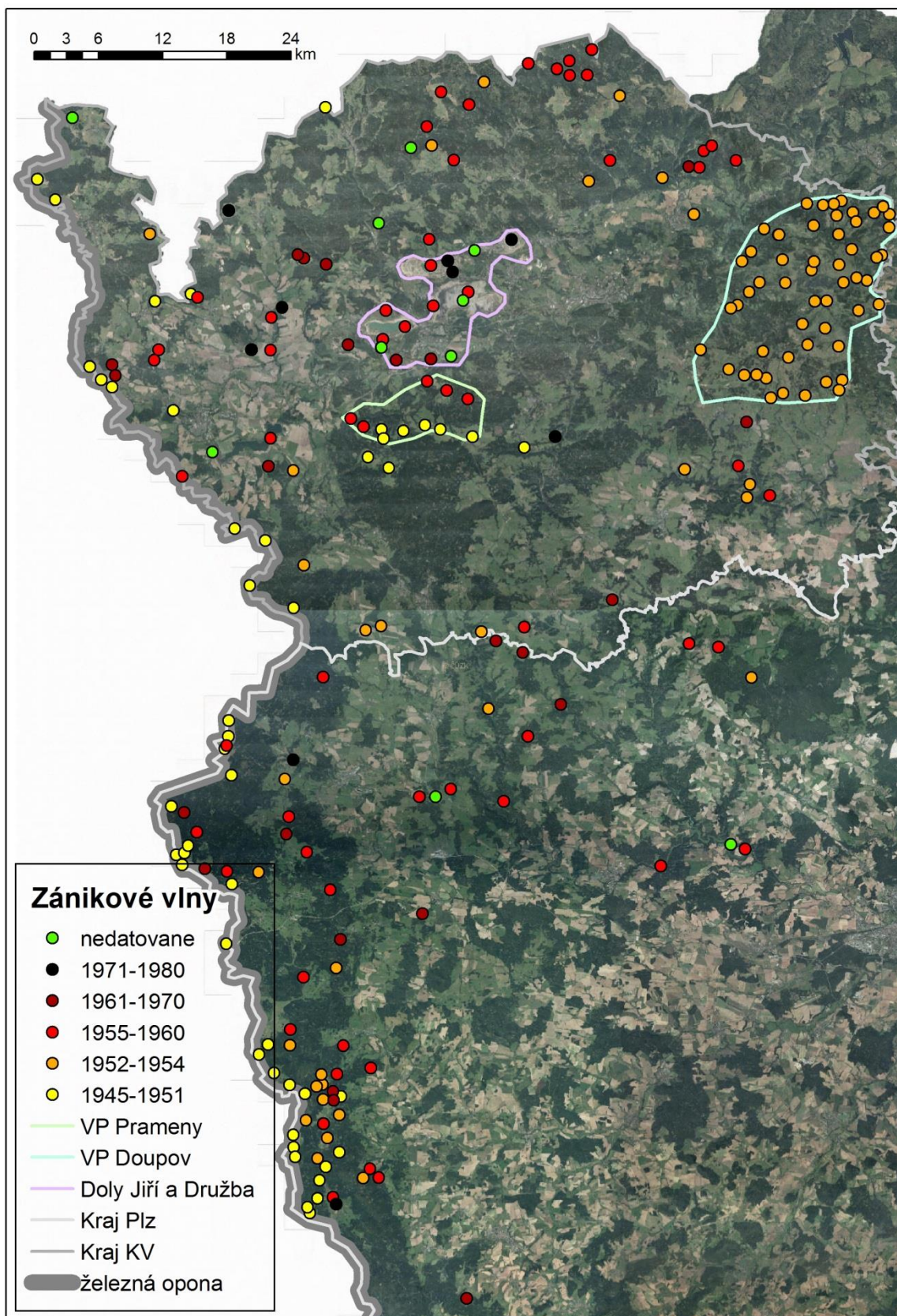
Obrázek 20: Základní přehled analyzovaného zájmového území

Testované otázky lze rozdělit do pěti skupin dle faktorů, jejichž vliv na sídelní jednotky posuzují. Jedná se o zřizování vojenských prostorů, povrchovou těžbu, vodní díla, zakázané hraniční pásmo a především tzv. destabilizaci pohraničí. Aplikováním výše zmíněné metodiky bylo vytvořeno několik komparačních map (obr. 21 a 22), pomocí kterých lze dospět k následujícím výsledkům. Zájmová oblast je o výskyt zaniklých sídelních jednotek pokryta do značné míry nerovnoměrně. Zvýšená koncentrace lokalit je situována především v blízkosti státních hranic a dle očekávání v rozsáhlých půdních záborech. Souvislost mezi těmito oblastmi a zanikáním vesnic však není zdaleka jednoznačná. Vojenský výcvikový prostor Prameny (1946-1954) pravděpodobně zapříčinil zánik přibližně poloviny lokalit (šest vesnic) na jeho území, zatímco zbylé sídelní jednotky zanikají až po jeho zrušení. Tato skutečnost nejspíše souvisí s krátkým časem záboru a nestandardním režimem tohoto prostoru (vojenské tábořiště)(Beran 2013). Oproti tomu VVP Doupov zasáhl vymezenou oblast velmi výrazně a v jeho důsledku zaniklo všech 55 sídelních jednotek. Povrchová těžba v Sokolovské uhelné pánvi zastoupená doly Jiří a Družba měla ovlivnit existenci patnácti lokalit. Šest z nich však zaniklo ještě před počátkem těžby a tomuto faktoru lze proto přisuzovat zánik pouze devíti z nich. Postupný zábor území lze rovněž dokumentovat pomocí postupného vysídlování vesnic v tomto prostoru (1961-1980) a čtyřmi případy jejich přemístění. V případě vodních nádrží je však situace poměrně jednoznačná, a to prokazatelnou souvislostí vylidnění vesnic s konkrétními vodními díly. Výjimku tvoří pouze lokalita Mlýňany (přehrada Žlutice), která zaniká ještě před počátkem výstavby. Vodní nádrže tak zapříčinily zánik osmi sídelních jednotek. Odlišný stav nastává při hodnocení vlivu železné opony a destabilizace pohraničí. Důvodem je působení obou faktorů na shodné části zájmového území, a to při základním vytyčování zakázaného hraničního pásma (1951-1953) i jeho pozdějším rozšiřování (60. léta 20. století). Ačkoliv se v těsné blízkosti hranic nachází značná koncentrace lokalit, jejichž zánik by mohl být se železnou oponou na první pohled spojován, ve většině případů tomu tak není. Tyto vesnice jsou totiž dle dokladů opuštěny a administrativně zrušeny ještě před vytyčováním zakázaného pásma (Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955, 561-575; Seznam obcí v zemích Českých podle stavu ke dni 1. července 1952). Tuto skutečnost lze rovněž doložit komparací soupisu vesnic navržených v této souvislosti k demolování a dat získaných na základě prostorové a časové analýzy (obr. 22), z nichž vyplývá, že jednoznačný zánik vesnic v souvislosti s první fází železné opony lze doložit pouze v deseti případech. Z toho však pouze čtyři z nich jsou situovány při západní

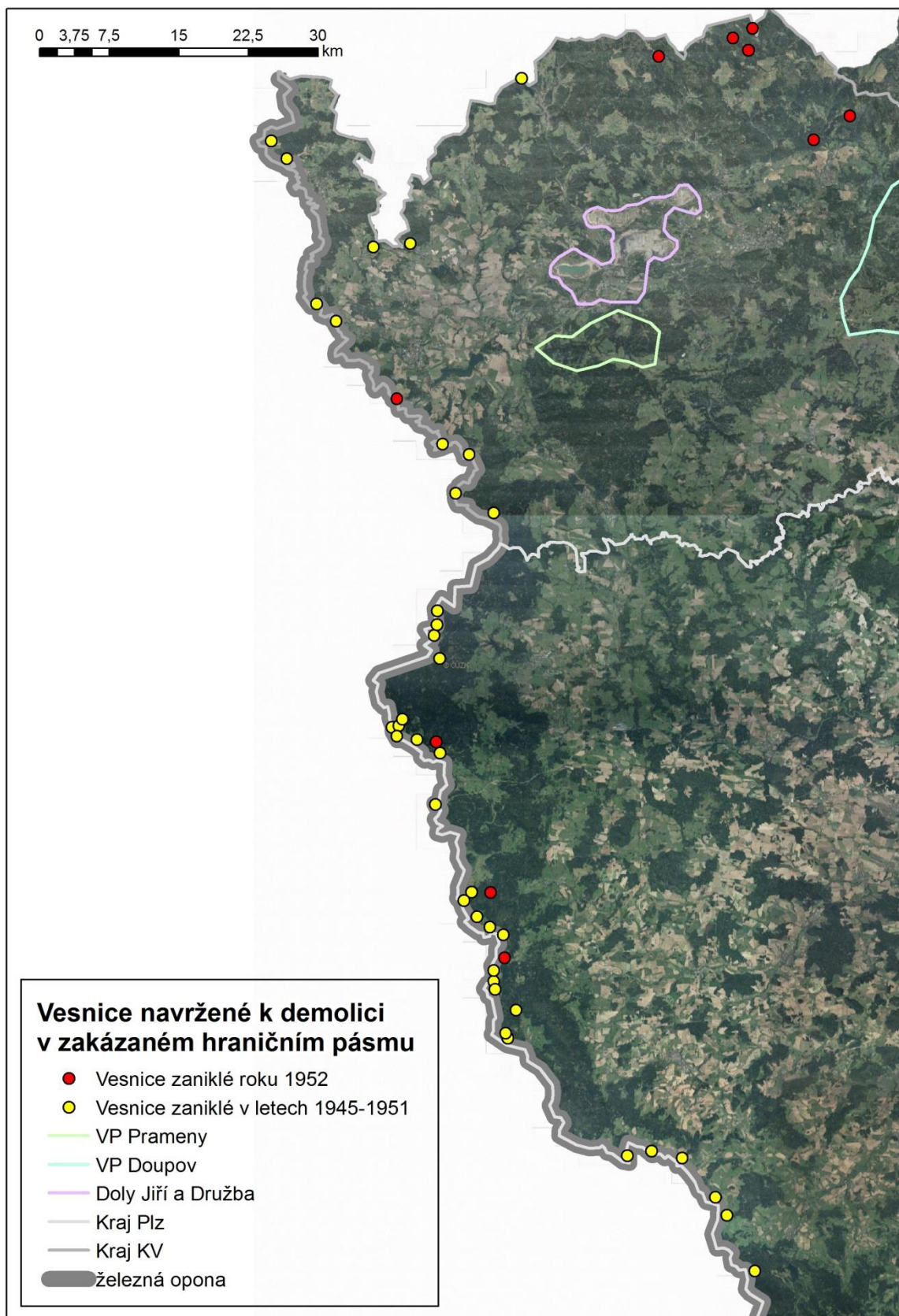

hranici republiky. Zánik zbylých lokalit lze vzhledem k jejich poloze pravděpodobně spojovat s pracovními tábory a těžbou uranu, ale toto tvrzení vyžaduje podrobnější výzkum. Ani přesnější hranici mladšího rozšiřování železné opony nelze jednoznačně doložit. Její vliv však v celkovém kontextu vývoje této oblasti nebyl příliš významný. V tuto chvíli lze spekulovat pouze o maximálně čtyřech lokalitách zpustlých z tohoto důvodu. Prokazatelně nejvýznamnějším faktorem zániku vesnic ve sledované oblasti je tak destabilizace pohraničí. Zatímco lokality situované nejbliže ke státním hranicím lze spojovat s problematikou nedostatečného znovuosidlování (1945-1951), vesnice blíže vnitrozemí pak časem svého zániku odpovídají výraznému odlivu po válce příchozích obyvatel (1955-1980).

Pomocí časové a prostorové analýzy i komparací ostatních dat byla doložena řada předpokládaných i zcela překvapivých zjištění. K nim patří zejména výrazný vliv destabilizace pohraničí na celou zájmovou oblast, a to po celé sledované období. Zásadní je rovněž působení výcvikových vojenských prostorů méně pak povrchových dolů a výstavby vodních děl. Do značné míry překvapující je velmi nízký podíl vlivu železné opony na zánik vesnic v jejím prostoru, který bývá nejčastěji s touto problematikou ztotožňován. Výše uvedená a následně testovaná metodika by měla být univerzálně využitelná při výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945 i v jiných oblastech.

Obrázek 21: Bližší přehled největších koncentrací zaniklých vesnic v zájmovém území

Obrázek 22: Deskripce vesnic navržených k demolici v důsledku Železné opony

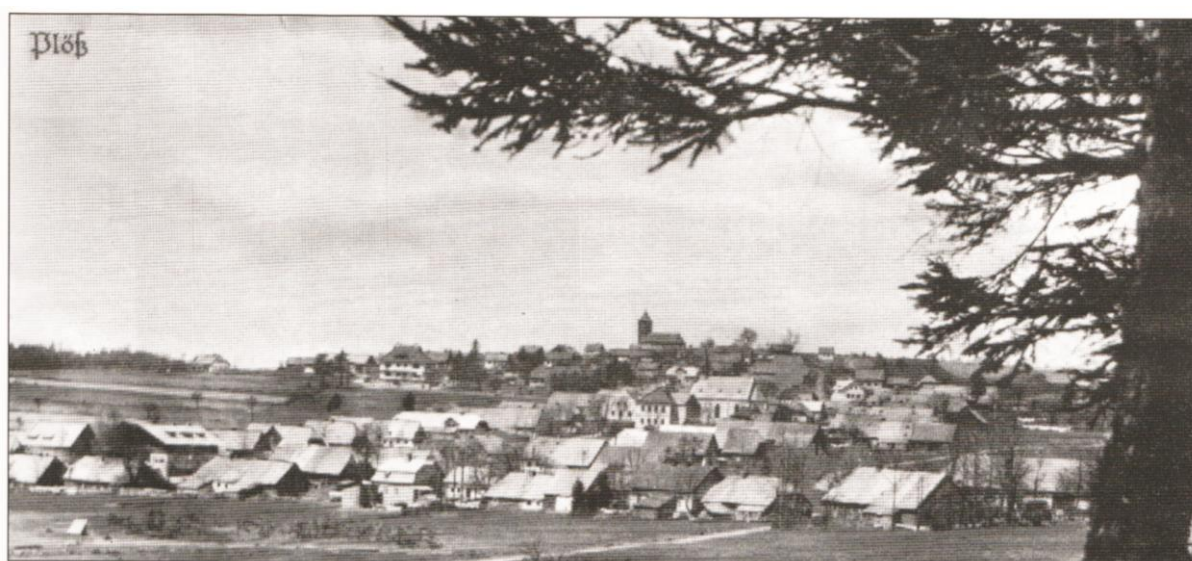
7.4 Zánikové okolnosti vybraných lokalit

Až doposud byly jednotlivé příčiny i ostatní okolnosti zániku vesnic prezentovány v rámci celých lokalit či jejich uskupení. S výraznými vývojovými diferenciacemi se však lze setkat nejen v rámci jednotlivých lokalit, ale i mezi konkrétními objekty. Hodnocení současného stavu reliktních budov proto může poskytnout klíčové informace o dějích v zanikajících vesnicích i událostech, které lokalitu zasáhly po jejím vylidnění. Ze sestavené databáze proto bylo zvoleno několik zaniklých vesnic za účelem podrobného analyzování a zjištění těchto procesů. Důraz byl kladen zejména na poznání zánikových okolností lokalit v různých prostředích, aby bylo možné dokumentovat reálné dopady konkrétních činů a rozhodnutí. Pomocí analytického nedestruktivního průzkumu a datování pomocí živých stromů bude rovněž sledována míra dodržování demoličních norem, zánikové procesy jednotlivých usedlostí i druhotné zásahy do již nefunkčních objektů. Ačkoliv ve sledované oblasti bylo takto analyzováno již 9 zaniklých vesnic, v této části práce jsou podrobně prezentovány pouze 3 z nich, které nejvíce vystihují řešenou problematiku. Ostatní zaniklé vesnice však budou rovněž alespoň okrajově zmíněny.

7.4.1 Lokalita Pleš na Domažlicku

První z analyzovaných lokalit je zaniklá vesnice Pleš (Plöss) nacházející v náhorní rovině (750 m. n. m.) přibližně 12 kilometrů západně od Hostouně (okr. Domažlice), avšak pouze cca 400 m od státní hranice s Bavorskem. Jedná se o jednu z největších a svého času nejvýznamnějších vesnic. Poprvé je tato lokalita v tuzemských pramenech zmiňována roku 1654, ale vzhledem k těsné blízkosti hranic nelze vyloučit starší zahraniční záznamy (Profous 1951, 375). Roku 1930 zde žilo 681 obyvatel v 95 domech. Na tuto lokalitu však byla vázána i řada přilehlých osad a samot, včetně dvou mlýnů, jejichž úhrnný počet obyvatel činil 1183 a 167 usedlostí. Po roce 1945 byla stejně jako ze všech lokalit v této oblasti vysídlena německá populace, která zde bylo zastoupena v 100% přítomných (Statistický lexikon obcí 1930, 379). Ihned po odsunu původních obyvatel však počaly problémy se znovuosídlením lokality. V roce 1946 ve vesnici i všech přilehlých sídelních komponentách žilo pouze 43 nových osadníků (Seznam obcí z konce roku 1946, 1947, 81). Situace se nezlepšila ani po ukončení druhé a třetí osídlovací etapy. Poslední snaha o záchranu této sídelní jednotky byla učiněna v roce 1948, a to formou agitačních akcí a vydáním brožur týkajících se nedostatečně zalidněných vesnic, včetně Pleše. Téhož léta je zde však evidováno pouze 18 obyvatel, ale

uvedeno, že by v místě bylo vhodné působení ještě 20 samostatných zemědělců, 10 zemědělských a 50 lesních dělníků, 10 penzistů a provozovatel obchodu se smíšeným zbožím (Tomáš 1948, 39). I tato snaha se však minula účinkem, a tak je vesnice Pleš v rozmezí let 1951-1952 let opuštěna a zaniká i administrativně (Seznam obcí 1952). Následně byl prostor vesnice začleněn do nově zřizovaného zakázaného hraničního pásma a kromě příslušníků PS, kteří si z budovy původně vyhlášené restaurace Flor vytvořili provizorní rotu, se v této lokalitě již nikdo dlouhodobě nezdržoval (Procházka 2009, 214). Po roce 1989 zde skupina původních obyvatel umístila pamětní desku a následovala oprava poničeného hřbitova a pozůstatků místní kaple (tamtéž, 216).

Obrázek 23: Vesnice Pleš (Plöss), pohled od jihovýchodu. 30. léta 20. století Zdroj.: (Procházka 2009, 207)

Zásadní pro danou problematiku jsou však především informace týkající se stavu objektů v této sídelní jednotce. Jelikož však neexistuje žádný konkrétní dokument, který by mohl tato data poskytnout, můžeme technický stav budov pouze nepřímo odvozovat. Enormní míru rychlé a fatální degradace obytných domů, která ve velmi krátkém čase po odchodu původních obyvatel zasáhla tuto lokalitu, lze odvozovat z již zmíněných publikovaných výzev k osídlení. Zde se uvádí, že k roku 1948 jsou v lokalitě plně obydleny jen 2 objekty, ale obyvatelných je jich ještě 10 po menší a 20 po větší opravě. Znamená to tedy, že více než dvě třetiny z původního počtu budov (170 čp.) je již v „neobyvatelném stavu“ (Tomáš 1948, 39). Následujícího roku žádají Státní lesy Horšovský Týn místní okresní úřad, aby zachoval 14 jmenovaných budov, které by měly sloužit jejich účelům. V téže době však shodný úřad navrhuje k demolici jiných 17 a dva shodné objekty (Procházka 2009, 2015). Dvě z budov

však oproti tomu měly být striktně zachovány a sloužit účelům PS (tamtéž 2012). Lokalita byla také častým cílem návštěv za účelem bezplatného získání stavebního materiálu i rabování (tamtéž 2010). V rámci ustanovování železné opony je ke 130 lokalitám určených ke zbourání zařazena i tato tehdy již opuštěná a administrativně zaniklá (Kovařík 2009, 178-182; Seznam obcí v zemích Českých podle stavu ke dni 1. července 1952).

Vesnice Pleš je tedy pokud jde o dostupnost a obsahovou náplň písemných pramenů typickým příkladem lokalit zaniklých po roce 1945. Ačkoliv známe dataci i náplň konkrétních osudových rozhodnutí a v některých případech dokonce i čp. relevantních objektů, potenciál využití těchto informací je velmi limitovaný. Důvodem je především značně omezená možnost interpretace stavu dochování konkrétních objektů a formulací uváděných v pramenech, absence dokladů týkajících se realizace oprav či demolic i řada odlišností v provádění skutečných prací. Lze tedy konstatovat, že i když s jistotou víme, že v zaniklé vesnici Pleš byla prováděna řada demolic, nelze však již doložit, kdy přesně k těmto pracím došlo, jakými postupy byly provedeny a které z objektů zasáhly. K bližšímu poznání těchto událostí je tedy nutné zapojení archeologických metod.

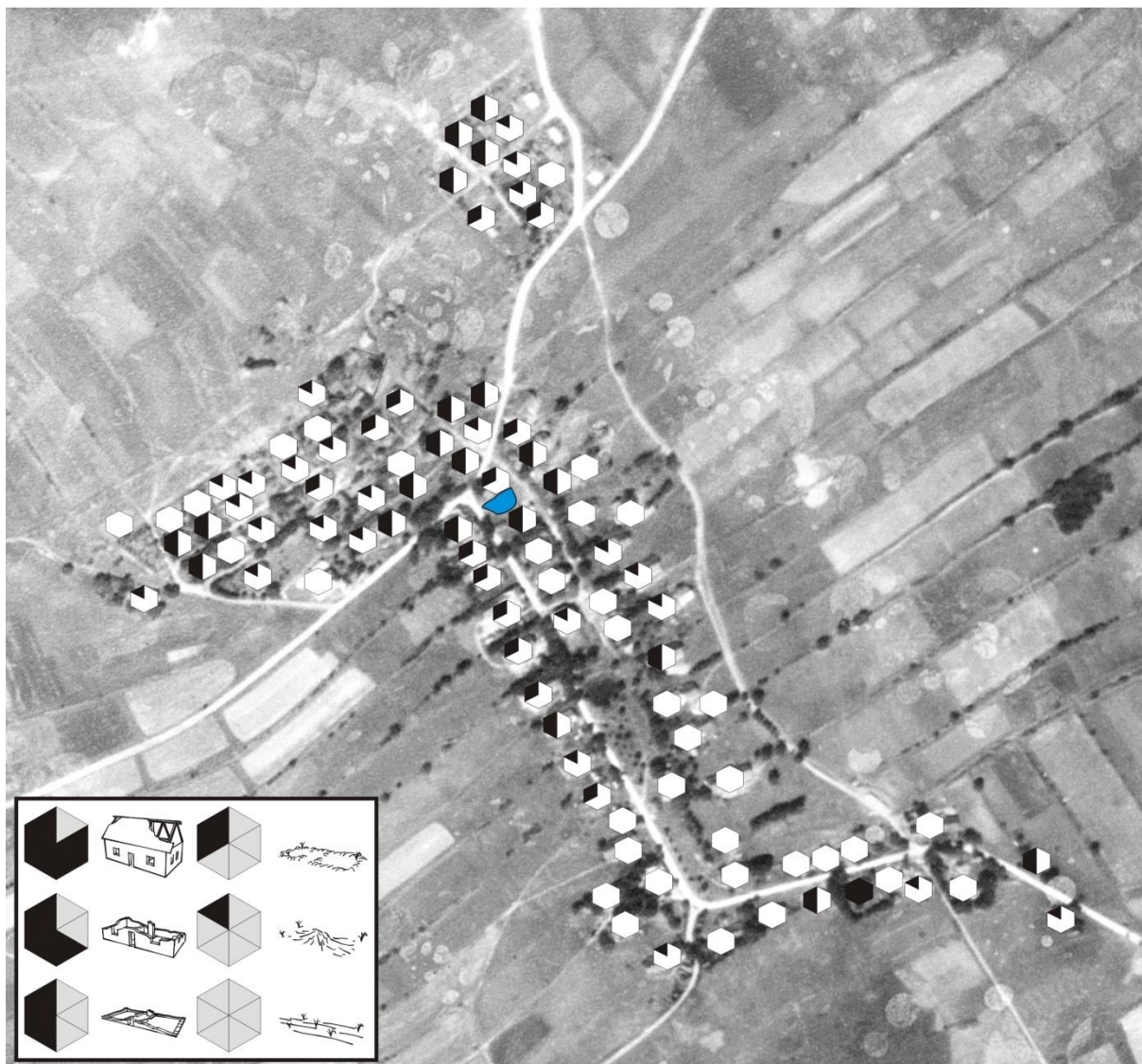
Především pro účely poznání těchto situací byla vytvořena metoda analytického nedestruktivního výzkumu i datování pomocí živých stromů, které byly logicky v této lokalitě široce využity. Výzkum byl zaměřen především na poznání a datování událostí v intravilánu vesnice a možnostem následného ztotožňování archeologií získaných dat se skromnými písemnými doklady. Samotné terénní práce byly prováděny v období vegetačního klidu, u každého z lokalizovaných objektů byla zaměřena jeho poloha, proveden formalizovaný popis a vybrané dřeviny datovány. Celkem bylo tímto způsobem lokalizováno 57 reliktních budov a datováno 24 stromů. Řadu objektů tak dnes již není možné povrchovým průzkumem zachytit, což svědčí o výrazných rozdílech jejich dochování. Stejně tak počet datovatelných dřevin je do značné míry omezen. Přehled reliktních budov, které je možné zmíněnými metodami zachytit a které nikoliv, lze vytvořit na základě komparace dat získaných v terénu a historického leteckého snímkování. Výsledky těchto prvních hodnocení jsou pro přehlednost zobrazeny v následující komparační mapě, která výraznou diferenciaci v dochování jednotlivých objektů koncentrovanou v různých částech vesnice potvrzuje.

Obrázek 24: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1947, vesnice Pleš – Archiv - VGHMÚř)

K podrobnějšímu hodnocení terénní situace v této lokalitě je však nutné zapojení analytických hodnoticích prvků, a tedy přiřazení jednoho ze zánikových stupňů každému z objektů. Vznikla tak další z komparačních map, do které bylo možné doplnit i objekty v terénu nezachycené, logicky však ve stavu odpovídajícím šestému zánikovému stupni. Celkem tak byl počet zaznamenaných reliktnů rozšířen na 87. V souboru mírně převažují objekty zánikových stupňů 5 a 6 (35 a 22 případů), avšak v místě se nachází i řada reliktnů výrazně zachovalejších, tedy stupňů 3 a 4 (19 a 10 případů). Jedinou budovou zastupující vyšší než 3. zánikový stupeň je nově rekonstruovaný objekt dnes využívaný jako penzion. V severní části intravilánu vsi, přímo v místě reliktnu jedné z usedlostí byl lokalizován objekt

poválečného stálého polního opevnění, vystavěného z prefabrikátů. V místě se též nachází rozlehlá novostavba situovaná přibližně v místech bývalé restaurace Flor, později roty PS. V celkovém kontextu se tedy zaniklá vesnice Pleš vyznačuje vysokou variabilitou dochování objektů, zejména pak v porovnání s ostatními analyzovanými lokalitami, které jsou uvedeny níže.

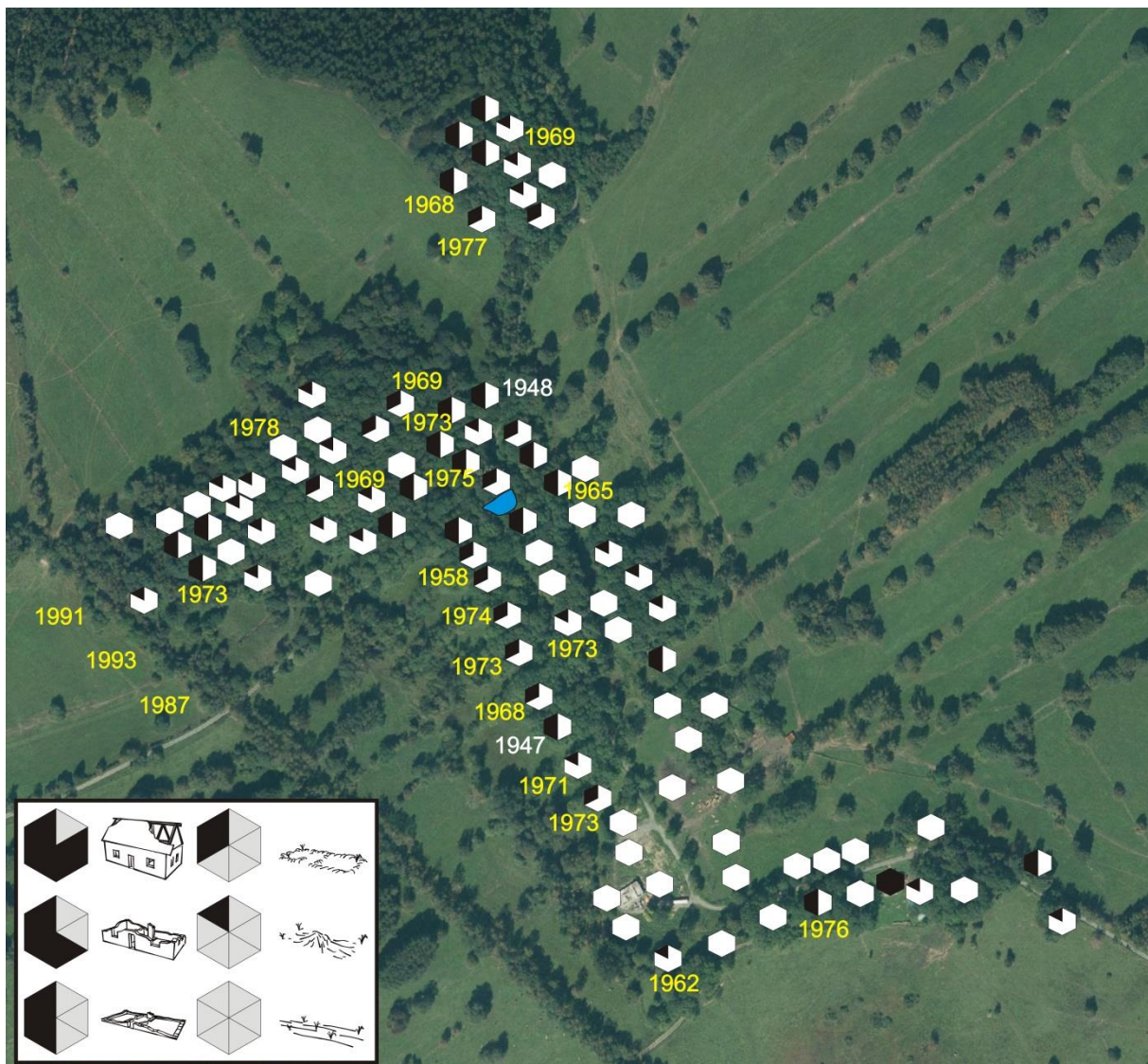

Obrázek 25: Komparační mapa relikvů budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1947, vesnice Pleš – Archiv - VGHMÚř)

Informace týkající se stavu objektů lze rovněž doplnit absolutními daty určenými na základě stáří dřevin na nich situovaných. Ty jsou předmětem následující komparační mapy. Zánik objektů je tímto způsobem datován vždy ante quem a v potaz je nutné brát i případné druhotné zásahy do již nefunkčních objektů i případný delší časový odstup od fyzického zániku budovy a věku dřeviny. Zjištěná data se pohybují v rozmezí let 1947 – 1977.

Metoda byla rovněž aplikována v prostoru bývalých drátěných zábran zakázaného hraničního pásma s daty 1987 – 1993, která měla posloužit především k ověřování.

Obrázek 26: Komparační mapa zobrazující objekty v určených zánikových stupních a datování vzrůstu stromů na nich situovaných

Terénní výzkum zaniklé vesnice Pleš byl proveden ve dvou fázích spadajících pouze do dvou pracovních dnů přímo na místě (zjišťovací a kontrolní), a následnému laboratornímu zpracování. Na základě vyhodnocení získaných dat, lze dospět k následujícím závěrům.

Výrazná diferenciacie stavu dochování jednotlivých objektů je přímým indikátorem rozdílného přístupu k těmto budovám, a tedy i událostem a činům, kterými byly zasaženy. Relikty staveb odpovídající zánikovým stupňům 3 a 4 lze spojovat s cíleným rozebíráním konstrukcí pro stavební materiál (viz. kap. 5.2.3.3.). Dle získaných datací k těmto zásahům dochází prakticky ihned po opuštění vesnice původními obyvateli. Míra degradace objektů

v tomto důsledku dosahuje takového rozsahu, že již v letech 1947-1948 jsou zde prokazatelně situovány relikty s výškou zdiva pouze mírně převyšující úroveň podlah. Ačkoliv datace tohoto stavu již ve 40. letech byla prokázána jen ve dvou případech, s největší pravděpodobností do téže skupiny náleží většina pozůstatků domů v obdobném stavu. Nekontrolovatelnému rozebírání konstrukcí na stavební materiály bylo vzhledem k situování lokality zamezeno nejpozději v roce 1952. Množství domů, které jsou již v roce 1948 v pramenech nepřímo označovány jako neopravitelné, terénní výzkum potvrzuje. Odlišné způsoby nakládání se stavbami či jejich relikty představují cílené demoliční práce. Ty lze identifikovat na základě stavu dochování objektů odpovídající stupňům 5 a 6. Kdy k těmto bouráním došlo a zda byly provedeny najednou či v několika etapách, není možné s jistotou konstatovat, avšak získané datace, které se pohybují v intervalu let 1962-1978 naznačují výrazný vliv celostátní demoliční akce z let 1959-1960. Lze však předpokládat, že tyto akce zasáhly především objekty v lepším stavu dochování než v předchozím případě, tedy odpovídající stupňům 1 a 2. Cílem těchto činů bylo především zamezení jejich budoucího užívání, případně politické důvody. Vyloučit však nelze ani dílčí mechanizované zásahy do konstrukcí v souvislosti s budováním stálého polního opevnění (1. pol. 50. let) nebo bořením roty pohraniční stráže v roce 1982. Tento fakt by mohl rovněž vysvětlovat nejvýraznější zásah do reliktních budov v okolí bývalého hotelu Flor, jakož i budov v blízkosti příjezdové cesty. Značné rozmezí datací vzrůstu jednotlivých dřevin v celém intravilánu vesnice naznačuje jejich průběžné mýcení pro potřeby otopu apod. Liniový objekt náležící k systému železné opony přestal být dle zjištěných datací užíván mezi léty 1987-1991, což je tvrzení bezesporu potvrditelné.

Zaniklá vesnice Pleš je tedy jedním z příkladů lokalit, jejichž sídelní, fyzický i administrativní zánik spadá již do první z výše vymezených vln. Poválečný vývoj této sídelní jednotky byl nejvíce ovlivněn nejrůznějšími lidskými zásahy, a to především rozebíráním konstrukcí na stavební materiál i rozsáhlými mechanizovanými demolicemi. Prostřednictvím analytického nedestruktivního výzkumu se v této lokalitě podařilo rozpoznat přibližný rozsah obou těchto faktorů i jejich kombinování. Potvrzen byl rovněž jakýsi paradox dochování reliktních staveb, tedy situací, kdy budovy fyzicky zaniklé již na sklonku 40. let jsou v důsledku řady specifických činů ve výrazně lepším stavu a informativně hodnotnější, než budovy zaniklé v následujících dekadách.

7.4.2 Zaniklé městečko Čistá na Karlovarsku

Druhou z analyzovaných lokalit je zaniklé městečko Čistá (Lauterbach Stadt) nacházející se přibližně 10 kilometrů jihozápadně od Lokte. Sídlní jednotka je poprvé zmiňována již roku 1390 (Profous 1949, 643) a v roce 1930 zde žilo 950 obyvatel ve 193 domech. Včetně příslušných osad a samot však celkový počet obyvatel a domů činil 1192 a 255 (Statistický lexikon obcí 1930, 209). Již v září roku 1946, tedy těsně po vysídlení německého obyvatelstva bylo toto město společně s dalšími 12 lokalitami zahrnuto do nově vzniklého vojenského prostoru Prameny. Toto rozhodnutí ač nemělo dlouhého trvání (prostor zrušen v roce 1954) fatálním způsobem ovlivnilo veškeré sídelní jednotky na tomto území (Tomíček 2006). Město Čistá, které by s největší pravděpodobností odolalo destabilizaci pohraničí, bylo tímto odsouzeno k zániku. Ještě na sklonku 40. let prakticky všechny objekty v této lokalitě podlely nejrůznějším cvičením, a to pěchoty, dělostřelectva, ženijních jednotek i letectva (Tomíček 2006, 147-153). Průběh těchto akcí dokládá řada fotografií včetně kontroverzního instruktážního filmu ČSLA zachycujících cílené ničení konkrétních budov jako radnice, školy, kostela apod.³⁴ Ačkoliv poválečné statistické údaje o této lokalitě prakticky nehovoří, lze s jistotou konstatovat, že její sídelní, fyzický i administrativní zánik proběhl ještě před rokem 1952 (Seznam obcí 1952). Náleží proto k první z vymezených zánikových vln.

Obrázek 27: Vojenský letecký snímek zaniklé obce Čistá - 1952, následky vojenských cvičení (Zdroj.: obec Čistá – Archiv - VGHMÚř)

Výzkum si klade za cíl především poznání a analytické hodnocení současného stavu této lokality, identifikování mladších zásahů do relikvů budov i hodnocení působení armády na

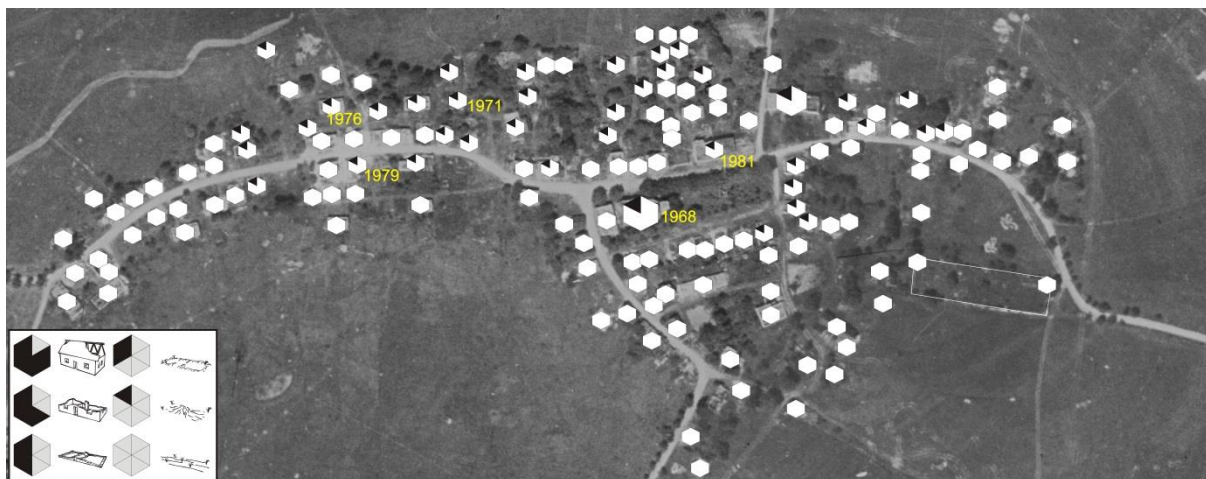
³⁴ Film je možné shlédnout na serveru youtube.com pod jménem: Vojenský výcvikový prostor Lauterbach dnes Čistá na Sokolovsku (30.4.2013)

dané prostředí. Samotný terénní výzkum shodně jako v předchozím případě probíhal ve dvou pracovních etapách a následném laboratorním zpracování. Situace byla komplikována značnou nepřehledností terénu i absencí mapových podkladů s dostatečnou výpovědní hodnotou, které by zachycovaly lokalitu v plném rozsahu, a ve stavu před devastací. Základem se proto stal letecký snímek z roku 1952. Povrchovým průzkumem bylo z celkového počtu téměř 200 budov lokalizováno pouze 36 a 5 z nich datováno pomocí dřevin. Data o poloze a tvaru ostatních budov bylo proto nutné doplnit ze zmiňovaných leteckých fotografií. Celkový přehled identifikovaných, datovaných i nelokalizovaných objektů je zobrazen v následující komparační mapě.

Obrázek 28: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, obec Čistá – Archiv - VGHMÚř)

Po zapojení škály hodnocení stavu objektů zjišťujeme, že v této sídelní jednotce se nacházejí pouze reliktů objektů odpovídající zánikovým stupňům 5 a 6, a to s výrazným přesahem hůře dochovaných (stupeň 5 – 36 případů, stupeň 6 – 122 případů). Polohu řady objektů se však ani pomocí komparování dohledat nepodařilo. Zasažení intravilánu obce vnějšími událostmi je tedy více než značné. Získané data se v rozporu s očekáváním pohybují rozmezí let 1968 – 1981. Na základě získaných dat byl vytvořen další z mapových výstupů, na kterém lze identifikovat rozsáhlé zóny absence jakýchkoliv pozůstatků staveb i prostory navršování stavebního materiálu do mohutných konvexních útvarů, a to včetně těch nerozlehlejších (kostel, škola, radnice).

Obrázek 29: Komparační mapa reliktvů budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, obec Čistá – Archiv - VGHMÚř)

Ačkoliv jsou data získaná v terénu i následném komparování velmi kusá a nedosahují variability předchozí analyzované lokality, lze na jejich základě dospět k cenným a jinými prostředky prakticky nezjistitelným závěrům. V prostoru města Čistá došlo po ukončení všech vojenských cvičení a pravděpodobně i zrušení vojenského prostoru Prameny k rozsáhlým demolicím veškerých reliktvů staveb. Ty byly prokazatelně prováděny pomocí těžké mechanizace a pravděpodobně s cílem zakrýt stopy po této kdysi významné sídelní jednotce. Úpravy pozůstatků objektů i příslušného terénu však byly prováděny nadmíru důkladně a přesahují veškeré doposud zkoumané lokality. K těmto pravděpodobně politicky zkoumaným činům přispíval i fakt, že lokalita je situována v otevřené krajině, volně přístupném prostoru a především na křižovatce jedné z nejdůležitějších regionálních komunikací. Zjištěné datace naznačují, že k posledním terénním úpravám docházelo ještě v 60. a 70. letech minulého století a pravděpodobně se zde projevila i Celostátní demoliční akce MV.

Zaniklé město Čistá je jedním z příkladů lokalit, kterým bylo zamezeno poválečné osídlování, a cíleně ničeno. Přesto, že ji vzhledem k době zániku řadíme do první z vymezených vln, příčiny i průběh jejího zániku je do značné míry odlišný, což potvrzují i výsledky nedestruktivního archeologického výzkumu.

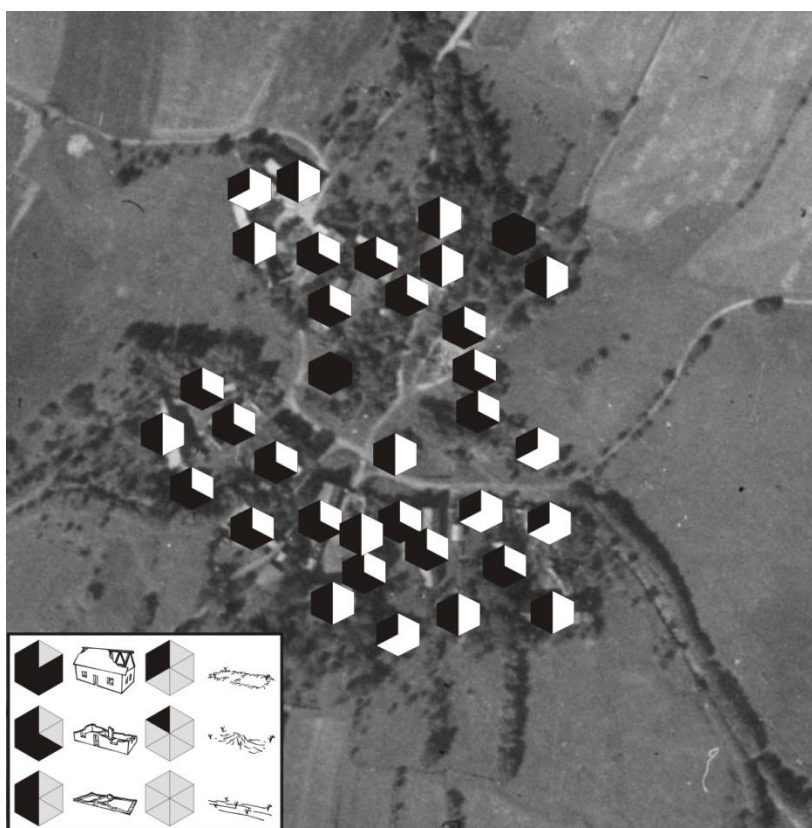
7.4.3 Zaniklá vesnice Račín na Plzeňsku

Poslední z analyzovaných lokalit je zaniklá vesnice Račín nacházející se asi 10 kilometrů jihozápadně od Manětína (okr. Plzeň sever). Jedná se o velmi specifickou sídelní jednotku situovanou nedaleko hranice vymezující pohraničí a ve sledovaném souboru je nejuvýchodněji položenou zaniklou vesnicí. Její první zmínka pochází již z roku 1379 a je psána česky (Profous 1951, 510). Oproti předchozím zmiňovaným vesnicím, je Račín lokalitou velmi malou, a to pouze s 16 usedlostmi a 88 obyvateli uváděnými v roce 1930 (Statistický lexikon obcí 1930, 164). Po odsunu Němců se podařilo lokalitu částečně osídlit a v roce 1950 zde žilo 26 obyvatel v 13 domech (Statistický lexikon obcí 1950, 98). V následující dekádě však byla vesnice definitivně opuštěna a objekty začaly podléhat chátrání i rabování. Račín následně zůstal zcela opuštěnou sídelní jednotkou, ale po řadu následujících let stále figuroval ve všech soupisech obcí a osad. Administrativně tato vesnice zaniká až v roce 1970 (Retrospektivní lexikon obcí 1974, 228). Po roce 1990 zde původní obyvatelé opravili kapličku, která se nachází v centrální části návsi. Jeden z objektů je dnes využíván k rekreačním účelům. Vesnice tak náleží až do třetí z vymezovaných zánikových vln (1955-1961).

Výzkum intravilánu vesnice probíhal na základě shodných metod jako v předchozích případech a podařilo se během něj lokalizovat relikty všech uváděných usedlostí. Terénní práce však bylo nutné provádět v zimních měsících, a to zejména z důvodů rozsáhlého náletového porostu v místě a výzkum byl rovněž komplikován současnou nesjízdností původních příjezdových komunikací. Jestliže zaniklé město Čistá je charakteristické nízkou úrovní dochování reliktní staveb, v zaniklé vesnici Račín je tomu právě naopak. I přes praktickou všudypřítomnost náletových dřevin v této lokalitě, nebyla bohužel nalezena žádná, kterou by bylo možné použít k datování. Důvodem této skutečnosti mohou být vysoké nadzemní konstrukce komplikující vzrůst rostlin nebo jejich průběžné mýcení. Přehled všech lokalizovaných objektů je umístěn v první z níže uvedených komparačních map. Již zmiňovaný vysoký stupeň dochování objektů v Račíně dokládá i provedený analytický nedestruktivní výzkum, který evidoval pouze relikty staveb v odpovídající zánikovým stupňům 2 až 4. Celkem bylo lokalizováno 34 objektů náležejících k původním 16 usedlostem. Nejvíce z těchto pozůstatků náleží stupňům 2 a 3 (17 a 10 případů). Analytické hodnocení stavu dochování objektů je rovněž předmětem druhé z komparačních map.

Obrázek 30: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, vesnice Račín – Archiv - VGHMÚř)

Obrázek 31: Komparační mapa relikvů budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, vesnice Račín – Archiv - VGHMÚř)

Na základě získaných dat lze dospět k následujícím interpretacím událostí v této lokalitě. Během opuštění vesnice jejími původními obyvateli a částečnému znovuosídlení byly konstrukce některých usedlostí vystaveny rozebírání za účelem získání stavebního materiálu. Pravděpodobně se jednalo o objekty situované v jihovýchodní a severozápadní části vesnice, jejichž stav tomuto tvrzení nejvíce odpovídá. Po opuštění sídelní jednotky i veškerými českými obyvateli jsou i zbylé budovy ovlivňovány touto činností a s tím souvisejícím přirozeným chátráním. Oba tyto vlivy totiž není možné vzhledem ke značnému časovému odstupu od relevantních událostí odlišit. Sídelní jednotka nebyla nikdy cíleně demolována, a to nejen pomocí mechanizace, ale ani jinými méně razantními metodami. Tato skutečnost tvoří z Račína do značné míry výjimečnou lokalitu vymykající se doloženým praktikám v ostatních zkoumaných vesnicích. Důvodů neprovedení cíleného boření budov je pravděpodobně celá řada a patří k nim příkladně odlišné prostředí v níž je lokalita situována, pozdní administrativní zánik lokality, logistická i ekonomická náročnost nasazení mechanizace v tomto prostředí, nízký počet objektů určených k demolování apod. Díky této shodě okolností se tak vesnice Račín stala unikátním dokladem změn, kterým bylo vystaveno celé pohraniční území. Tato lokalita by se proto měla díky své výjimečnosti stát první z tisíců zaniklých vesnic po roce 1945 se statutem kulturní památky.

Analytický nedestruktivní výzkum prezentovaných lokalit a komparování takto získaných dat s dalšími prameny byla prokázána účinnost i značná výpovědní hodnota aplikovaných metod. Dosavadní stav poznání lokalit je možné těmito postupy rozšířit o poznání řady pomocí jiných metod neidentifikovatelných událostí. Pro budoucí výzkum zaniklého osídlení je však nutné tyto metody i nadále rozvíjet a testovat. Dosavadní využití dokládá především výraznou variabilitu dochování reliktních budov mezi jednotlivými lokalitami, ale i v rámci jedné analyzované sídelní jednotky. Tato fakta jsou dokladem určitých individuálních rysů každé ze zaniklých vesnic i průběhu událostí, kterými byly ovlivňovány. Proto i lokality opuštěné ve shodných zánikových vlnách je nutné hodnotit jednotlivě a tuto skutečnost brát na zřetel. Na základě výše popsané problematiky i prezentovaných příkladů lze jednoznačně prokázat přínos i důležitost zapojení archeologických metod při výzkumu památek 20. století.

8 Zánik vesnice Bažantov – případová studie

Líčení problematiky zaniklých vesnic po roce 1945 uzavírá poslední z kapitol této disertační práce týkající se vesnice Bažantov na Tachovsku. Jedná se o lokalitu, která je již delší čas v okruhu zájmu badatelů a v jejím prostoru byla provedena řada výzkumů. Proto byla tato sídelní jednotka logickou volbou při výběru vhodné lokality k sestavení obsírné případové studie. Vzhledem ke značnému rozsahu relevantních informací i doposud nastolovanému kontextu se bude prezentovaná problematika soustřeďovat především na poválečný vývoj a bližší okolnosti zániku lokality. Cílem této části práce však není jen vytvoření celkového historického přehledu událostí ovlivňujících tuto lokalitu, ale interpretace všech relevantních pramenů, které mohou přispět k poznání těchto procesů. Vznikne tedy jakýsi časově posloupný výčet všech důležitých změn okolností života vesnice Bažantov, a to vždy s konkrétními zdroji těchto dat. Důraz bude kladen zejména na interdisciplinární poznání událostí ovlivňujících stav a zánik jednotlivých budov. Mělo by dojít k uplatnění většiny doposud uvedených tezí a metod, zejména pak příkladům využití historických pramenů v archeologickém výzkumu, ověřování jejich výpovědní hodnoty na konkrétních případech apod. I když byly některé z dílčích výsledků bádání na této lokalitě již publikovány je nutné před samotným přehledem událostí stručně představit dosavadní stav poznání této lokality i výzkumů, které zde byly realizovány.

8.1 Současný stav poznání lokality

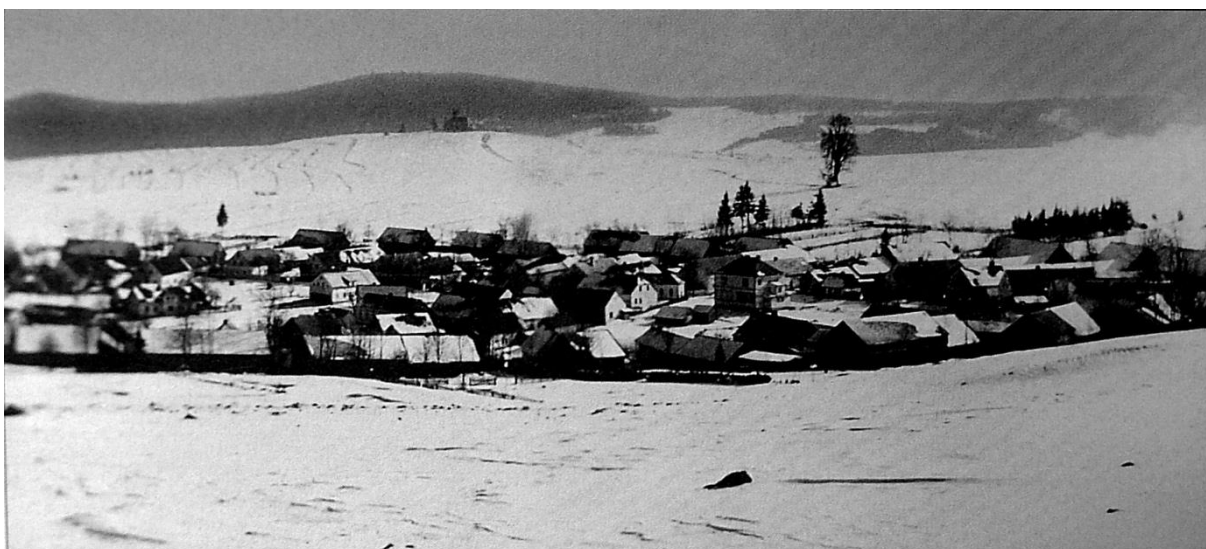
8.1.1 Historický výzkum lokality

Historická data týkající se zaniklé vesnice Bažantov byla opakovaně podrobována nejrůznějším historickým výzkumům. Ty se týkaly pramenů archivních i publikovaných a byly zaměřeny především na starší a předválečné dějiny této lokality. Válečné události a především vývoj po roce 1945 je v těchto studiích věnován spíše okrajovější charakter. Intenzivní zájem o studium pramenů souvisejících se zánikem lokality počíná až v kooperaci s archeologickými výzkumy, kterým je věnována právě tato kapitola práce. Pokusíme-li se tedy shrnout dosavadní stav historického poznání Bažantova, především pak jeho vývoj do roku 1945, lze jej stručně vylíčit v následujících bodech.

Ves Bažantov se nachází přibližně 6 kilometrů jihozápadně od Tachova na katastrálním území obce Lesná, v pramenné pánvi Brtného potoka v nadmořské výšce 638 m. n. m. Lokalita je charakteristická svou okrouhlou návší, trojicí rybníků i typicky selským a filiálním zaměřením. V roce 1939 zde žilo 243 obyvatel v 59 usedlostech. První písemná zmínka o Bažantovu pochází z roku 1361 a vztahuje ke starším dnes již neexistujícím listinám a lokalita je zde nazývána česky (Profous 1947, 36; Schuster 1962, 156). Založení vesnice je tedy pravděpodobně starší. Nepřímým důkazem o zapojení vesnice do tachovského manského systému je absence této lokality v tzv. berním rejstříku (Emler 1876). Roku 1404 vesnice přechází z tachovského panství do rukou drobné šlechty, a to nejprve ze sousedního Pořejova, později (1413) z Lesné (Schuster 1962, 157). 6. prosince 1437 bylo ve vsi zavedeno tzv. emfyteutické právo, tedy dědičná držba půdy poddanými za smluvené služby a peněžní i naturální dávky vrchnosti (tamtéž). V témže čase je sídelní jednotka také poprvé nazývána německým jménem Wosant, které je v různých obměnách a zkomoleninách užíváno až do konce druhé světové války. Roku 1475 dochází k opětovnému připojení vesnice k tachovskému panství (tamtéž). Dle urbáře z roku 1555 se v Bažantově (Wosmetu) nachází 30 celých a 5 polovičních statků, které však vlastní pouze 32 uvedených majitelů. Ze zmiňovaných ročních povinností vůči vrchnosti je možné zmínit příkladně dvoudenní práci se srpem, naturální dávky ve formě vajec, slepic, pepře a peněžitá úhradu ve dvou ročních splátkách. Jmenována je rovněž zvláštní povinnost vůči církvi i jiné mimořádné platby (SOA Plzeň – Urbář 1555). O sto let později Berní rula uvádí 33 hospodářů z toho 12 sedláků, 15 chalupníků a 6 zahradníků. 4 chalupníci jsou zde evidovaní jako pustí (Čadková – Zahradníková 2002, 691-692). Dalším významným bodem vývoje Bažantova je zavedení číslování usedlostí (1771), které však již na rozdíl od většiny ostatních lokalit nebylo již nikdy v budoucnu měněno (Schuster 1962, 158). V roce 1838 je ve vsi situováno 43 usedlostí a 330 obyvatel. Zásadním mezníkem v historii Bažantova je 27. srpen 1873, kdy celá vesnice kromě jediné budovy podlehla ničivému požáru. Původní roubené stavby byly následně nahrazeny zděnými a místo tak získalo unikátní jednotný ráz (tamtéž). Roku 1938 byl Bažantov stejně jako celý soudní okres Tachov připojen k Třetí říši a řada jeho obyvatel byla povolána na frontu. V dubnu 1945 došlo v prostoru obce k menším bojům mezi americkou armádou a ustupujícími německými jednotkami (Hamperl 2004, 359). V následujícím roce jsou z Bažantova stejně jako z ostatní lokalit vysídleni německy mluvící obyvatelé, kteří zde tvořili veškeré přítomné obyvatelstvo. V letech 1946 – 1958 byla podniknuta řada kroků ke

znovuosídlení vesnice, které se však z větší části minuly účinkem a stále více opuštěných objektů podléhalo lidským zásahům i chátrání. Poslední obyvatelé opustili Bažantov roku 1968 (Hamperl 2004, 359). O šest let později dochází i k administrativnímu zániku vesnice, čímž lokalita po téměř sedmi stech letech přestává existovat.

Ačkoliv výše uvedené informace poskytují rámcový přehled historického vývoje zkoumané lokality, jejich využití v rámci archeologického výzkumu jsou více než omezené. Zejména pak pokud jde o modelování pro danou problematiku zcela zásadního, ale pouze neadresně a kuse líčeného poválečného vývoje. O to důležitější je proto jejich vzájemné kombinování, přesné rešerše všech relevantních archivních pramenů a především efektivní zapojení nejrůznějších archeologických metod.

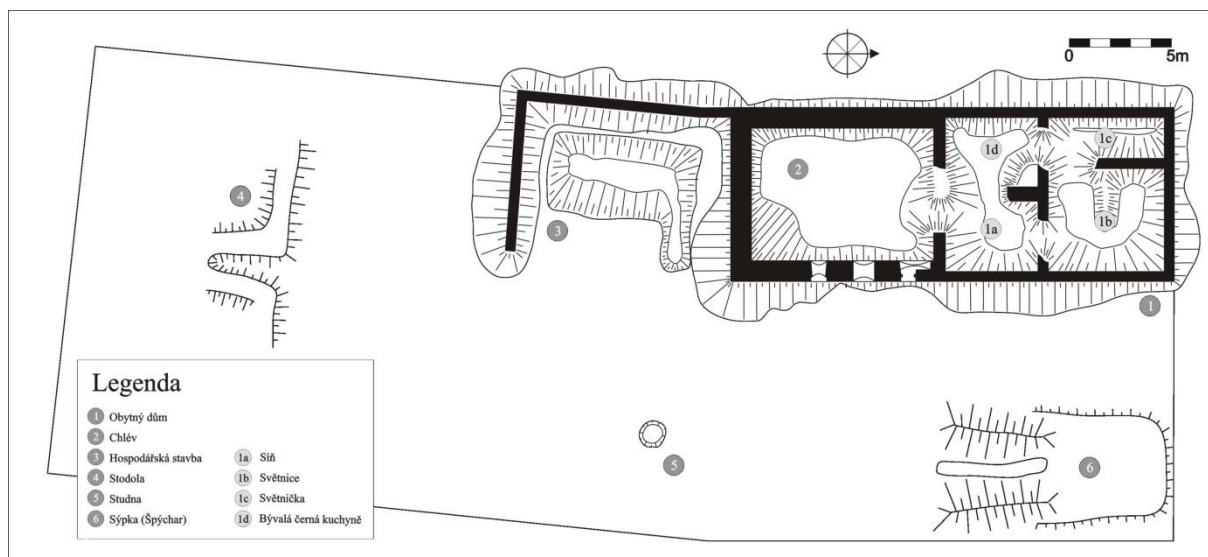
Obrázek 32: vesnice Bažantov v zimě roku 1942 (Zdroj.: Hamperl 2004, 348)

8.1.2 Archeologické výzkumy

Zásadní pro danou problematiku jsou především terénní výzkumy vedené archeologickými metodami. V Bažantově jich byla v rozmezí let 2006-2012 provedena celá řada. Kromě již zmiňovaných nedestruktivních výzkumů, které si kladly za cíl hodnocení současného stavu lokality, došlo i na několik výzkumů odkryvem. Jejich zaměřením bylo naopak poznání staršího vývoje osídlení, a to především středověku a novověku. Metoda a rozsah terénních prací v jednotlivých letech odpovídá dostupným možnostem i zkušenostem s výzkumem těchto lokalit. Zapojení archeologických metod i propracovanost jejich využití se proto postupně zefektivňuje. Hodnocení dosavadního stavu poznání Bažantova prostřednictvím terénních výzkumů, lze shrnout do následujících bodů.

8.1.2.1 Nedestruktivní výzkumy

Nedestruktivní výzkum byl nejprve zaměřen na zevrubný popis reliktních staveb situovaných na parcele čp. 7, tedy dnes nejzachovalejší usedlosti z celé lokality. Kromě dokumentace pozůstatků všech zjištěných staveb bylo provedeno i první hodnocení stavu dochování objektů, a to na základě deskripce výšky dochovaného zdiva (Funk 2007; 2007a; 2009). Výstupem povrchového průřezu této parcely je níže zobrazený plán a interpretace původní funkce reliktních dokumentovaných staveb.

Obrázek 33: Interpretace nedestruktivního výzkumu parcely čp. 7 v Bažantově (zdroj: Funk 2009, 34-35)

První kroky k vytvoření analytické nedestruktivní metody výzkumu souvisely se snahou odhalit bližší okolnosti zániku i fyzické likvidace jednotlivých objektů. Na základě pro tyto účely vytvořeného formuláře obsahujícího klíčová deskriptivní data (rozměry konstrukcí, patrné vnitřní členění, účel stavby apod.) a jeho využití v Bažantově bylo možné zohlednit výrazné rozdíly v současném stavu reliktních staveb. Ty se dělily do čtyř kategorií a k lokalizaci byly využity souřadnice získané v terénu i historické letecké snímky (Funk 2010; 2010a). V rámci efektivnějšího využití této metody a především možnostem komparování vzájemného stavu lokalit však bylo nutné stávající postupy sjednotit a zjednodušit. Tak vznikl výše popsaný analytický povrchový průřez lokalit, který byl mimo jiné testován právě v Bažantově (Funk – Súkeník – Váňa 2012). Stejně tak zde byla využita i metoda datování pomocí živých stromů (Funk – Váňa 2012). Výsledky těchto výzkumů poskytují zásadní informace pro následný celkový přehled událostí v této lokalitě, a proto budou představeny až v této části práce. Přesto lze nyní konstatovat, že pomocí nedestruktivních metod

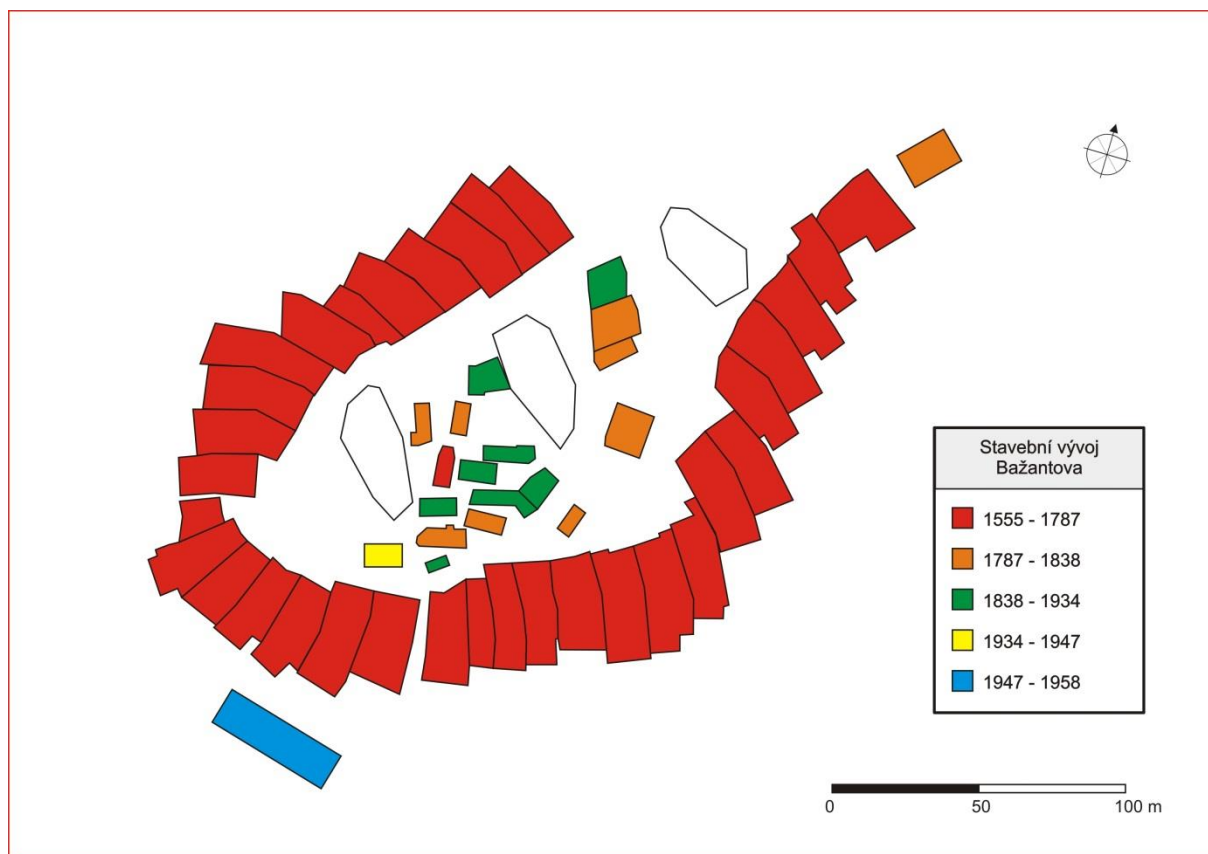
se podařilo v Bažantově lokalizovat i zhodnotit stav dochování celkem 145 reliktních objektů, situovaných v 59 usedlostech, jejichž zánikové stupně se pohybují v rozmezí dvě až šest. V intravilánu vesnice se rovněž podařilo datovat 19 dřevin, a to v intervalu věkových let 1938 – 1982 (Funk – Váňa 2012, 800). Přehled všech lokalizovaných reliktních staveb je předmětem následující komparační mapy.

Obrázek 34: Zaniklá vesnice Bažantov, schéma lokalizovaných reliktních staveb, čísla popisná usedlostí (podklad: vojenská letecká fotografie 1958, 9440/58 vesnice Bažantov – Archiv – VGHMÚř)

Odlišnou metodou nedestruktivního výzkumu lokalit, která je zásadní především pro budoucí archeologický výzkum odkryvem je komparování písemných a kartografických zdrojů dat. K tomuto účelu jsou využívány zejména historické evidenční písemné prameny i dostupné mapové a fotografické prameny. Konkrétně to jsou urbáře, katastry, mapy stabilního katastru, mladší katastrální mapy a vojenské letecké snímky apod. Na základě těchto dat byla pro lokalitu Bažantov vytvořena rešerše vývoje zástavby jednotlivých parcel, která by měla být zásadním vodítkem pro archeologický výzkum odkryvem. Z výsledků tohoto výzkumu vyplývá, že nejstarší doložitelné osídlení, tedy raně novověké je situováno

především v obvodových částech vesnice, zatímco centrální a okrajové části jsou v průběhu času postupně zaplňována parazitní zástavbou. Komplexní vývoj vesnice, lze tedy teoreticky dokumentovat pouze v obvodových částech lokality a jedné centrálně umístěné usedlosti. Kompletní výsledky tohoto výzkumu jsou zobrazeny v následujícím schématu.

Obrázek 35: Schématické zobrazení vývoje zástavby lokality (zdroj: Funk 2009, 25-26)

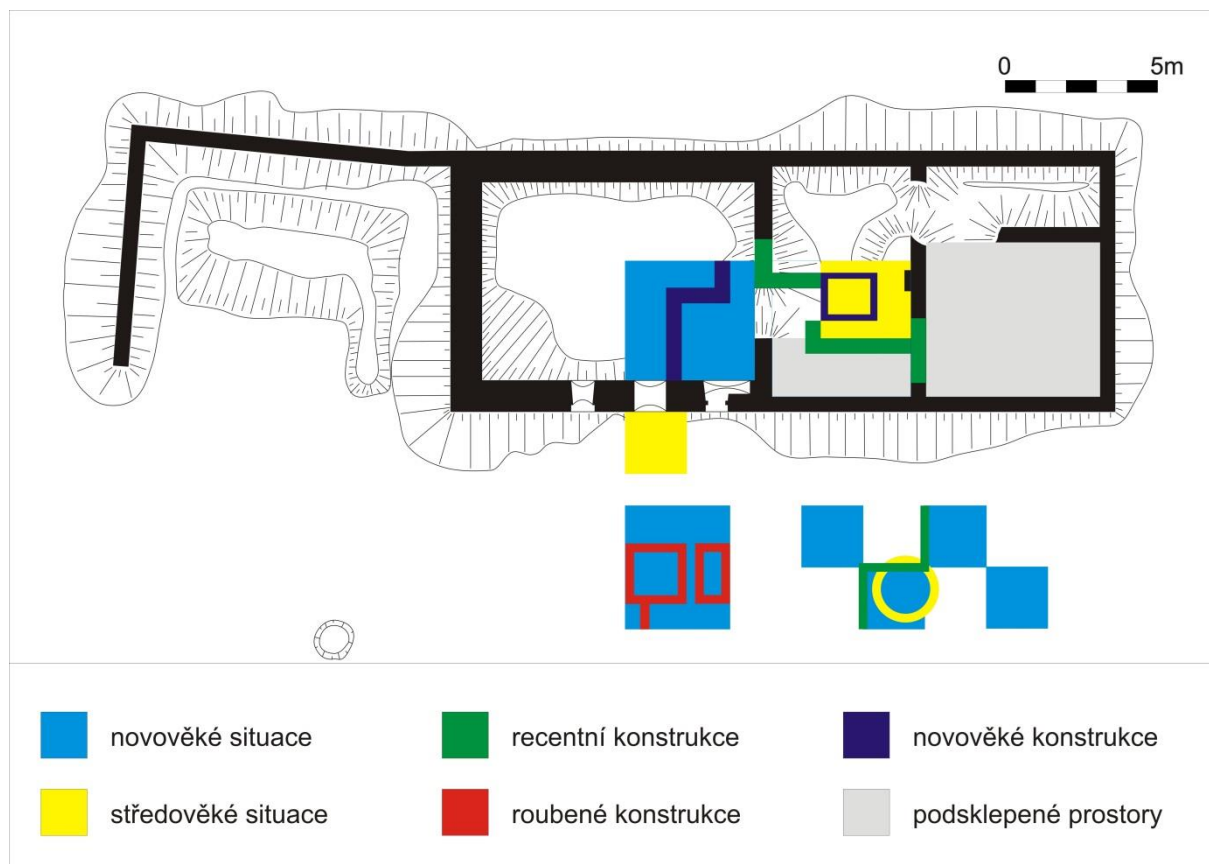
8.1.2.2 Výzkumy odkryvem

Zásadní metodou poznání dané problematiky, které však byl v této práci doposud věnován jen omezený prostor, je archeologický výzkum odkryvem. Ten byl v několika etapách proveden i v zaniklé vesnici Bažantov, a to v přímé návaznosti na poznatky nedestruktivních výzkumů. Terénní práce se tedy soustředily výhradně na nejlépe zachovanou i nejpodrobněji dokumentovanou parcelu čp. 7. Samotný odkryv zde probíhal v rozmezí let 2007-2011. Hlavním cílem sondáže bylo především poznání i potvrzení kontinuity stavebního vývoje vesnice od středověku po současnost. Důraz byl v prvních etapách výzkumu kladen především na poznání nejstarších dokladů osídlení, ale následně byl rozšířen o poznání i dataci jednotlivých vývojových fází objektu a především okolnostem jeho zániku. Nejmladší zjištěné fáze však budou prezentovány společně s celkovým poválečným vývojem lokality až

v následující části práce. Dosavadní stav poznání stavebního vývoje objektu čp. 7 v Bažantově lze stručně představit v následujících bodech.

Pomocí sítě sond umístěných uvnitř i vně reliktu obytného domu bylo možné dokumentovat celou řadu starších stavebních úprav a vývojových fází. Změny v dispozici domu však bylo možné zachytit pouze v prostorech, jejichž stratigrafický vývoj nebyl v nejmladších fázích objektu narušen, a to především podsklepením. I když tyto zásahy ovlivnily výraznou část bývalých obytných prostor, pomocí odkryvu takto nenarušených ploch se kontinuita osídlení na této parcele podařila zachytit. Původní výzkum byl realizován celkem čtrnácti sondami a sektory. Odkryv některých z nich však vzhledem k nadměrnému množství nahromaděného stavebního materiálu, detekování zmiňovaného podsklepení či bezpečnostním rizikům nebylo možné úspěšně provést. Výzkum byl proto realizován pouze v osmi sondách, pomocí kterých se však přesto podařilo zachytit množství zásadních poznatků. Konkrétně se jedná o reliktly recentních i novověkých zděných konstrukcí, novověkých roubených konstrukcí a několik objektů souvisejících se středověkým vývojem. V prostoru síně a bývalé černé kuchyně byly dokumentovány pozůstatky původně odlišného členění místností a několik fází otopných zařízení, přičemž nejstarší z nich lze s jistotou datovat na přelom vrcholného a pozdního středověku. Pomocí sondy situované ve chlévě byla prokázána výrazná přestavba i rozšíření celého objektu v novověku. Mimo stávající obytný dům lze pozorovat reliktly dnes již v terénu zcela nepatrného sklípku a studny umístěné pod jeho podlahou. Středověké situace byly zjištěny rovněž v prostoru před recentním vstupem do chléva, které naznačují výrazně odlišnou dispozici domu v tomto období. Stručný výčet zjištění uzavírají nalezené roubené konstrukce, které svým umístěním nemohou souviset s nejmladšími fázemi osídlení a s největší pravděpodobností tvoří určitý odvodňovací systém. Přesnou interpretaci však doposud nebylo možné provést a situaci značně komplikuje i nemožnost datování pomocí dendrochronologie. Odkryv terénních situací byl rovněž doplněn dokumentováním množství nejrozličnějších artefaktů, které do značné míry přispěly k datování. Kromě glazovaných i neglazovaných střeptů nádob se jednalo o úlomky nádobkových i komorových kachlů, porcelán, sklo, množství kovových artefaktů, ale i výrobky z gumy, plastu a organických materiálů. Přesný výčet a interpretace nalezených konstrukcí i artefaktů, které by vzhledem ke svému rozsahu mohly tvořit základ samostatné doktorské práce, budou předmětem

připravované publikace na toto téma. Přibližné situování sond v prostoru parcely i vyznačení zjištěných konstrukcí je zobrazeno v následujícím schématu.

Schéma 26: Rozmístění sond v prostoru parcely čp. 7 a situování dokumentovaných konstrukcí

Na základě tohoto terénních výzkumů i rozboru dochovaného nadzemního zdiva lze vývoj zástavby v tomto prostoru rozdělit minimálně do sedmi fází. Počátek nejstarší z nich lze datovat již na přelom 13. a 14. století, a to na základě nalezených okrajů typu okruží, které jsou shodné s datovanou keramikou nalezenou při výzkumu opevnění nedalekého Tachova (Nováček – Razím – Ebel 2004, 51-94). Časové rozmezí nejmladší fáze zástavby na této parcele lze naopak datovat mezi roky 1873 a 1968, tedy o dva archeologickými i historickými prameny prokázané a datované požáry tohoto objektu. Přesnější okolnosti závěru nejmladšího vývoje objektu, a tedy i sídelního zániku celého Bažantova bude součástí následující části této práce.

8.2 Zánik vesnice Bažantov

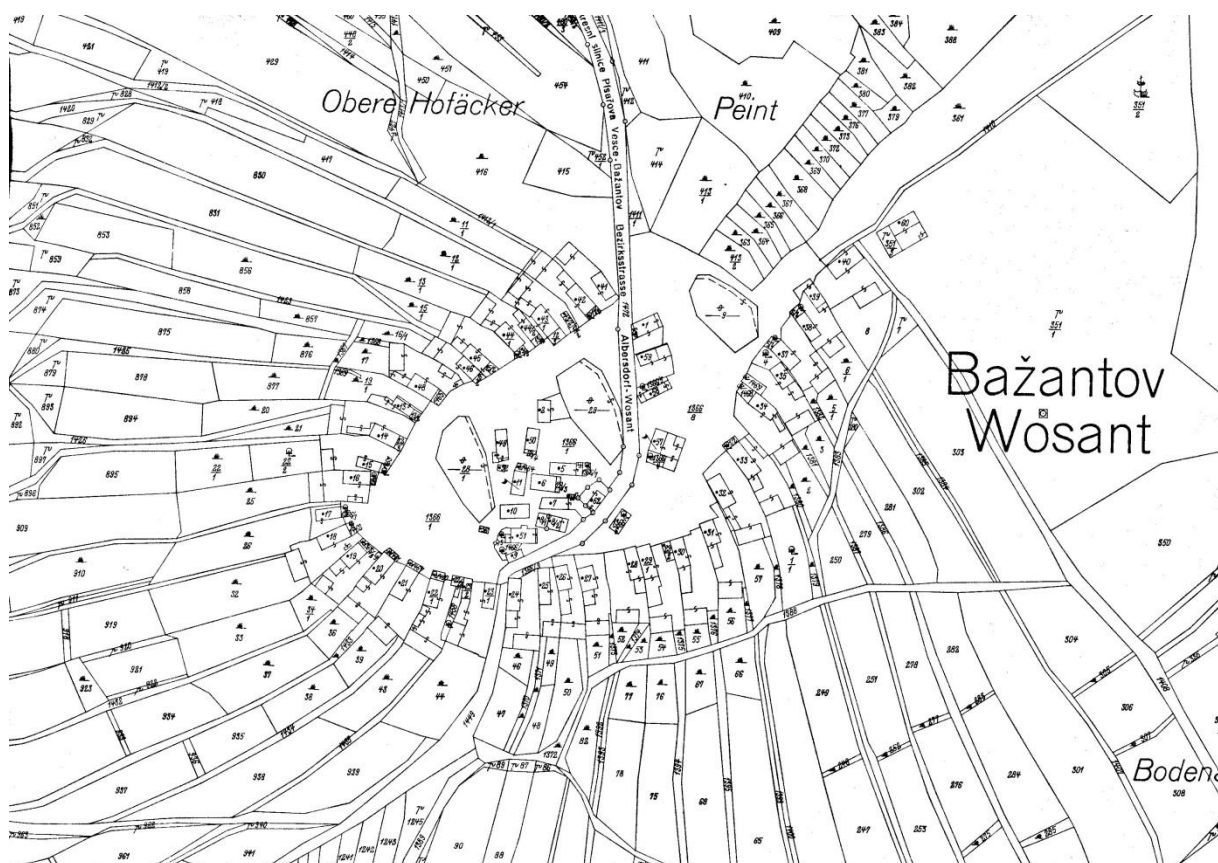
Jak vyplývá z předchozích částí této práce, historický vývoj Bažantova je provázen výraznými proměnami i dramatickými momenty. Ne jinak tomu je u poválečných událostí a především činů i dalších okolností souvisejících se zánikem vesnice, které probíhaly téměř 30 let. Jejich poznání je proto klíčové ke stanovení míry vlivu jednotlivých faktorů i pochopení řady zásad nad rámec této lokality. Následující výčet událostí i činů, které nejvíce ovlivnily vývoj Bažantova, je proto nejen výstupem dlouhodobého výzkumu této vesnice, ale především ukázkou toho jak variabilní, protichůdný a nepředvídatelný může být proces zániku lokality. V následující problematice by mělo dojít k uplatnění řady doposud prezentovaných metod i tezí a uvedeno několik příkladů využití historických pramenů v archeologickém výzkumu. Data získaná pomocí odkryvu však budou z logiky věci omezena pouze na situace zjištěné na parcele čp. 7. Přesto však poskytly řadu zásadních poznatků.

8.2.1 Problematika stanovení výchozího stavu lokality

Ještě před hodnocením vlivu a okolností průběhu jednotlivých událostí je nutné stanovit výchozí komparativní stav lokality. Konkrétně se jedná o model počtu i situování všech budov ve vesnici, a to k nejzazšímu možnému termínu před počátkem zásadních změn. V našem případě se jedná o počátek roku 1945. Pro výzkum okolností zániku vesnice jsou důležité i informace o stavu počtu obyvatel v jednotlivých letech a především jejich výkyvech. Jak již bylo vysvětleno v příslušných metodických částech této práce (5.1.2; 5.1.3) možnosti zjištění příslušných údajů jsou výrazně omezené. Neexistuje totiž žádný dokument z období druhé světové války, který by mohl potřebná data poskytnout. Výjimky tvoří pouze soupis sídelních jednotek náležejících k Třetí říši roku 1939, kde jsou uvedeny počty přítomných obyvatel.

Nejmladší pramen evidující počet usedlostí v lokalitách však pochází až z roku 1930. Na základě evidenčních pramenů lze tedy stanovit počet obyvatel a usedlostí v Bažantově pouze pro rok 1939 (243 obyvatel) respektive 1930 (55 domů), tedy značný čas před zkoumaným obdobím (Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, auf Grund der Volkszählung 1939, 268; Statistický lexikon obcí 1930, 357). Ani stanovení formy a polohy jednotlivých usedlostí není nikterak triviální. Ačkoliv pro dané období existují katastrální mapy i letecké fotografie, jejich výpovědní hodnota je stejně jako u evidenčních pramenů značně omezená. Důkazů tohoto tvrzení je celá řada. Lze s jistotou konstatovat, že katastrální mapa vydaná roku 1935, která by měla reflektovat stav lokality předešlého roku,

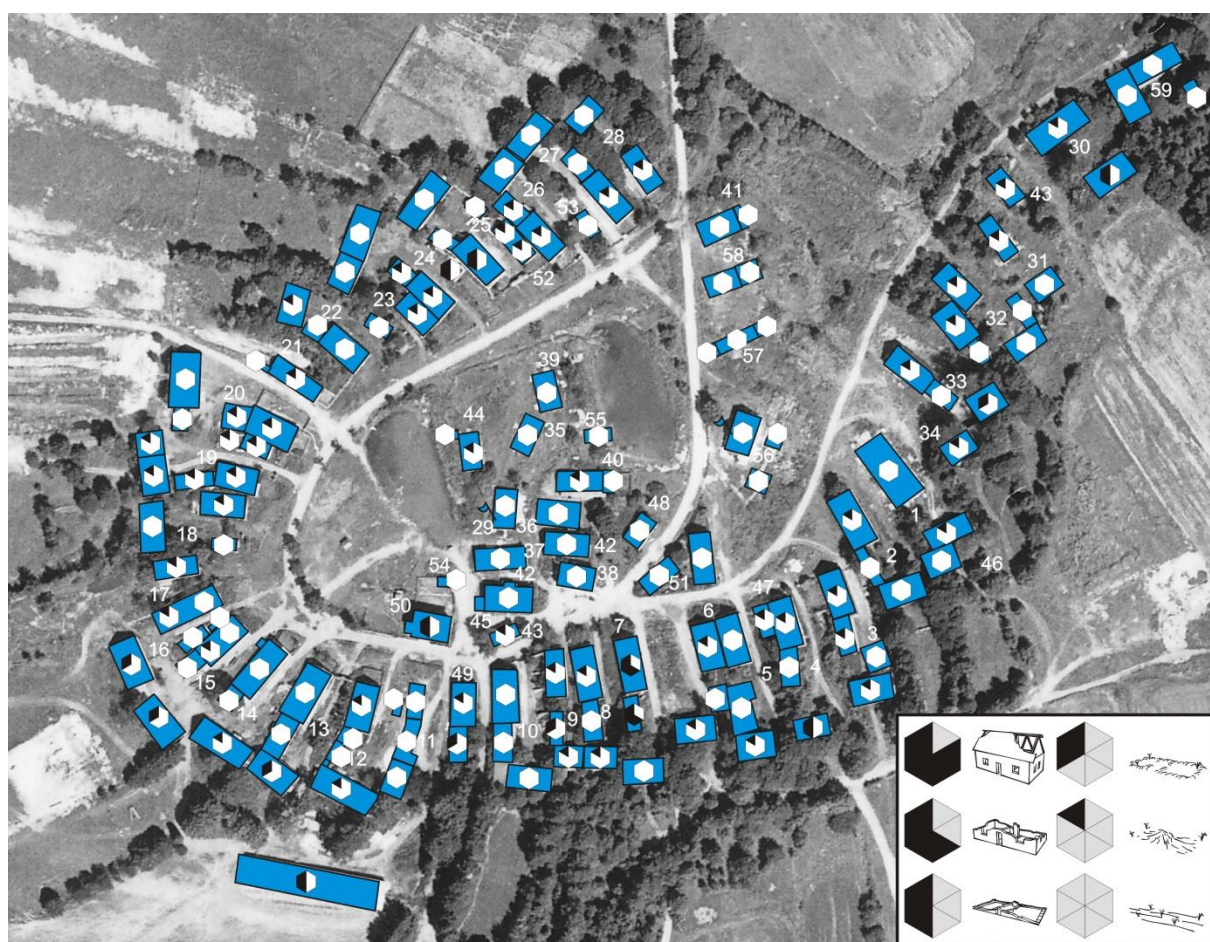
nezachycuje soudobou realitu. Poloha i rozměry většiny objektů jsou totiž pouze převzaty z o sto let starších map Stablního katastru a nikterak nezohledňují rozsáhlé stavební úpravy Bažantova po velkém požáru roku 1873. Reálné vlastnosti staveb odpovídají pouze v těch případech, kdy byl objekt vystavěn na doposud nevyužitě ploše, a to mezi roky 1838 a 1934 (UA ČUZAK – mapa Stablního katastru 1838 sign. 0081-1-004; Katastrální mapa 1934 – Bažantov – 4)

Obrázek 36: Katastrální mapa z roku 1935 zachycující údajný stav k roku 1934 (zdroj: UA ČUZAK Katastrální mapa 1935 – Bažantov – 4)

Situaci nedokáže s uspokojivým výsledkem vyřešit ani využití vojenského leteckého snímkování. Dostupné snímky zachycující Bažantov pocházejí z let 1938 a 1947. Jejich optická kvalita i výška snímkování však neumožňují přesnou aplikaci těchto dat v řešeném modelu (Hamperl 2004, 359; VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1947 – 4919/47). Výrazně lepších kvalit dosahuje až letecké snímkování výrazně mladší dokumentující vesnici až v roce 1958, a tedy v pokročilém stavu zanikání (VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58). Jedinou cestou jak vytvořit výchozí model stavu této lokality ještě před zásadními událostmi je kombinování všech zmíněných pramenů a následné

ověřování přímo v terénu. Konkrétní postup spočíval ve využití základních informací z leteckého snímku z roku 1958 a následné doplňování neúplných i již zcela nepatrných staveb pomocí starších pramenů a především nedestruktivním terénním výzkumem. Rovněž je třeba konstatovat, že počty domů uváděných v evidenčních pramenech zachycují pouze sumu čísel popisných a nikterak nereflektují skutečný počet usedlostí s historickou vazbou ani reálný počet objektů. Model výchozího stavu lokality tedy ve své konečné podobě čítá 145 objektů situovaných v 59 usedlostech. Jejich současný stav se pohybuje v rozmezí zánikových stupňů 3 – 6 přičemž zde výrazně převládají relikty budov hůře zachovalé (stupeň 5 – 51 případů; stupeň 6 – 80 případů). Stupni 3 odpovídají pouze objekty usedlosti čp. 7 a jsou tedy nejlépe zachovány. Vysoký podíl hůře zachovalých objektů indikuje významné zásahy skruktury lokality pomocí těžké mechanizace. Přesné hodnocení jednotlivých objektů i hodnocení jejich současného stavu je zobrazen v následující komparační mapě.

Obrázek 37: Umístění a hodnocení současného stavu relikvů staveb v Bažantově (podklad: vojenská letecká fotografie 1958, 9440/58 vesnice Bažantov – Archiv – VGHMÚř)

Modelový počet obyvatel v Bažantově na počátku roku 1945 se pohybuje v rozmezí 243-280 a na jeho pozdějším vývoji přímo závisí celý osud lokality. Je proto jedním z hlavních ukazatelů poválečného vývoje vesnice.

Následující přehled událostí se však bude v rámci přehlednosti i srozumitelnosti textu od dosavadních pasáží práce mírně odlišovat, a to formou odkazování na zdroje informací. Ty budou společně s bližším popisem terénních situací umístěny v poznámkách pod čarou. Dosáhne se tak jednotnější interpretace archeologických, historických i několika příkladů antropologických pramenů, které mohou přispět k bližšímu odhalení událostí a jejich vzájemných vazeb.

8.2.2 Závěr druhé světové války

První z případů, který symbolicky zahájil řetězec událostí vedoucí k zániku vesnice, jsou závěrečné operace druhé světové války. Ty se Bažantova dotkly počátkem dubna 1945, kdy po tehdejší cestě vedoucí z Tachova do Lesné prošel jeden z pochodů smrti. Jeho cílem byl přesun několika set vězňů z tachovského nádraží do koncentračního tábora Flossenbürg v Bavorsku. V důsledku nelidského zacházení, vyčerpání i nemocí však stovky vězňů transport nepřežilo, a jejich těla byla průběžně pohřbívána přímo podél cest. Dva tyto hromadné hroby obsahující ostatky celkem 15 jedinců byly v roce 1946 lokalizovány a exhumovány i na katastrálním území Bažantova³⁵. Ačkoliv tento pochod smrti neprošel přímo přes intravilán vesnice a hromadné hroby byly situovány v okrajových částech katastru, bezesporu výrazně ovlivnily chod Bažantova i smýšlení jeho obyvatel.

Druhý řetězec událostí byl zahájen dne 27. dubna 1945, kdy do Bažantova dorazilo několik amerických tanků. Za blíže nespecifikovaných okolností se zde měly střetnout s průzkumnou německou jednotkou. Obětí střetu se stal jeden z německých poddůstojníků, který byl následně pohřben v prostoru zahrady usedlosti čp. 13³⁶. V důsledku bojů mělo dojít i k požáru obytného domu čp. 58 a stodoly na parcele čp. 31³⁷. Americké jednotky následně pokračovaly směrem k vesnici Lesná a žádný z vojáků ve vesnici nezůstal³⁸. O bližších okolnostech vojenské akce v Bažantově lze v současné době bohužel pouze spekulovat,

---

³⁵ SOKA Tachov – Ministerstvo vnitra, Kriminální ústředna – Dokumentace hromadných hrobů v okrese Tachovském, Dva hroby na katastru obce Bažantov osada Heldroth, těla 150 – 165.

³⁶ Schuster 1962, 159

³⁷ Hamperl 2004, 359

³⁸ Schuster 1962, 159

protože dostupné prameny zde nehovoří konkrétně ani jednotně. Stopy války se však v prostoru vesnice projevovaly ještě v roce 1970, kdy byly při rekonstrukci cesty ve směru na Pořejov (tedy ze směru příjezdu americké armády) nalezeny dvě velké talířové protitankové miny, a to stále funkční³⁹. Umístění v intravilánu obce i jejich typ by tedy spíše nasvědčoval cíleným přípravám bojového střetu ve vesnici s postupující americkou armádou a lze spekulovat i o zapojení civilního obyvatelstva. Ukončení druhé světové války však sebou přineslo i výraznou změnu v chování německého obyvatelstva a ukončení jedné dějinné epochy. Obyvatelé Bažantova se totiž shodně jako v jiných lokalitách začali hromadně zbavovat jakýchkoliv kompromitujících materiálů a předmětů, které by bylo možné spojovat s Třetí říší. V rámci tohoto „převlékání kabátů“ byly záměrně uchovávány uniformy, zbraně, munice, odznaky, vyznamenání, knihy apod. Výjimkou nebyl ani Bažantov, kde byla nalezena řada těchto předmětů⁴⁰.

8.2.3 Vysídlení německy hovořících obyvatel

V červnu 1945 prezident republiky vydal svůj dekret č. 12/1945 o konfiskaci majetku Němců, Maďarů, nepřátel státu a jiná související nařízení⁴¹. Veškerý nemovitý a prakticky všechen movitý majetek všech obyvatel Bažantova byl tedy tímto rozhodnutím zkonfiskován. Kdy přesně se tak stalo v Bažantově a jakým způsobem byli o tomto zásadním kroku vyrozuměni jeho obyvatelé, však bohužel nevíme. Dokumenty související s konfiskací majetku jsou však v podstatě jediným uceleným poválečným soupisem nemovitostí a jejich majitelů v této vesnici. Na celkem 100 pozemkových arších je zde evidováno celkem 33 sedláků vlastnicích zemědělskou půdu o výměře od 10 do 19 ha, jeden veřejný statek a řadu dalších drobných hospodářů⁴².

Zásadní událostí pro Bažantov stejně jako pro tisíce jiných lokalit bylo vysídlení německy hovořících obyvatel. Nejednalo se však o tzv. divoký odsun, který byl charakteristický pro

---

³⁹ Ústní sdělení pana Václava z Lesné, bývalého buldozeristy

⁴⁰ Na podlaze již nevyužívaného sklepa v usedlosti čp. 7 byla nalezena řada artefaktů tohoto typu, které se do těchto prostor pravděpodobně dostaly vhozením větracím okénkem. Konkrétně se jednalo o dvě nalezené medaile typu Bronzové medaile za chrabrost Františka Josefa I. z let 1915-1917 (Koláčný 2006, 172) a Bronzové medaile za chrabrost Karla I. z let 1917-1918 (Koláčný 2006, 172). Dále pak střelecký odznak Hitlerjugend, několik Říšských mincí v hodnotě feniků, pistolové náboje ráže 6,35 a zásobník s pěticí nábojů do pušky Mauser M98.

⁴¹ Benešovy dekrety 2002, 38-47

⁴² Sčítací archy evidují celkem 56 domů, ale v tomto případě se nejedná o domy, ale o počet majitelů. Domů je i v této době v Bažantově 59 (SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, Rejstřík držitelů domů a půdy).

některá území obsazená Rudou armádou, ale o vysídlení řádné. Přesné datum odchodu obyvatel není známo, ale s největší pravděpodobností se tak stalo počátkem roku 1946 v návaznosti na odsun ostatních sídelních jednotek v této oblasti⁴³. V prosinci roku 1945 je ve vesnici přítomno ještě 280 obyvatel⁴⁴, ale o rok později již jen necelá desetina⁴⁵. Bažantov se však pravděpodobně nestal liduprázdným místem, protože rodiny hospodářů Blobnera a Krouzera zde mohly i nadále setrvat⁴⁶. Jiné prameny však uvádějí, že byly i tyto rodiny vysídleny, ale směli se následně vrátit do svých původních domovů⁴⁷. Konkrétní důvody pravidel setrvání těchto dvou rodin však nejsou známy.

8.2.4 Osídlování vesnice

Konfiskované objekty i polnosti měly být dle dekretu č. 28/1945 přiděleny Čechům nebo jiným osadníkům slovanského původu⁴⁸. Prvotní zájem o osídlení Tachovska se však soustředil především na města, větší obce s rozvinou sítí služeb a pracovními příležitostmi v průmyslu. O osídlení Bažantova co by ryze zemědělsky orientované lokality tak byl jen velmi malý zájem. Podobně jako jiné řídké osídlené lokality se tak stal častým cílem rabování, rozprodávání původního vybavení i ničení konstrukcí za účelem hledání cenností⁴⁹. Vývoj Bažantova po odsunu Němců je charakteristický častými změnami v počtu i složené obyvatel, které však dokládá jen minimum pramenů. Na konci roku 1946 bylo v této vesnici evidováno pouze 21 obyvatel. Pravděpodobně se však nejednalo o Čechy, ale o několik nově příchozích slovenských rodin. Některé prameny hovoří ještě o cca 40 maďarských dělnících, kteří zde měli pracovat, ale místo toho zničili řadu domů, a to včetně vytrhání některých podlah. Za účelem nalezení šperků byl otevřen i hrob padlého německého poddůstojníka a jeho tělo přeneseno k nedalekému poutnímu kostelu sv. Anny⁵⁰. Přesto, že každý z nově příchozích osídlenců měl zažádat o přiděl jím vybraného majetku v letech 1946 a 1947, tedy v období druhé a třetí osídlovací etapy se žádné takové žádosti nedochovaly, pokud však vůbec existovaly⁵¹. Situaci nově příchozích zemědělců v těchto oblastech navíc výrazně komplikovaly limity přidělů na jednotlivé osoby nebo rodiny. Ty byly stanoveny na max. 8 ha

---

⁴³ Hamperl 1996, 49-53; 103-106

⁴⁴ Seznam obcí v zemi České z prosince 1945, 73.

⁴⁵ Seznam obcí z konce roku 1946, 77.

⁴⁶ Hamperl 2004, 369

⁴⁷ Schuster 1962, 159

⁴⁸ Benešovy dekrety 2002, 41-43

⁴⁹ Schuster 1962, 159; Čapka – Slezák – Vaculík 2005, 53

⁵⁰ Schuster 1962, 159.

⁵¹ SOkA Tachov – spisy MNV Tachov - Bažantov

orné půdy nebo 12 ha celkové zemědělské půdy. Ve zvláštních případech však bylo možné přidělit až 10 ha orné nebo 13 ha celkové zemědělské půdy, ale tyto žádosti byly vyhrazeny pouze mnohačlenným rodinám, a to s min. 3 dětmi. Jakákoliv zemědělská půda i s tím spojené nemovitosti však musela být výměnou za poskytnutý příděl odevzdána do státního fondu⁵². Pokud tato pravidla aplikujeme na případ zemědělsky orientované vesnice Bažantov zjistíme, že 33 původních usedlostí a jejich příslušenství lze přidělit pouze 18 z nich drobným zemědělcům, 10 z nich pouze mnohačlenným rodinám a 5 usedlostí nemohl získat dokonce nikdo z nově příchozích. Vazba na zemědělství v této lokalitě je dokonce tak značná, že v případě zániku jediné ze selských usedlostí, by i při plné obsazenosti ostatních z nich nebylo možné obhospodařovat kompletní ornou půdu v celém katastru sídelní jednotky⁵³. Pravidla přidělu orné a zemědělské půdy byla tedy nastavena velmi zkostnatěle, neprakticky a jejich důsledné dodržování bylo jistě jednou z příčin zániku mnoha lokalit, Bažantova nevyjímaje.

8.2.5 První demolice

Technický stav objektů i způsob nakládání s nimi lze modelovat pouze na základě velmi omezeného množství pramenů. Ty jsou navíc pouze nepřímými nositeli relevantních informací a jejich výpovědní hodnotu je proto nutné důkladně ověřovat. Jediným dokladem těchto údajů pro rok 1947 je letecký snímek Bažantova, ze které však lze pouze doložit dochování všech obytných budov do výše krovu⁵⁴. Počátkem února následujícího roku je 6 čp. vystaveno demoliční povolení s odůvodněním, že tyto objekty představují výrazné bezpečnostní i požární riziko, hrozí sesutím a budí všeobecnou ošklivost. Demolicí domů navíc údajně vesnice ztratí výraznou část ze svého německého rázu a získá se tak potřebný prostor pro zřízení zahrad a novou výstavbu⁵⁵. Na základě komparace s mladšími prameny však víme, že tyto práce nebyly u čtyř z těchto objektů provedeny ještě o deset let později a dva z nich byly dokonce v roce 1955 nákladně rekonstruovány⁵⁶. Počátkem roku 1949 je evidováno několik žádostí o přidělení „bouraček“ v Bažantově soukromými zemědělci i

---

⁵² Benešovy dekrety 2002, 41-43

⁵³ SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, Rejstřík držitelů domů a půdy

⁵⁴ VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1947 – 4919/47

⁵⁵ SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, Rozhodnutí místní správní komise v Schönwaldu (Lesné), 1.2.1948

⁵⁶ Např.: VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58; SOkA Tachov, Adaptace rodinných domků 1955, sign. 214

správními orgány, a to za účelem rozebrání chátrajících budov na stavební materiál, který měl být využit jinde. V odůvodněních je uváděna především potřeba využití tohoto materiálu, jeho trvalý nedostatek i nevyhovující technický stav obydlí žadatelů⁵⁷. V témže roce je také 12 domů i s jejich příslušenstvím místními správními orgány oceňováno rovněž za účelem demolování a druhotným využitím materiálu⁵⁸. Demolice však shodně jako v předchozím případě byly provedeny pouze u třech objektů⁵⁹. Přehled všech dostupných žádostí i oceňovacích protokolů je zobrazen v následujícím schématu.

Obrázek 38: Objekty označované jako bouračky na základě žádostí z let 1948 a 1949

Přesnější představu o stavu obytných domů v Bažantově si lze učinit na základě oceňovacích protokolů převodu majetku státním statkům, které byly vytvořeny počátkem roku 1949.

Ceny zde uvedené, které se pohybují v rozmezí od 2.000 do 25.100 Kč, mohou v tomto

⁵⁷ SOKA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, 25. 1. 1949 Žádost o přidělení bouračky čp. 28; 6. 1. 1949 Žádost o přidělení bouraček čp. 58 a 49

⁵⁸ SOKA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Místní správní komise – oceňovací protokoly pro demolování 12 domů

⁵⁹ Např.: VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58; SOKA Tachov, Adaptace rodinných domků 1955, sign. 214

případě posloužit jako ukazatel stavu objektů. U 22 obytných domů zde ohodnocených nad 15.000 Kč (ostatní dosahují max. ceny 8.000) lze proto označit za velmi dobře zachovalé. Ostatní z budov svou cenou odpovídají pouze tehdejší cenám materiálu⁶⁰.

Obrázek 39: Přehled nejlépe oceňovaných domů v Bažantově k datu 1.1. 1949

S přesným počtem obyvatel v Bažantově se lze setkat až v roce 1950, a to v rámci údajů získaných celostátním sčítáním lidu. Z něj vyplývá, že se v této lokalitě nacházelo pouze 27 lidí a 60 domů⁶¹. Žádný z obytných objektů tedy ani přes svůj neúťěšný stav nebyl doposud administrativně zrušen, přesto že na řadu z nich bylo dříve vydáno demoliční povolení nebo se s jejich demolicí počítalo. Bližší informace o přítomném obyvatelstvu lze však získat pouze na základě konkrétních archivovaných sčítacích operátů, které mimo jiné obsahují pro danou problematiku klíčová čp. konkrétních obydlených domů. Těch je v tomto roce obydleno

⁶⁰ 5 z objektů však v tomto hodnocení uvedeno není a otázkou zůstává, zda byly někomu přiděleny nebo jen spadaly pod jiná právní ustanovení (SOka Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Státní statky - oceňovací protokoly domů v Bažantově)

⁶¹ Statistický lexikon obcí 1955, 110

pouze 8, a to především lidmi slovenské a bulharské národnosti⁶². Obsazení domů v roce 1950 je předmětem následující komparační mapy.

Obrázek 40: Přítomné obyvatelstvo v Bažantově a jeho národnost v roce 1950

Poválečné osídlování Bažantova, o kterém však máme jen velmi kusé informace, bylo charakteristické také novými přístupem k zacházení s nemovitým majetkem vyplývající s momentální situace, potřeb i kulturních zvyklostí nových obyvatel. Dochází tak ke svévolným úpravám obytných prostor, zasypávání nevyužívaných sklepů, studní i jiných zahloubených prostor, změnám způsobu využívání hospodářských staveb apod. Řada těchto výrazných transformací byla zaznamenána prostřednictvím archeologického výzkumu⁶³.

⁶² Archivované sčítací operáty jsou dle zákona 499/2004 Sb. v rámci ochrany osobních údajů nepřístupné. Pro jejich získání tedy bylo nutné zadání řešerše pracovníkům Národních archivů (Národní archiv – řešerše č. NA-1273-2/04-2013 - Zaniklé osady vesnic v okrese Tachov - údaje ze sčítacích archů z roku 1950).

⁶³ Výzkum parcely čp. 7 zaznamenal výrazné změny ve využívání prostoru i objektů po příchodu nových obyvatel. Došlo k zasypání sklepa i studny, demolici nevyužívané hospodářské stavby a pravděpodobně i ke změně využívání chléva, který je součástí obytné budovy. Nejvýznamnější transformaci však představuje nové komunikační uspořádání parcely nově využívající prostor demolovaných a zasypávaných objektů.

8.2.6 Akce dosídlení

Jednou z lokalit, která se měla stát domovem pro nově příchozí obyvatele pohraničí, byl i Bažantov. Během tzv. Akce dosídlení mající za cíl především zvrátit nepříznivý demografický vývoj pohraničí, docházelo kromě rozsáhlých agitací slibujících výhodná pracovní místa především k rekonstrukcím doposud chátrajících objektů⁶⁴. Adaptace rodinných domů, jak se tato stavební činnost zpravidla nazývala, se na Tachovsku v letech 1954-1956 týkaly celkem 112 objektů z toho 21 v Bažantově⁶⁵. Ačkoliv provedené práce jsou doložitelné celou řadou dokumentů a náklady na jejich rekonstrukci často převyšovaly jejich původní odhadní ceny, míra jejich skutečného realizování může být do značné míry odlišná⁶⁶. Zajímavostí zůstává i skutečnost, že řada objektů při této akci rekonstruovaných byla o několik let dříve navržena k demolici. Prováděné práce se měly týkat prakticky všech stavebních odvětví a domům byly zpět navraceny podlahy, části krovů i modernizování jejich vybavení⁶⁷. Stopy těchto rekonstrukcí byly pochopitelně zachyceny i prostřednictvím archeologického výzkumu, ale jejich přesné ztotožňování s konkrétními zaznamenanými úkony je vzhledem k současnému stavu objektů prakticky nemožné⁶⁸. Následující schéma zobrazuje všechny adaptované objekty. Akce dosídlení se však přes veškerou snahu i vynaložené náklady v podstatě minula účinkem a do pohraničí nepřilákala dostatečný počet obyvatel⁶⁹. Jedná se však o poslední snahu o záchranu řady vesnic situovaných blíže k vnitrozemí. Rovněž je nutné si uvědomit, že v době kdy byly v Bažantově adaptovány rodinné domy, již prakticky všechny sídelní jednotky situované blíže státní hranici neexistovaly.

---

⁶⁴ Topinka 2005, 562-566

⁶⁵ SOkA - adaptace rodinných domků – Bažantov 1955, sign. 214

⁶⁶ Bývalý obyvatel Bažantova pan Držka nyní žijící v nedaleké vsi Žebráky uvedl, že opravy domů byly provedeny nekvalitně a účetní výkazy falšovány. Zodpovědný pracovník měl být dokonce kvůli těmto nesrovnalostem stíhán. Důkazy tohoto tvrzení se však zjistit nepodařilo, a to zejména kvůli zákonu na ochranu osobních údajů.

⁶⁷ SOkA - adaptace rodinných domků – Bažantov 1955, pracovní výkazy adaptace domu čp. 7, sign. 214

⁶⁸

⁶⁹ Topinka 2005, 582-584

Obrázek 41: Přehled adaptovaných obytných domů v Bažantově 1955

8.2.7 Demolice vesnice a její zánik

Zatímco první roky poválečného vývoje Bažantova je možné modelovat na základě kombinování písemných a archeologických pramenů, v mladších obdobích počínaje druhou polovinou 50. let pak využívání archeologických metod zcela převládá. Situace však není způsobena pouze tím, že písemné prameny pro toto období téměř neexistují. Události, které tuto lokalitu na sklonku její existence zasahují, jsou totiž na základě výše popsaných archeologických metod jasně uchopitelné i interpretovatelné. Výchozí informace pro výzkum dané problematiky poskytuje nejčennější letecký snímek, který zachycuje Bažantov v létě roku 1958⁷⁰. Na jeho základě lze totiž rovněž analyzovat stav dochování domů pomocí analytického průzkumu do značné míry podobně jako by tomu bylo v terénu. Z vytvořeného schématu, které rozděluje objekty do tří kategorií odpovídajícím definovaným zánikovým stupňům i limitům využití této metody, vyplývá celá řada jiným způsobem nezjistitelných skutečností. Již před datem pořízení tohoto snímku bylo v Bažantově provedeno několik

⁷⁰ VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58

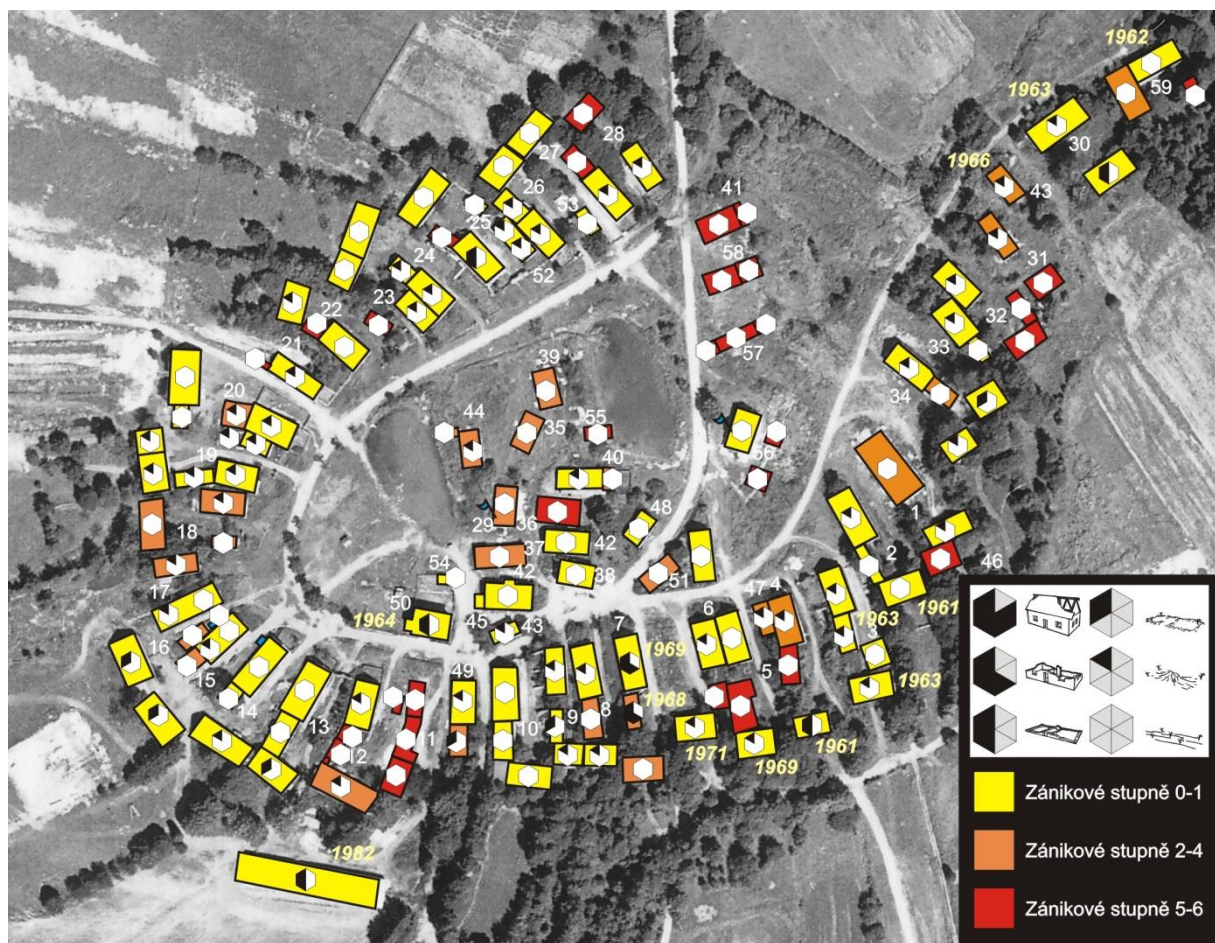
demolic, a to za pomoci těžké mechanizace. Ta zasáhla zejména objekty umístěné v centrální části lokality, ale i několik hospodářských i obytných budov v části obvodové. Výrazně zastoupena je především degradace objektů odpovídajícím zánikovým stupňům 2-4, které byly ručně či pomocí drobného strojního vybavení rozebírány na stavební materiál. Ve vesnici však stále výrazně převládají objekty ve stavu dochování do výšky krovu. Důležitým hlediskem je rovněž redukce hospodářských staveb, a to často v případě usedlostí s dochovanými obytnými budovami. Tento fakt pravděpodobně souvisí se změnou užívání parcel, které vzhledem k pokročilé kolektivizaci již neplnily funkci soukromého hospodářského zázemí každého z domů.

Obrázek 42: Hodnocení stavu objektů v létě roku 1958 pomocí aplikování analytického nedestruktivního průzkumu lokality na letecký snímek

Následný vývoj událostí v Bažantově lze však odvozovat již jen na základě hodnocení současného stavu objektů, konkrétně pomocí analytického nedestruktivního průzkumu terénu. Změny oproti výše popsanému stavu z roku 1958 však můžeme účinně hodnotit pomocí komparování obou zjištěných souborů dat. K datování fyzického zániku některých

staveb lze navíc přispět pomocí dendrochronologie živých stromů, která zde byla rovněž provedena. Kombinací těchto metod lze tedy závěrečnou vývojovou etapu lokality interpretovat takto: Po roce 1958 byla v Bažantově provedena rozsáhlá mechanizovaná demolice objektů. Ta zasáhla až na několik výjimek všechny doposud nezaniklé stavby. Srovnány se zemí tak byly nejen objekty již výrazně poničené, ale i domy v relativně dobrém stavu, a to včetně dříve nákladně adaptovaných. Mechanizovaná devastace se vyhnula pouze třem obytným domům a řadě od komunikací vzdálenějších hospodářských staveb. Výrazný podíl reliktvů, které jsou ve využívané škále nejméně zachované, naznačuje rozsáhlý odvoz sutin z tohoto místa. Rozsáhlé úpravy terénu v Bažantově však musely proběhnout minimálně ve dvou etapách, což dokazuje nejednotné provádění prací z hlediska místa i postupu. První z těchto etap byla s největší pravděpodobností součástí rozsáhlé celostátní demoliční akce probíhající v letech 1959-1960⁷¹. Toto tvrzení dokládají i absolutní data stáří dřevin na stržených budovách, pohybující se v rozmezí let 1961-1964.

⁷¹ Kovařík 2009, 126

Obrázek 43: Komparační mapa zachycující současný stav dochování objektů, stav v roce 1958 a datování zániku některých z nich pomocí dendrochronologie živých stromů

V roce 1961 je ve vesnici přítomno celkem 39 obyvatel což potvrzuje předešlé tvrzení o pouze částečném úspěchu dosídlení⁷². V Bažantově tak ještě i po rozsáhlé demolici musela žít nemalá skupina lidí ve funkčních domech. V následujícím roce bylo 18 usedlostí majetkově převedeno na státní statek Lučina, a to bez ohledu na jejich skutečný fyzický stav⁷³. V roce 1964 měly být v této lokalitě obydleny již jen čtyři objekty. K opuštění posledního z domů situovaného na parcele čp. 7, došlo roku 1968⁷⁴. Toto datum potvrzují i přítomné analyzované dřeviny. Způsob zániku tohoto domu se však od ostatních výrazně odlišuje, což dokazuje nejen jeho současný stav, ale především archeologický výzkum odkryvem, který zde byl proveden⁷⁵. Sídelním a fyzickým zánikem této usedlosti v těchto formách dochází i k zániku celé vesnice. Ještě v roce 1970 je v části intravilánu Bažantova pomocí buldozerů upravován terén a budována nová cesta. Při těchto pracích byly nalezeny již zmiňované německé protitankové miny⁷⁶. Osud této sídelní jednotky se však definitivně uzavírá až počátkem roku 1974, kdy dochází i k jejímu administrativnímu zániku⁷⁷. Ten je zde stejně jako v případě jiných sídelních jednotek zcela nezávislý na celkovém stavu lokality i objektů v ní.

---

⁷² Topinka 2005, 582-584

⁷³ SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Přidělení majetku Státnímu statku Lučina

⁷⁴ Hameperl 2004, 359

⁷⁵ Výzkum v prostoru parcely čp. 7 prokázal zánik obytného domu v důsledku požáru, který způsobil sesutí stropních konstrukcí prokazatelně roku 1968. Dokumentována byla rovněž řada původních stavebních prvků (např. segmentové klenby, ostění, oboustranně lícované zdivo) i množství artefaktů nacházejících se v objektu v době požáru. Získaný soubor artefaktů čítá několik set položek a doposud není plně zpracován. Jednalo se však o výrobky ze skla (desítky obalového skla nejrůznějších typů), porcelánu (dýmka, nádoby), kameninové nádoby, kovů (kování, zámky dveří, střešní konstrukce) i dřeva (ostění dveří, části konstrukce krovu a kleneb).

⁷⁶ Ústní sdělení pana Václava z Lesné, bývalého buldozeristy

⁷⁷ SOkA Tachov – Slučování obcí 1974 – zánik osady Bažantov, sign. 604/1

9 Závěr

Výzkum zaniklého osídlení po druhé světové válce přináší celou řadu dílčích témat a kladených otázek. Jedním z hlavních úkolů této disertační práce bylo poznání hlavních příčin i bližších okolností zániku vesnic v pohraničí a vymezení účinné nástroje k řešení této problematiky. Důraz měl být kladem zejména na stanovení možností využití archeologických metod a historických pramenů, kterými lze tyto postupy doplňovat nebo ověřovat. Ačkoliv rozsah disertační práce ani síly jednotlivce neumožňují vyčerpat veškeré aspekty daného tématu, lze konstatovat, že stanovené cíle se podařilo splnit. Po teoretickém vymezení základních užívaných pojmů i procesů souvisejících s transformacemi osídlení bylo možné přesněji stanovit roli archeologie jako hlavního prostředku poznání dané problematiky. Obecný základ uplatňované metodiky spočívá ve specifickém využívání standardních nedestruktivních postupů a jejich kombinování s jinými relevantními prameny, které ač nejsou archeologické povahy, k poznání okolností zániku lokalit výrazně přispívají. Pro potřeby efektivního hodnocení sídelních jednotek přímo v terénu byla sestavena metoda analytického nedestruktivního výzkumu a datování, která by měla být první univerzálně využitelnou metodikou výzkumu tohoto druhu lokalit. Teoretické i metodologické vymezení práce bylo následně uplatněno i testováno na konkrétních zaniklých vesnicích v západních Čechách, kde byl potvrzen smysl jejich využití i značná efektivita.

Konkrétní zjištění dokládají značnou variabilitu událostí, které zasáhly hodnocené oblasti. Ty zpravidla vykazují značný podíl individuálních prvků. Jako zásadní činitel ovlivňující existenci i zánik jednotlivých objektů a celých lokalit byla stanovena především lidská činnost. Vesnice v západních Čechách nezánikaly jednotně, ale v několika návazných etapách. Situování lokality v některé z oblastí podléhající zvláštnímu režimu, jako je příkladně vojenský prostor nebo zakázané hraniční pásmo nemusí nutně znamenat její zánik. Stejně tak způsob zacházení s objekty v těchto prostorech nelze paušalizovat. Za do značné míry překvapivé lze označit zjištění, že samotné zřízení železné opony zapříčinilo zánik jen velmi malého počtu vesnic a hlavní podíl na podobě současného stavu těchto oblastí je mu tedy alespoň ve sledované oblasti mylně prisuzován. Z řady důkazů vyplývá, že demolování obyvatelných objektů pomocí mechanizace nebo jejich rozebírání na stavební materiál bylo běžnou a hojně využívanou praxí. Samotná demoliční rozhodnutí však často nebyla nikdy provedena a

stanovené normy nebyly plně dodržovány. K zásadní změně v přístupu k doposud žijícím i již zaniklým vesnicím dochází na přelomu 50. a 60. let, kdy dochází k nerozsáhlejším demolicím a úpravám terénu, a to prakticky bez jakýchkoliv záznamů. Archeologie jako vědní obor je proto často jediným nástrojem jak tyto pro danou problematiku zcela zásadní události odhalit a stanovit jejich rozsah. Téma výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945 však v žádném případě nelze považovat za vyčerpané a v jeho dalším rozvoji by se mělo i nadále pokračovat.

10 SUMMARY

The after-war Czechoslovakia is associated with rapid political, economical and social changes. The consequence (both direct and indirect) was the disappearance of thousands of villages, small residential and productive components and even some towns. There are many reasons for their disappearance and they cannot be evaluated equally. The first step is nevertheless the specification of proper terminology.

The term “deserted village” is widely used in the context of this topic both in the scientific and popular literature, but its meaning is not always unequivocal. In the archaeological context, the term is often used in the tradition of medieval archaeology and indicates any settlement unit of the village-like character. On the other hand, in historic terminology it is used quite seldom or it is used interchangeably with the term “municipality”, which is not correct and can result in misleading data about the number of settlements and to incorrect interpretations.

Deserted villages of the 20th century can be generally divided into several basic groups, depending on the cause of their annihilation. First category consists of sites affected by economic construction. These include villages destroyed by building dams and nuclear power plants. There is around one hundred of them in the Czech Republic. Villages destroyed by building railways would also follow this category, but there are not such sites in the Czech Republic. Second category consists of sites destroyed by mining and processing raw materials, like lignite, uranium, glass sands etc. Third category contains sites that disappeared due to creation of military and border zones. Hundreds of villages were destroyed this way. Fourth category consists of villages that disappeared because of expansion of cities and their transformation. The last category contains sites affected by after-war displacement of German population that were never resettled. The accurate determination of the reasons for this stays problematic. On the basis of stated causes of desolation, it is possible to define an area of increased probability of settlement destruction (borderland) and areas affected by mass desolation (military areas, strip mines, dams, "iron curtain").

Another problematic aspect is the temporal specification of the topic. It cannot be defined only as a historical period (communist dictatorship) neither it can be defined only by decades (50th – 80th years). Actually, it is technically incorrect even to say “villages deserted after 1945“, because some villages deserted before or even during that year. But these are only exceptions. The Mass wave of annihilation begins after the revolutionary year 1945 (displacement of German population etc.) and it often took years or decades for the effect to take place. Trying to find the end of this time period is difficult too, because the phenomenon is still in process. For the time being, the last village disappeared in 1997 due to building a dam. For now, the best specification of the period will be from mid 40th years to mid 90th years of 20th century.

Even the theoretical definition of the research of this subject is by no means easy. In archeological and historical literature, there are many widely used terms, which are not yet precisely defined and can be misleading. Even a basic term like a "deserted village" is one of them. Precise defining of such term needs a theoretical definition of the whole process. This process consists of three steps: annihilation of settlement (abandonment), physical destruction (loss of function) and administrative demise (official elimination). A truly deserted village must go through all three phases. But there are villages that have been abandoned or destroyed, but never officially eliminated. The cause may lie in a process of translation or rebuilding.

An important theoretical step is the definition of possibilities and limits of the sources, which can be used for research of deserted settlements after 1945. Apart from archeological sources, there are mainly historical and anthropological sources. Each group of sources has its own theory and methodology of data acquisition and processing. The most effective way how expand the understation of the topic is through verification, complementation and combination of all possible sources.

Utterly essential for the identification and interpretation of the archeologically observed events is the knowledge of a general historical context. This means the history of so called "destabilized" borderlands, events and laws associated with expulsion of the German inhabitants, resettlement of the borderlands and so called "Action of ressettlement and formation of prohibited border zone". The knowledge of circumstances and datation of

demolitions of the deserted estates and villages is also very important for the interpretation of archeological researches. The most significant demolition was the "Nationwide demolition action", which took place in 1959 - 1960 and destroyed nearly 40.000 buildings.

The methodology of the research of villages destroyed after 1945 requires many specific procedures. One example is a process of gathering basic data about a site, like its demographic and urban progression. Some period historical sources can be used for this purpose. On the other hand, localisation of the destroyed villages must be done with a use of combined archaeological and historical data. At the moment, the most elaborated group of methods used for this topic is covered by the "nondestructive archaeology". Besides the standard aerial prospection it is mainly the LIDAR (Light Detection And Ranging) prospection. For the purposes of researching the destroyed settlement of the 20th century a specialised method of analytic evaluation of the state of preservation of the site was developed. It is based on assessment of the current condition of the sites and classification into six predefined degrees. Thanks to this method, it is possible to quickly analyse the state of preservation of buildings or whole sites and to compare them directly. For dating of events there is a possibility of using some more specific methods, for example a dendrochronology of living trees. For destructive excavation, other than usual approach must be used, too. Such excavation puts high demands on removal of rubble, working safety, historical researches and conservation.

Defined theories, findings and theses were tested, verified and used in the practical part of the work. For this purpose a database of destroyed villages was made for the area of interest (Karlovy Vary region and Plzeň region). The number of deserted villages in those areas is 267. For every site there is a sheet of information: basic statistical information, exact location, reason for extinction etc. Using the Arcmap software, both temporal and spatial analysis of the data was made. Subsequently, it was possible to define five basic phases of settlement extinction between 1946 - 1980. Other than that, it was possible to identify general causes of the desolation and to evaluate the influence of the "iron curtain", destabilization of the borderlands, strip mines etc. Testing of the nondestructive methods took place in three sites (abandoned villages), where the current state of preservation was analysed and the destruction was dendrochronologically dated.

The last part of the thesis consists of a case study, which took place on the site of Bažantov, a desolated village, which has been for some time in the focus of researchers. Apart from all the above mentioned nondestructive methods, the excavation was used here as well. All the methods used had the same aim - revealing specific circumstances of desolation and to date it. The research has shown, that the abandonment of the site took nearly 30 years and was strongly influenced by dismantling the buildings for construction materials and by intentional demolitions. It was revealed that archaeological approach, without doubt, has its place in understanding of the recent past.

11 ZUSAMMENFASSUNG

Die Nachkriegsordnung der Tschechoslowakei wurde von heftigen politischen, ökonomischen und sozialen Veränderungen begleitet. In ihrer Folge erloschen zehntausende Dörfer, kleinere Wirtschafts- und Betriebseinheiten und einige Städte. Es gibt eine Reihe von Gründen für ihren Untergang, deshalb kann man sie nicht einheitlich bewerten. Ein grundlegender Schritt ist jedoch die genauere Abgrenzung der benutzten Terminologie.

Der Begriff des erloschenen Dorfes wird im Zusammenhang mit diesem Thema sowohl in der Fachliteratur als auch in populärwissenschaftlichen Texten häufig benutzt, nicht immer jedoch mit einer einheitlichen Bedeutung. In der archäologischen Terminologie, die an die Erforschung erloschener mittelalterlicher Siedlungen anknüpft, ist er geläufig und bezeichnet jedwede Siedlungseinheit dörflichen Typs. In der geschichtswissenschaftlichen Terminologie ist er dagegen sehr selten oder wird als Synonym des Begriffs der Gemeinde benutzt, was ungenau ist und zu irreführenden Angaben zur Anzahl erloschener Dörfer oder zu vollauf falschen historischen Interpretationen führt.

Die im zwanzigsten Jahrhundert erloschenen Dörfer kann man anhand ihrer Erlöschungsursache grob in wenige Hauptgruppen einteilen. Durch wirtschaftliche Bautätigkeit betroffene Stätten bilden die erste Gruppe. Hierzu gehören Dörfer, die bei der Errichtung von Staudämmen und Atomkraftwerken zerstört wurden; von diesen gibt es auf unserem Gebiet etwa 100. In diese Gruppe würden auch durch Eisenbahnstrecken- und Autobahnbau erloschene Dörfer gehören, diese kommen jedoch bei uns nicht vor. Die Dörfer der zweiten Gruppe erloschen durch die Ausbeutung und die Verarbeitung von Rohstoffen, wie zum Beispiel dem Abbau von Braunkohle, Glassänden usw. Die dritte Gruppe betrifft die Einrichtung von Militärzonen und verbotenen Grenzstreifen, denen einige hundert Dörfer auf unserem Gebiet zum Opfer fielen. Die vierte Gruppe umfasst Dörfer, die im Zuge der städtischen Ausbreitung und Transformation erloschen. Die letzte Gruppe bilden spezifische Fälle der Erlöschung von Dörfern im Grenzgebiet, die die deutschsprachige Bevölkerung nach dem Krieg verlassen musste und die nie wieder erfolgreich aufgesiedelt werden konnten. Die genaue Bestimmung des Erlöschungsgrunds ist bei diesen Stätten jedoch sehr problematisch. Auf der Grundlage der kategorisierten Erlöschungsgründe können auf unserem Staatsgebiet Bereiche mit einer erhöhten Wahrscheinlichkeit für den Untergang

von Dörfern (das Grenzgebiet) sowie von flächendeckender Erlöschung betroffene Bereiche (Militärzonen, Tagebau, Stauseen, Eiserner Vorhang) identifiziert werden.

Problematisch ist ebenfalls die zeitliche Eingrenzung des Themas, die weder auf der Grundlage historischer Epochen (z.B. der kommunistischen Diktatur) noch auf der Grundlage bestimmter Jahrzehnte (z.B. die fünfziger bis achtziger Jahre des zwanzigsten Jahrhunderts) durchgeführt werden kann. Auch die Bezeichnung des nach dem Jahr 1945 erloschenen Dorfes ist nicht genau, da im 20. Jahrhundert einige Dörfer vor diesem Jahr und sogar in seinem Verlauf erloschen. Es handelt sich jedoch nur um Einzelfälle. Die massive Verödungswelle beginnt erst mit den Ereignissen, die mit diesem revolutionären Jahr zusammenhängen (die Aussiedlung der deutschen Bevölkerung usw.), die eigentlichen Dörfer erloschen deshalb allerdings erst im Verlauf der darauffolgenden Jahre oder Jahrzehnte. Ebenso problematisch ist die Festlegung der zeitlichen Obergrenze des Themas, da das Phänomen der Dorferlöschung sich im Prinzip bis in die heutige Zeit fortsetzt. Das vorerst letzte Dorf erlosch auf unserem Staatsgebiet im Jahr 1997 als Folge der Errichtung eines Staudamms. Die Erlöschungsepoche lässt sich zeitlich auf die Zeit von der Mitte der vierziger bis in die Mitte der neunziger Jahre des zwanzigsten Jahrhunderts eingrenzen.

Auch die theoretische Abgrenzung des Themas ist keinesfalls einfach. In der archäologischen und geschichtswissenschaftlichen Literatur wird eine ganze Reihe von Begriffen geläufig benutzt, die bisher nicht genau definiert wurden und deren Deutung stark irreführend ist. Zu ihnen gehört auch so ein grundlegender Begriff wie der des erloschenen Dorfes, dessen Definition eine theoretische Erfassung des gesamten Erlöschungsprozess erfordert. Dieser erfolgt in drei Stufen, und zwar der sogenannten Siedlungserlöschung (dem Verlassen des Dorfes), der physischen Erlöschung (dem Verlust der Funktionstüchtigkeit eines Objekts) und der administrativen Erlöschung (der amtlichen Entfernung). Ein erloschenes Dorf muss jede dieser Phasen abschließen. Das Interesse richtet sich jedoch auch auf Dörfer, die zwar verlassen und physisch zerstört wurden, aber nie amtlich entfernt wurden. Hierzu kommt es zum Beispiel bei einer Überführung oder Neubebauung.

Auch die Erfassung und Bestimmung der Möglichkeiten und Grenzen der Quellen, die zur Erforschung nach dem Jahr 1945 erloschener Dörfer genutzt werden können, stellt einen wichtigen theoretischen Schritt dar. Neben archäologischen Quellen handelt es sich

besonders um historische und anthropologische Quellen. Zu jeder Gruppe von Quellen gehört eine bestimmte Theorie und Methode zu ihrer Gewinnung. Das effektivste Vorgehen zur Erweiterung der Erkenntnisse über unsere Problematik ist die Überprüfung, Ergänzung und Kombination aller zur Verfügung stehenden Methoden.

Die Kenntnis des allgemeinen geschichtlichen Kontexts ist grundlegend für die Identifizierung und Interpretation von Ereignissen, die durch archäologische Untersuchungen aufgedeckt werden konnten. Zu diesem Kontext gehören die Entwicklung des sogenannten destabilisierten Grenzgebiets, konkrete Ereignisse und Erlasse im Zusammenhang mit der Aussiedlung der deutschen Bevölkerung, die Wiederbesiedlung des Grenzgebiets, die sogenannte Aktion Aufsiedlung und die Einrichtung des verbotenen Grenzstreifens. Für die Interpretation archäologischer Untersuchungen unserer Problematik ist es wichtig, die Umstände und Datierung des kontrollierten Abrisses verlassener Anwesen und ganzer Dörfer zu kennen. Die bedeutendste war die sogenannte landesweite Abrissaktion, die in den Jahren 1959-1960 durchgeführt wurde und der fast 40 000 Häuser zum Opfer fielen.

Die Erforschung nach dem Jahre 1945 erloschener Dörfer erfordert eine Reihe spezifischer Methoden. Hierzu gehören besonders der Prozess der Erfassung grundlegender Informationen über die Stätte, zum Beispiel über ihre demographische und urbane Entwicklung, wobei verschiedene zeitgenössische historische Quellen genutzt werden können. Die Lokalisierung erloschener Dörfer muss dagegen durch eine Kombination archäologischer und geschichtswissenschaftlicher Methoden erfolgen. Die zerstörungsfreie Archäologie stellt die bisher am besten ausgearbeitete Methodengruppe zur Erforschung unserer Problematik dar. Neben den Standardverfahren der Prospektion aus der Luft geht es besonders um das Laser-gestützte Scannen aus der Luft (LIDAR). Zum Zweck der Erforschung im zwanzigsten Jahrhundert erloschener Siedlungen wurde eine spezielle Methodik zur analytischen Bewertung des Erhaltungszustands der entsprechenden Stätten erarbeitet. Sie basiert auf der Bewertung des gegenwärtigen Zustands der Objekte und seiner anschließenden Einteilung in sechs definierte Stufen. Mithilfe dieser Methodik kann der gegenwärtige Zustand einzelner Gebäuderelikte und ganzer Stätten analytisch leicht bestimmt und auch untereinander verglichen werden. Zur Datierung festgestellter Ereignisse lässt sich eine andere spezifische Methode nutzen, und zwar die Dendrochronologie lebender Bäume. Ein außerordentliches Vorgehen erfordert auch die archäologische

Forschung mittels Ausgrabung, die hohe Ansprüche an die Schuttbeseitigung, Arbeitssicherheit, Durchführung historischer Recherchen und den gegenwärtigen Erhaltungszustand des untersuchten Objekts stellt.

Unsere aufgestellte Theorie, Erkenntnisse und Hypothesen wurden in den praktischen Teilen der Arbeit angewendet und getestet. Zu diesem Zweck wurde für das Gebiet Westböhmen (dem Pilsener und Karlsbader Kreis) eine Datenbank 267 identifizierter erloschener Dörfer erstellt. Zu jeder Stätte wurden grundlegende statistische Informationen gesammelt, und ihre genaue Lage, der wahrscheinliche Erlöschungsgrund und weiteres festgestellt. Dann wurde mithilfe des Programms ArcMap eine zeitliche und räumliche Analyse dieser Daten durchgeführt. Es konnten so fünf Grundphasen der Dorferlöschung in diesem Gebiet ermittelt werden, und zwar im Gesamtzeitraum von 1946 bis 1980. Weiterhin konnten die Ursachen der Erlöschung dieser Dörfer grob bestimmt und der Einfluss des Eisernen Vorhangs, der Destabilisierung des Grenzgebiets, von Tagebauen usw. bewertet werden. Zerstörungsfreie Methoden wurden auch direkt im Gebiet dreier erloschener Dörfer angewendet, wo der gegenwärtige Zustand aller ursprünglichen Anwesen analysiert und ihre Erlöschung mithilfe von Bäumendatiert wurde.

Die Arbeit wird durch eine Fallstudie der Erforschung des erloschenen Dorfes Bažantov im Gebiet Tachov abgeschlossen. Dieses Dorf zieht schon längere Zeit das Interesse der Forscher auf sich. Dort wurde neben der Anwendung aller erwähnten zerstörungsfreien Methoden auch eine Forschungsausgrabung durchgeführt. Das gemeinsame Ziel aller genutzten Verfahren war die Aufdeckung der näheren Umstände und die Datierung der Erlöschung dieser Stätte. Die Untersuchungen zeigten, dass die allmähliche Erlöschung dieser Siedlungseinheit fast 30 Jahre dauerte und deutlich durch den Abriss von Gebäuden zur Gewinnung von Baumaterial und durch gezielte Demolitionen beeinflusst wurde. Die archäologische Untersuchung der historischen Stätten des zwanzigsten Jahrhunderts hat so ihren Sinn und ihren deutlichen Beitrag zur Erforschung der jüngeren Vergangenheit vollaufbewiesen.

12 Použitá literatura a prameny

12.1 Použitá literatura

Agnew, L. 2008: Češi a země Koruny české. Praha.

Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich, auf Grund der Volkszählung 1939. 1941: Berlin: Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft und Statistik.

Antikomplex a kol. 2006: Zmizelé Sudety. Katalog k výstavě – Das verschwundene Sudetenland. Der Katalog zur Ausstellung.

Arburg, A. v., - Staněk, T. 2010: Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 3, Akty hromadného násilí v roce 1945 a jejich vyšetřování. Středokluky.

Arburg, A. v., - Staněk, T. 2011: Vysídlení Němců a proměny českého pohraničí 1945–1951: dokumenty z českých archivů. Díl II., svazek 1, Duben – srpen/září 1945: "Divoký odsun" a počátky osídlování. Středokluky.

Augustin, M. 1994: Akce D - vysídlení Doupovska 1953-1954. In: Historický sborník Karlovarska V, 295-310. Karlovy Vary.

Benešovy dekrety - nejvýznamnější dokumenty v plném znění. 2002: Pardubice.

Benešovy dekrety I. 2002. Praha

Bílek, T.V. 1882 : Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Číslo XXV. Praha: Museum království českého.

Bílek, T.V. 1883 : Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Číslo XXV. Praha: Museum království českého.

Binterová, Z. – Děd, S. (reds.) 2004: Přísečnice zatopená, ale nezapomenutá – Pressnitz versunken, aber nicht vergessen. Chomutov.

Blažková, J. 1995: Vznik vojenského újezdu Ralsko. Praha.

Boháč, J. 2008: Cheb. Praha.

Brandes, D. 2002: Cesta k vyhnání: 1939-1946: Plány a rozhodnutí o "transferu" Němců z Československa s z Polska. Praha.

Budeš, M. - Pařez, J. 2006: Archeologie současnosti a zanikání kulturní krajiny Novohradských hor. Archeologie, 2, stránky 46-53.

Bureš, M. 2013: Obraz železné opony v datech leteckého laserového skenování na příkladu Novohradských hor. V M. Gojda, J. John, & kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny (stránky 221-227). Plzeň: FF ZČU.

Bureš, M. 2012: Vesnice zaniklé po roce 1945 a kulturní krajina Novohradských hor. Plzeň: Nepublikovaná disertační práce.

Cacák, F., - Kouba, J. 2008: Jak vzniklo a co skrylo Orlické jezero. Česko.

Crutchley, S. 2006: Light Detection and Ranging (lidar) in the WithamValley, Lincolnshire: an Assessment of New Remote Sensing Techniques. Archaeological Prospection 13, stránky 251–257.

Crutchley, S., - Crow, P. 2009: The Light Fantastic: using airborne laser scanning in archaeological survey. Swindon: English Heritage.

Čapka, F., Slezák, L., - Vaculík, J. 2005: Nové osídlení pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Brno.

DRÁPELA, K. – ZACH, J., 2000: Dendrometrie (Dendrochronologie). Brno.

Dvořák, T. 2012: Vnitřní odsun 1947-1953: závěrečná fáze "očisty pohraničí" v politických a společenských souvislostech poválečného Československa. Brno.

Edl, J. (v tisku). Nepevná hráz míru a socialismu - Ochrana státní hranice v letech 1948-1949 ve světle archiválií ONV Tachov.

Emler, J.(ed.). 1874 : Libri confirmationum ad benefica ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Díl I/2. Pragae.

Emler, J.(ed.). 1876 : Ein Bernaregister des Pilsner Kreises von Jahre 1379. Prag.

Fehringner, M. 1877 : Topographisches Post-Lexikon des Königreichs Böhmen. Wien.

FLAMMAN, J. P. 2005: Zkoumání dvou vyhořelých domů. In: Tichý, R. a kol. (reds.), Živá archeologie. (Re)konstrukce a experiment v archeologii 6, Hradech Králové, 55-58.

Funk, L. - Galusová, L. 2011: Možnosti a limity využití Berní ruly jako prostředku poznání sítě vodních mlýnů západního a jihozápadního Plzeňska. *Archaeologica Historica*, 36/2, str. 395-405.

Funk, L. - Súkeník, J. - Váňa, M. 2012: Metodika klasifikace reliktních budov v prostředí zaniklého vesnického osídlení 20. století (rukopis v rukou autorů).

Funk, L. - Váňa, M. 2012: Datování objektů zaniklých po roce 1945 pomocí dendrochronologie živých stromů. *Archaeologia historica*, 2, stránky 799-807.

Funk, L. 2007: Zaniklá ves Bažantov na Tachovsku, Nedestruktivní průzkum usedlosti čp.7. In: *DĚJINY STAVEB - Sborník příspěvků konference Dějiny staveb 2007 (Red.) P. Rožmberský*, str. 251-253.

Funk, L. 2007a: Archeologie vesnic zaniklých v 2. polovině 20. století: terénní výzkum obce Bažantov na Tachovsku. Plzeň, 2007. Bakalářská práce. Západočeská univerzita. Fakulta filozofická. Vedoucí práce Pavel Vařeka.

Funk, L. 2009: Archeologický výzkum zaniklé vsi Bažantov na Tachovsku. Plzeň, 2009. Diplomová práce (Mgr.). Západočeská univerzita v Plzni, Fakulta filozofická. Vedoucí práce Pavel Vařeka.

Funk, L. 2010: Návrh metodiky nedestruktivního výzkumu vesnic zaniklých po roce 1945. *Acta fakulty filozofické 4*, stránky 266-279.

Galusová, L. 2007: Zaniklý Mašův mlýn. In: *DĚJINY STAVEB - Sborník příspěvků konference Dějiny staveb 2007 (Red.) P. Rožmberský*, str. 201-204.

Galusová, L. 2010: Archeologický nedestruktivní výzkum vodních děl zaniklých po roce 1945. *Acta fakulty filozofické 4*, stránky 280-302.

Galusová, L. 2010: Archeologický výzkum novověkého vodního mlýna čp. 17 v obci Homole u Panny – Die archäologische Untersuchung der neuzeitlichen Mühle N. 17 in der Gemeinde Homole u Panny. In: (Rožmberský, P. red.) *Dějiny staveb 2009*. Plzeň, s. 33-38.

- Galusová, L. 2012: Metoda, možnosti a úskalí nedestruktivní archeologie středověkých vodních mlýnů. In: Vodní mlýny IV, Vysoké Mýto: Město Rožmitál pod Třemšínem, 7 - 13.
- Gojda, M. 1997: Letecká archeologie v Čechách = Aerial archaeology in Bohemia. Praha: Archeologický ústav - Institute of Archaeology.
- Gojda, M. 2004: Ancient Landscape, Settlement Dynamics and Non-Destructive Archaeology. Czech research project 1997-2002 - Dávnověká krajina a sídla ve světle nedestruktivní archeologie. Český výzkumný projekt 1997-2002. Praha: Academia.
- Gregor, H.-J. - Oexle, J. (ed.) 2002: Kirche und Friedhof von Breunsdorf.
- Gustell, S. L. – Johnson, E. A., 2002: Accurately ageing trees and examining their height-growth rates: implications for interpreting forest dynamics, *Journal of Ecology* 90, 153–166.
- Hamperl, Wolf-Dieter 2004: Die verschwundenen Dörfer im ehemaligen Bezirk Tachau im südlichen Egerland : Dokumentation von Zerstörung und Verfall der Egerländer Kulturlandschaft in der Mitte Europas nach 1946. Band III. Altenmarkt.
- Hanzlová, P. 2004: Vymístění jako nástroj národní "očisty". *Sociální studia* vol. 9, no. 2, stránky 54-71.
- Houžvička, P. 2005: Návraty sudetské otázky. Praha.
- Janáč, M. – Tumlíř, P. – Harvalík, M. 2006: Divnopis - Proč se to tak jmenuje?. Praha.
- Janák, J. – Hledíková, Z. – Dobeš, J. 2005: Dějiny správy v českých zemích. Od počátku státu po současnost. Praha.
- Jordánková, H. – Sulitková, L. 2008: Brno. Město uvnitř hradeb. Praha.
- Kastner, Q. 1996: Osídlování českého pohraničí od května 1945: [historická analýza doplněná kvalitativní sociologickou sondou]. Praha: Sociologický ústavAV ČR.
- Kirschner, H., - Böhme, H., J. (ed.) 1994: Breunsdorf, der verordnete Tod. Leipzig.
- Klápště, J. – Smetánka, Z. 1982: Archeologický výzkum české středověké vesnice v letech 1971-1981, *Archaeologia Historica* , 11-31.

Kocourková, K. - Vilím, K. 2008: Teplice. Praha.

Koláčný, I. 2006: Řády a významání Habsburské monarchie. Praha.

Kovář, D. 2008: České Budějovice. Praha.

Kovařík, D. 2005: "V zájmu ochrany hranic" Přesídelní obyvatel ze zakázaného a pohraničního pásma (1951-1952), Soudobé Dejiny XII, 686-707.

Kovařík, D. 2006: Proměny českého pohraničí v letech 1958-1960. Demoliční akce v českém pohraničí se zřetelem k vývoji od roku 1945. Brno.

Kovařík, D. 2009: Demoliční akce v českém pohraničí v letech 1945–1960. Nepublikovaná disertační práce. Brno.

Kuna, M. 2004: Práce s prostorovými daty. In.: M. Kuna, & a. kol., Nedestruktivní archeologie (stránky 379-445). Praha: Academia.

Matoušek, V. - Holý, P. 2007: Horní Víška, Tachov distrikt, West Bohemia. Archaeological and geobotanical investigation of a deserted village. In: Studies in Post-Medieval Archaeology. (Ed) V J. Žegklitz. Praha. str. 343-360.

Matoušek, V. 2006: Třebel: obraz krajiny s bitvou. Praha.

McVarish, C. D. 2008: American industrial archaeology. Walnut Creek, California.

Mikšíček, P. 2003: Zmizelé Sudety = Das verschwundene Sudetenland. Publikace k výstavě. Domažlice: Pro o.s. Antikomplex vydalo nakl. Český les.

Militký, J. – Vařeka, P. 1997: Češnovice: archeologický výzkum středověké a novověké vesnice na Českobudějovicku I. Pozdně středověký dům v usedlosti čp. 13, Archeologie v Jižních Čechách 10, 58–79.

Navrátil, B. 2007: Ostrava. Praha.

Nekuda, V. 1975: Pfaffenschlag, zaniklá středověká ves u Slavonic. Příspěvek k dějinám středověké vesnice. Brno.

- Nekuda, V. 1982: Středověké vesnice na Moravě ve světle archeologického výzkumu zaniklých osad, *Archaeologia Historica*, 33-66.
- Nekuda, V. 2000: Mstěnice, zaniklá středověká ves u Hrotovic. Raně středověké sídliště 3. Brno.
- Němeček, J. 2002: Cesta k dekretům a odsunu Němců: datová příručka. Praha.
- Nováček, K. – Vařeka, P. 1993a: Libkovice - vývoj a zánik severočeské vesnice, *Dějiny a současnost* 15/1.
- Nováček, K., - Vařeka, P. 1993b: Libkovice, okr. Most - záchranný archeologický výzkum (předběžná zpráva). *Mediaevalia archaeologica bohemica 1993 - Památky archeologické - Supplementum 2*.
- Nováček, K. - Vařeka, P. 1996: Libkovice (Most). V *Památky archeologické - Supplementum 5*, 317-320. Praha.
- Nováček, K., - Vařeka, P. 1995: Archaeological research of present - day Villages of medieval origin in Bohemia., (stránky 314-316). Praha.
- Nováček, K., - Vařeka, P. 1996: Libkovice (distr. of Most). V *Památky archeologické - Supplementum 5* (stránky 317-320). Praha.
- Nováček, K., - Razím, V., - Ebel, M. 2004: Opevnění města Tachova, in: *Průzkumy památek* 2/2004, ročník 11, str. 51-94.
- Palacký, F. 1848 : *Popis Království Českého*. Praha.
- Palmer, M. – Neaverson, P. 1998: *Industrial Archaeology: Principles and practice*. London and New York.
- Pejhřimovský, J. 2011: *Blahoslavený český král císař Karel I. z Domu Rakouského*. Praha.
- Pelíšek, A. 2006: ...a po nás planina. Malá historie 20. století z perspektivy zaniklých obcí kolem Temelína. České Budějovice.
- Plaček, M. 2008: Ke vztahu sídel nižší šlechty a jejich hospodářského zázemí. *AH 33*. Brno. str. 209-220.

Pokluda, Z. 2008: Zlín. Praha.

Profous, A. 1947 : Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I. Praha.

Profous, A. 1949 : Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny II. Praha.

Profous, A. 1951 : Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny III. Praha.

Procházka, Z. 2007: Putování po zaniklých místech Českého lesa = Wanderungen durch die verschwundenen Ortschaften des Böhmisches Walds.

Procházka, Z. 2011: Putování po zaniklých místech Českého lesa. II. Tachovsko. Osudy 45 zaniklých obcí, vsí a samot. Domažlice.

Prokop, V. 2001: I tudy kráčely dějiny. Z historie zaniklých a těžbou uhlí vážně zasažených míst Sokolovského revíru. Sokolov.

Přehled obcí a částí v Československé socialistické republice, jejichž názvy zanikly, byly změněny, nebo se staly místními částmi v době od 5. V. 1945 – 1. VII. 1964. 1964. Praha.

Přemyslovská, P.- Majer, A.- Wasková, M.- Zavřel, J. 2010: Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu při přeložce silnice I/21. Plzeň: ZIP-o.p.s. Nepublikovaná nálezová zpráva.

Rak, M. – Funk, L. – Váňa, M. 2012: Vesnice v zasetí železné opony - Možnosti archeologického poznání studené války. Antropowebzin(3/2012), stránky 241-251.

RAK, M., 2011: Možnosti archeologického poznání novodobých polních fortifikací na příkladu lokality z 30. let 20. století, AH 36, 279–288.

Rathje, W., & Murphy, C. 2001: Rubbish! Archaeology of garbage. New York.

Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970 ČSSR, 1978: Díl II. Praha.

Retrospektivní lexikon obcí 1850-1970 ČSSR, Abecední přehled obcí a částí obcí v letech 1850-1970, 1978: Praha.

Satrapa, L. – Horský, M. 2012: Získáno 5. 5 2012, z Přehradý ČR: <http://www.prehrady.cz>

Seznam míst v království Českém. 1878. Praha: c.kr. místodržitelství.

Seznam míst v království Českém. 1913. Praha: c.kr. místodržitelství.

Seznam obcí v zemích Českých podle stavu ke dni 1.července 1952. 1952. Praha: Ministerstvo vnitra.

Seznam obcí v zemi Československé z prosince 1945.

Seznam obcí v zemích Českých, 1949 Praha.

Seznam obcí z konce roku 1946. 1947, Praha.

Schaller, J.F.J. 1738-1809: Topographie des Königreichs Böhmen. Neunter Theil, Pilsner Kreis/Verfasset von Jaroslaus Schaller.

Schiffer, M. B. 1996: Formation Processes of the Archaeological Record. Salt Lake City.

Schnabal, J. – Lenz, H. 1973: Atlas des ehemaligen politischen Bezirkes Tachau-Pfraumberg nach Sammlung der geretteten Karten, Plänen, Fotos sowie Überlieferungen der Ortsbetreuer und Einwohner der ehemaligen Gemeinden.

Schuster, F. 1962: Tachau-Pfrauberger Heimat. Herausgegeben und verlegt vom Verein zur Erhaltung altern Kulturgutes des Tachauer Gebietes in Weiden. Weiden.

Slezák, L. 1978: Zemědělské osidlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce. Brno.

Smetánka, Z. 1988: Život středověké vesnice. Zaniklá Svídna. Praha.

Smolnik, R. (ed.) 2011: Bd. 3. Beunsdorf - ein verschwundenes Dorf im westsächsischen Braunkohlenrevier.

Sommer, J.G. 1838 : Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band 6. Prag.

Sommer, J.G. 1839 : Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Siebenter. Prag.

Sommer, J.G. 1840 : Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Achter. Prag.

Spirit, M. 2004: Tzv. Benešovy dekrety: předpoklady jejich vzniku a jejich důsledky. Praha.

Stachová, J., - Čermák, D. 2010: Subjektivní vnímání českého pohraničí. Socioweb, 2012/2, rubrika: Teorie pro všechny. Získáno 30.3.2013, www.socioweb.cz,

Staněk, T. 1992: Vyhnutí a vysídlení Němců z Československa 1945-1948. Cesta do katastrofy In: Československo-německé vztahy 1938-1947: 3. konference česko-německé historické komise. Praha.

Staněk, T. 1996: Perzekuce 1945: Perzekuce tzv. státně nespolehlivého obyvatelstva v českých zemích (mimo tábory a věznice) v květnu - srpnu 1945. . Praha.

Starková, L. 2013: Využití leteckého laserového skenování na příkladu mapování a dokumentace zaniklých vesnic středověkého a novověkého charakteru v Čechách. V M. Gojda, J. John, & kol., Archeologie a letecké laserové skenování krajiny (stránky 173-189). Plzeň: FF ZČU v Plzni.

Statistický lexikon obcí České republiky 2005. Praha.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1974 podle správního rozdělení k 1.lednu 1974, sčítání lidu, domů a bytů k 1.prosinci 1970. 1976. Praha: Federální statistický úřad a ministerstvo vnitra.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965 podle správního rozdělení 1.ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1.března 1961. 1966. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky a ministerstvo vnitra.

Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955. 1955. Praha.

Statistický lexikon obcí v republice Československé 1930. 1934: Země česká. Díl I. Praha.

Stichelbaut, B., Bourgeois, J., Saunders, N., & Chielens, P. 2009: Images of Conflict: Military Aerial Photography and Archaeology. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Sýkorová, J. 2002: Zmizelé domovy. Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most. Most.

Šašínská, P. 2012: Proměny osídlení na českém území v 2. polovině 20. století v kontextu zásadních společenskopolitických událostí (s důrazem na vývoj obecních zřízení). Historická geografie 38/2, stránky 299-333.

- Šmejda, L. 2009: Mapování archeologického potenciálu pomocí leteckých snímků. Plzeň: FF ZČU v Plzni.
- Štech, V. V. – Wirth, Z. – Vojtíšek, V. 2002: Zmizelá Praha. Staré a Nové Město s Podskalím. Praha.
- Tomíček, R. 2006: Historie Vojenského újezdu Prameny aneb chlupci z Opičích hor. Sokolov.
- Topinka, J. 2005: Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948-1960 a takzvaná akce dosídlení, Soudobé dějiny XII/3-4, 534-585.
- Topinka, J., 2005: Zapomenutý kraj. České pohraničí 1948-1960 a takzvaná akce dosídlení, Soudobé dějiny XII/3-4, 543-584.
- Topinka, J., 2007a: Kolektivizace venkova v Plzeňském kraji 1949-1955. In: J. Douša a A. Skála (eds.), Minulostí západočeského kraje XLII/1, 401-456.
- Topinka, J., 2007b: Kolektivizace venkova v Plzeňském kraji 1955-1960. In: J. Douša a A. Skála (eds.), Minulostí západočeského kraje XLII/2, 459-527.
- Ústřední správa spojů. 1964: Přehled obcí a částí v československé socialistické republice, jejichž názvy zanikly, byly změněny, nebo se staly místními částmi v době od 5.5.1945–1.7.1964. Praha.
- Váňa, M. 2013: Archeologie vesnic zaniklých ve 20. století: Vesnice postižené vznikem vodních nádrží. KAR FF ZČU v Plzni - Diplomová práce.
- Vaněk, P. 2001: Konstituování pohraničních území v letech 1948-1951 jako prvku ochrany státní hranice. In: V. Bystřický (ed.), Západočeský historický sborník 7, 331-339.
- Vařeka, P. – Balý, R. – Funk, L. – Galusová, L. 2008: Archeologický výzkum vesnic středověkého původu na Tachovsku zaniklých po roce 1945, *Archaeologia Historica* , 101-117.
- Vařeka, P. a kol. 2006: Archeologie zaniklých středověkých vesnic na Rokycansku I. Plzeň.
- Večerková, E. 1984: Obyčejová tradice v procesu formování nového společenství jihomoravského pohraničí. Brno.

Veyne, P. 2010: Jak se píšou dějiny. Červený Kostelec.

Weidensteiner, J. – Wolfinger, J. 1966: Gedenkbuch und Chronik det Gemeinde Waldheim . Altenmarkt.

Záloha, J. 1998: Vojenský výcvikový prostor Boletice, Dějiny a současnost 22. 28-30

12.2 Archivní prameny

Národní archiv – rešerše č. NA- 1273-2/04-2013 - Zaniklé osady vesnic v okrese Tachov - údaje ze sčítacích archů z roku 1950

SOkA - adaptace rodinných domků – Bažantov 1955, pracovní výkazy adaptace domu čp. 7, sign. 214

SOkA - adaptace rodinných domků – Bažantov 1955, sign. 214

SOkA Tachov – Ministerstvo vnitra, Kriminální ústředna – Dokumentace hromadných hrobů v okrese Tachovském, Dva hroby na katastru obce Bažantov osada Heldroth, těla 150 – 165.

SOkA Tachov – Slučování obcí 1974 – zánik osady Bažantov, sign. 604/1

SOkA Tachov – spisy MNV Tachov

SOkA Tachov, Adaptace rodinných domků 1955, sign. 214

SOkA Tachov, ONV Tachov, Slučování obcí 1973, sign. 604/1 slučování obcí.

SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Místní správní komise – oceňovací protokoly pro demolování 12 domů

SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Přidělení majetku Státnímu statku Lučina

SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov – Státní statky - oceňovací protokoly domů v Bažantově

SOkA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, 25. 1. 1949 Žádost o přidělení bouračky čp. 28

SOKA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, 6. 1. 1949 Žádost o přidělení bouraček
čp. 58 a 49

SOKA Tachov, Soubor spisů MNV Tachov – Bažantov, Rejstřík držitelů domů a půdy

UA ČUZAK – Katastrální mapa 1935 – Bažantov – 4

UA ČUZAK – mapa Stabilního katastru 1838 – Wosant - sign. 0081-1-004

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1947 – 4919/47

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1947 – 4919/47

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1958 – 9440/58

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1952 – ves Račín

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1952 – ves Čistá

VGHMÚř Dobruška – Vojenské letecké snímkování 1947 – ves Pleš

12.3 Elektronické zdroje

archivnimapy.cuzk.cz

Beran, P. 2012: Zaniklé obce a objekty po roce 1945. Získáno 7. 4 2012, z

<http://www.zanikleobce.cz>

Češka, J. 2013: Druhá světová válka a Česká statistická služba. www.czso.cz, získáno

31.7.2013, <http://www.czso.cz>.

Ibra, Ibrahimovič. Karel Krejčík a Josef Schöfel ráno po bourání v ulici Čsl. armády/Libkovic

14. října 1993. [15. března 2013]. www.ibraphoto.net

kontaminace.cenia.cz

mapy.cz

Míča, Radek. Brněnská přehrada: Z vody se vynořila zatopená vesnice. MAFRA. 18. Září 2009. [15. března 2013]. alok.idnes.cz.

Spiegel special 2/2012: Die Flucht der Deutschen. [15. dubna 2013], www.bund-der-vertriebenen-hessen.de/page_vertreibung_karte.html

Strachová, Jana – Čermák, Janek: Subjektivní vnímání českého pohraničí. Socioweb 02/2010: Teorie pro všechny. [30. března 2013]. www.socioweb.cz

youtube.com - Vojenský výcvikový prostor Lauterbach dnes Čistá na Sokolovsku (30.4.2013)

13 Soupis příloh a zobrazení

13.1 Soupis obrázků

Obrázek 1: Jaderná elektrárna Temelín a zaniklé vesnice v jejím ochranném pásmu (1-Temelínec, 2-Křtěnov, 3-Březí, 4-Podhájí u Týna n. V., 5-Knín), Podkladová data, GEODIS BRNO, spol. s.r.o., kontaminace.cenia.cz.....	7
Obrázek 2: Dva muži uprostřed demolovaných Libkovic (14. října 1993), Ibra, IBrahimovič. Karel Krejčík a Josef Schöfel ráno po bourání v ulici Čsl. armády/Libkovice 14. října 1993. [15. března 2013]. www.ibraphoto.net.....	8
Obrázek 3: Zaniklá vesnice Kníničky zachycená při nízkém stavu vody Brněnské přehrady. Míča, Radek. Brněnská přehrada: Z vody se vynořila zatopená vesnice. MAFRA. 18. Září 2009. [15. března 2013]. alik.idnes.cz.....	13
Obrázek 4: Fotografie průběhu demolice vesnice Zahájí (Waldheim) Zdroj.: (Weidensteiner – Wolfinger, 1966).....	60
Obrázek 5: Pohlednice vydaná v Bavorsku zachycující demolici vesnice Zahájí (Waldheim) Zdroj.: (Weidensteiner – Wolfinger, 1966)	64
Obrázek 6: Zdroj dat.: Zaniklá vesnice Pleš (Plöss), porostrovými příznaky zvýrazněný intravilán lokality, mezní pásy a linie železné opony. Zdroj dat.: maps.google.cz.....	77
Obrázek 7: Zdroj dat.: Zaniklá ves Korytany (Rindl), intravilán vesnice a mezní pásy zvýrazněné pomocí porostvých příznaků. Zdroj dat.: maps.google.cz	78
Obrázek 8: Zaniklá ves Vitín (Wittine) okr. Ústí nad Labem, unikátně zachované relikty staveb. Zdroj dat.: maps.google.cz.....	79
Obrázek 9: Zaniklá vesnice Domaslavičky (Deutsch Thomaschlag) okr. Tachov zachycena na historickém (1957) a současném leteckém snímku (2010) a mapovém podkladu (1839) Zdroje dat: (kontaminace.cenia.cz, mapy.cz, archivnimapy.cuzk.cz)	80
Obrázek 10: Příklad výstupu laserového skenování terénu, zaniklá vesnice Hely (Nassendorf) okr. Děčín, zdroj: (Starková 2013)	81
Obrázek 11: Odebírání vzorku pomocí Presslerova nebozezu, zaniklá vesnice Lučina/Grafenried okr. Domažlice. Foto: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012).....	98
Obrázek 12: Odebírání vzorku z reliktu obvodové zdi objektu, zaniklá vesnice Lučina/Grafenried okr. Domažlice. Foto: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012).....	99

Obrázek 13: Přehled datování zániku objektů ante quem, zaniklá vesnice Bažantov (okr. Tachov) Autor: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012).....	103
Obrázek 14: Přehled datování zániku objektů ante quem, zaniklá vesnice Skoky (okr. Karlovy Vary) Autor: Lukáš Funk, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012).....	105
Obrázek 15: Interiér objektu zaniklého mlýna po odstranění nadzemních konstrukcí pomocí mechanizace Lokalita Homole pod Pannou (okr. Ústí nad Labem). Foto: Lucie Galusová....	109
Obrázek 16: Ukázka databázového listu zaniklé vesnice Nový Losimthal/Neu-Losimthal, Hlavička: pojmenování lokality, příslušnost ke správní jednotce, lokalizace; Horní tabulka: vývoj počtu obyvatel a domů 1930-1980; Tabulka vpravo: vzdálenost od státní hranice; Tabulka dole: Přehled historických pramenů, první písemná zmínka, záznamy v místopisech a přehledech, datum administrativního zániku.	113
Obrázek 17: Ukázka databázového listu zaniklé vesnice Nový Losimthal/Neu-Losimthal, část obrazových příloh: historický letecký snímek lokality 1947, současný ortofoto snímek a výřez mapy stabilního katastru.....	114
Obrázek 18: Zaniklé vesnice po roce 1945 v zájmové oblasti a jejich charakter dle definovaného zánikového procesu. Žlutě vyznačené lokality jsou obsaženy v některém z publikovaných soupisů zaniklých vesnic, modré nikoliv.....	120
Obrázek 19: Rozdělení území ovlivněných jinými faktory než destabilizací pohraničí.....	124
Obrázek 20: Základní přehled analyzovaného zájmového území.....	128
Obrázek 21: Bližší přehled největších koncentrací zaniklých vesnic v zájmovém území.....	131
Obrázek 22: Deskripce vesnic navržených k demolici v důsledku Železné opony.....	132
Obrázek 23: Vesnice Pleš (Plöss), pohled od jihovýchodu. 30. léta 20. století Zdroj.: (Procházka 2009, 207).....	134
Obrázek 24: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1947, vesnice Pleš – Archiv - VGHMÚř)	136
Obrázek 25: Komparační mapa reliktních budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1947, vesnice Pleš – Archiv - VGHMÚř).....	137
Obrázek 26: Komparační mapa zobrazující objekty v určených zánikových stupních a datování vzrůstu stromů na nich situovaných	138
Obrázek 27: Vojenský letecký snímek zaniklé obce Čistá - 1952, následky vojenských cvičení (Zdroj.: obec Čistá – Archiv - VGHMÚř).....	140

Obrázek 28: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, obec Čistá – Archiv - VGHMÚř)	141
Obrázek 29: Komparační mapa reliktů budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, obec Čistá – Archiv - VGHMÚř).....	142
Obrázek 30: Základní komparační mapa získaných dat (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, vesnice Račín – Archiv - VGHMÚř)	144
Obrázek 31: Komparační mapa reliktů budov s vyznačenými zánikovými stupni (podklad: vojenská letecká fotografie 1952, vesnice Račín – Archiv - VGHMÚř)	144
Obrázek 32: vesnice Bažantov v zimě roku 1942 (Zdroj.: Hamperl 2004, 348)	148
Obrázek 33: Interpretace nedestruktivního výzkumu parcely čp. 7 v Bažantově (zdroj: Funk 2009, 34-35)	149
Obrázek 34: Zaniklá vesnice Bažantov, schéma lokalizovaných reliktů staveb, čísla popisná usedlostí (podklad: vojenská letecká fotografie 1958, 9440/58 vesnice Bažantov – Archiv – VGHMÚř)	150
Obrázek 35: Schématické zobrazení vývoje zástavby lokality (zdroj: Funk 2009, 25-26).....	151
Obrázek 36: Katastrální mapa z roku 1935 zachycující údajný stav k roku 1934 (zdroj: UA ČUZAK Katastrální mapa 1935 – Bažantov – 4).....	155
Obrázek 37: Umístění a hodnocení současného stavu reliktů staveb v Bažantově (podklad: vojenská letecká fotografie 1958, 9440/58 vesnice Bažantov – Archiv – VGHMÚř)	156
Obrázek 38: Objekty označované jako bouračky na základě žádostí z let 1948 a 1949	161
Obrázek 39: Přehled nejlépe oceňovaných domů v Bažantově k datu 1.1. 1949.....	162
Obrázek 40: Přítomné obyvatelstvo v Bažantově a jeho národnost v roce 1950.....	163
Obrázek 41: Přehled adaptovaných obytných domů v Bažantově 1955	165
Obrázek 42: Hodnocení stavu objektů v létě roku 1958 pomocí aplikování analytického nedestruktivního průzkumu lokality na letecký snímek	166
Obrázek 43: Komparační mapa zachycující současný stav dochování objektů, stav v roce 1958 a datování zániku některých z nich pomocí dendrochronologie živých stromů.....	168

13.2 Soupis schémat

Schéma 1: Přibližné umístění vesnic zaniklých v důsledku „Hospodářské výstavby“	7
Schéma 2: Oblasti zasažené exploatací a zpracováním surovin	9
Schéma 3: Vojenské výcvikové prostory v jejichž důsledku došlo k zániku vesnic.....	10
Schéma 4: Oblasti zasažené rozšiřováním a transformací městské zástavby.....	11
Schéma 5: Oblasti nejvíce zasažené tzv. „destabilizací pohraničí“.....	12
Schéma 6: Dva základní typy oblastí, které jsou zasažena redukcí vesnického osídlení	17
Schéma 7: Model zánikového procesu.....	25
Schéma 8: Schéma sociologického výzkumu na téma života v pohraničí a vnitrozemí. Strachová, Jana – Čermák, Janek: Subjektivní vnímání českého pohraničí. Socioweb 02/2010: Teorie pro všechny. [30. března 2013]. www.socioweb.cz	41
Schéma 9: Útěk a odsun německých a polských obyvatel mezi léty 1944 a 1948 (Zdroj: Spiegel special 2/2012: Die Flucht der Deutschen. [15. dubna 2013], www.bund-der-vertriebenen-hessen.de/page_vertreibung_karte.html).	45
Schéma 10: Osídlované a neosídlované pohraničních oblastí v letech 1945-1948 (Zdroj dat pro digitalizaci – Topinka 2005, 537).	48
Schéma 11: Stav osídlení pohraničních oblastí v únoru 1946 v porovnání s rokem 1930 (Zdroj dat pro digitalizaci – Slezák 1976, 79).	50
Schéma 12: Nové osídlování západních Čech, přibližné počty a původ nových obyvatel (Zdroj pro digitalizaci dat – Slezák 1976, 91).	51
Schéma 13: Odhadovaný počet zemědělských osadníků na sklonku osídlovacích vln. (Zdroj pro digitalizaci dat – Slezák 1976, 31).	52
Schéma 14: Celostátní demoliční akce, zasažené oblasti a počty demolovaných objektů (zdroj dat: Kovařík 2009, 131).	67
Schéma 15: Přehled dostupnosti základních dat demografického vývoje pohraničí (plné body – informace jsou plně dostupné, půl body – informace jsou dostupné pouze částečně)	74
Schéma 16: Přehled dostupnosti základních dat urbánního vývoje pohraničí (plné body – informace jsou plně dostupné, půl body – informace jsou dostupné pouze částečně)	75
Schéma 17: Ztotožnění definovaných zánikových fází (6 fází) a zánikových stupňů (3 stupně), sídlní zánik a fyzický zánik je součástí první zánikové fáze. Cílená demolice výrazně umocňuje degradaci objektů, a tím i posun ve fázích. Oproti tomu administrativní zánik je na vymezených fázích zcela nezávislý.	90

Schéma 18: Změny zánikových fází v případě drobných lidských zásahů a ponechání stavby následnému přirozenému chátrání.....	92
Schéma 19: Změny zánikových fází v případě výraznějších lidských zásahů ve formě rozebírání stavby na stavební materiál	93
Schéma 20: Změny zánikových fází v případě záměrného demolování objektů, přechod z fází 1 a 2 k fázi 6 odpovídá normám stanoveným Ministerstvem vnitra pro tyto akce.	93
Schéma 21: Rámcový model degradace nadzemních konstrukcí středověkých vodních mlýnů a možnosti jejich současné lokalizace a interpretace v terénu (autor.: Lucie Galusová, Lukáš Funk) Zdroj.: (Galusová 2012).	95
Schéma 22: Možnosti umístění analyzovaných stromů v prostředí zaniklých vesnic, Kresba: Jakub Súkeník, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012).....	100
Schéma 23: Přehled zaniklých vesnic v zájmové oblasti a její dělení dle historického vývoje	116
Schéma 24: Přehled faktorů ovlivňujících zánik vesnic a jejich přibližné datování.	126
Schéma 25: Komparativní přehled časového vymezení zánikových vln a faktorů.	126
Schéma 26: Rozmístění sond v prostoru parcely čp. 7 a situování dokumentovaných konstrukcí	153

13.3 Soupis grafů

Graf 1: Přehled demolovaných objektů ve vybraných regionech (zdroj dat: Kovařík 2009, 131)	66
Graf 2: Přehled počtu zaniklých vesnic v jednotlivých politických okresech v poměru k celkovému počtu sídelních jednotek - Plzeňský kraj	117
Graf 3: Přehled počtu zaniklých vesnic v jednotlivých politických okresech v poměru k celkovému počtu sídelních jednotek - Karlovarský kraj	117
Graf 4: Míra zastoupení lokalit určité velikosti v celkovém souboru.....	118
Graf 5: Přehled časových odstupů administrativního zániku od statistického potvrzení sídelního zániku v jednotlivých případech	122
Graf 6: Přehled zánikových vln a počtu sídelních jednotek k nim náležejících.....	125

13.4 Soupis tabulek

Tabulka 1: Základní dělení pramenů poznání minulosti a jejich příklady	30
Tabulka 2: Schéma potencionálního využití pramenů u modelové lokality	32
Tabulka 3: Přehled způsobů uplatnění archeologie při poznání minulosti 20. století.....	38
Tabulka 4: Stručná charakteristika jednotlivých zánikových fází, zástupných symbolů, které je ve výstupech vyjadřují a ilustrační kresby přibližného stavu objektů. Autor ilustračních kreseb: Pavel Jelínek; Digitalizace: Lukáš Funk.	88
Tabulka 5: Přehled datovaných vzorků, zniklá vesnice Bažantov (okr. Tachov) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)	103
Tabulka 6: Přehled datovaných vzorků, zniklá vesnice Skoky (okr. Karlovy Vary) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)	105
Tabulka 7: Přehled datovaných vzorků, lokalita Huska II (okr. Tachov) Autor: Martin Váňa, Zdroj.: (Funk – Váňa 2012)	106
Tabulka 8: Přehled možností a limitů využití metody datování pomocí dendrochronologie živých stromů	107

14 Literatura využitá při sestavování soupisu obcí (příloha disertační práce I. a II.)

Amerling, K. 1851: Hospodářství a řemeslnictví. Praha.

Amerling, K. 1851: Průmysl v Čechách. Praha.

Bernat, J. 1883: Schematismus der Bierbrauereien in Böhmen, Mähren und Schlesien. Prag.

Bernau, B. 1896: Čechy. Krušné hory a Poohří. Díl 10. Praha.

Der politische Bezirk Luditz. Ein Beitrag zur Heimatskunde. 1884. Luditz.

Bílek, T.V. 1882: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Číslo XXV. Praha: Museum království českého.

Bílek, T.V. 1883: Dějiny konfiskací v Čechách po r. 1618. Číslo XXV. Praha: Museum království českého.

Boháč, J. 2009: Zmizelé Chebsko: zničené obce a osady okresu Cheb po roce 1945. Muzeum Cheb.

Emler, J.(ed.). 1874: Libri confirmationum ad benefica ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Díl I/2. Pragae.

Emler, J.(ed.). 1876: Ein Bernaregister des Pilsner Kreises von Jahre 1379. Prag.

Emler, J.(ed.). 1879: Libri confirmationum ad benefica ecclesiastica Pragensem per archidioecesim. Díl III.-IV. Pragae.

Fehringer, M. 1877: Topographisches Post-Lexikon des Königreichs Böhmen. Wien.

Fiala, B.-Bělohlávek, M.(eds). 1985: Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezku. Díl 4. Západní Čechy. Praha.

Frankl, J.Ad. 1837: Marienband, seine Heilquellen und Umgebungen. Prag.

Friedrich, G.(ed.). 1929: Desky dvorské Království Českého. Díl VII. První kniha půhonná z let 1383-1407. Praha.

Friedrich, G.(ed.). 1941: Desky dvorské Království Českého. Díl III. Druhá kniha svolací z let 1411-1448. Praha.

Gabriel, J.A. 1868: Královské město Sušice a jeho okolí. Praha.

Handbuch des Königreiches Böhmen für das Jahr 1848. 1848. Prag: k.k. Majestät.

Hickmann, A.L . 1862: Industrial-Atlas Königreiches Böhmen. Prag.

Hickmann, A.L . 1862: Industrial-Atlas Königreiches Böhmen. Prag.

Hostaš, K.-Vaněk, F. 1899: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. VII, Politický okres Klatovský a Nýrský. Praha: Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Hostaš, K.-Vaněk, F. 1900: Soupis památek historických a uměleckých v království Českém od pravěku do počátku XIX. století. XII, Politický okres Sušický. Praha: Archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění.

Jaksch, K. 1828: Gesetzlexikon im Königreich Böhmen von 1601 bis Ende 1800. Zweiter Band. Prag.

Klar, P.A. 1843: Libussa, Jahrbuch für 1843. Zweiter Jahrgang. Prag.

Klvaňa, J. 1886: Nerosty království Českého. Uherské Hradiště.

Kott, F.Š. 1878: Česko-německý slovník zvláště gramaticko-fraseologický. Díl první - A-M. Praha.

Kumprecht, K. 1940: Velký německo-český slovník Unikum s mluvnicí, pravopisem, frazeologií a podrobným přehledem německého skloňování, časování a stupňování.. Praha

Lanzendörfer, K. 1941: Die Ortsnamen des ehemaligen Bezirkes Tachau. Heft 6. Reichenberg.

Statistický lexikon obcí republiky Československé 1955 podle správního rozdělení 1.ledna 1955, sčítání lidu a sčítání domů a bytů 1.března 1950. 1955. Praha: Státní úřad statistický a ministerstvo vnitra.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1965 podle správního rozdělení 1.ledna 1965, sčítání lidu, domů a bytů 1.března 1961. 1966. Praha: Ústřední komise lidové kontroly a statistiky a ministerstvo vnitra.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1974 podle správního rozdělení k 1.lednu 1974, sčítání lidu, domů a bytů k 1.prosinci 1970. 1976. Praha: Federální statistický úřad a ministerstvo vnitra.

Lexikon obcí České republiky 1869-2005, abecední přehled obcí a části obcí. Díl II. 1978. Praha: Český statistický úřad.

Statistický lexikon obcí ČSSR 1982 podle správního rozdělení k 1.lednu 1982 a výsledků sčítání lidu, domů a bytů k 1.listopadu 1980. Díl II. 1984. Praha: Statistický úřad a úřad ministerstva vnitra.

Lexikon obcí České republiky 1869-2005, abecední přehled obcí a části obcí. Díl II. 2006. Praha: Český statistický úřad.

Otrh, J.-Sládek, F. 1870: Topograficko-statistický Slovník Čech čili podrobný popis Království Českého. Praha: Kober.

Palacký, F. 1840: Archiv Český čili staré písemné památky české i moravské. Díl druhý. Praha.

Palacký, F. 1848: Popis Království Českého. Praha.

Palacký, F. 1872: Radhost. Sběrka spisův drobných. Díl II. Praha.

Profous, A. 1947: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny I. Praha.

Profous, A. 1949: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny II. Praha.

Profous, A. 1951: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny III. Praha.

Profous, A.-Svoboda J. 1957: Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny IV. Praha.

Procházka, J.F. 1880: Topografisch-statistischer Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen zugleich Adressenbuch sämtlicher bei demselben angestellten Beamten, des Forstpersonals u.s.w. Prag.

Přehled obcí a částí v Československé socialistické republice, jejichž názvy zanikly, byly změněny, nebo se staly místními částmi v době od 5.V.1945 - 1.VII.1964. 1964. Praha: Ústřední správa spojů.

Rainold, C.E. 1835: Reise- Taschen- Lexikon für Böhmen. Prag.

Rank, J.(red.). 1882: Příruční slovník všeobecných vědomostí. Díl I. Praha.

Rank, J.(red.). 1887: Příruční slovník všeobecných vědomostí. Díl II. Praha.

Rieger, F.L. 1890: Slovník naučný. Dolňky a opravy. Díl XII. Praha.

Sedláček, A. 1869: Rozvržení sbírek berní r. 1615 dle uzavření sněmu generálního nejvyššími berníky učiněné, podle rukopisu desek dvorských k tisku upravil August Sedláček. Praha.

Sedláček, A. 1905: Hrady zámky a tvrze království Českého. Díl XIII. Praha.

Seznam míst v království Českém. 1878. Praha: c.kr. místodržitelství.

Seznam míst v království Českém. 1913. Praha: c.kr. místodržitelství.

Seznam obcí v zemi České podle stavu z prosince 1945. Zprávy Státního úřadu statistického republiky Československé. 1946. Ročník XXVII, řada D, číslo 1-16. Praha: Státní statistický úřad.

Seznam obcí v zení České, podle stavu z konce roku 1946. 1947. Praha: Státní úřad statistický.

Seznam obcí v zemích Českých podle správního rozdělení z 1.února 1949. 1949. Praha: Státní úřad statistický.

Seznam obcí v zemích Českých podle stavu ke dni 1.července 1952. 1952. Praha: Ministerstvo vnitra.

Seznam obcí Československé socialistické republiky 1960 podle stavu ke dni 1.července 1960. 1960. Praha: Ministerstvo vnitra.

Schaller, J.F.J. 1738-1809:Topographie des Königreichs Böhmen. Neunter Theil, Pilsner Kreis / Verfasset von Jaroslaus Schaller]

Schaller, J.F.J. 1738-1890:Topographie des Königreichs Böhmen. Zwölfter Theil, Klattauer Kreis / Verfasset von Jaroslaus Schaller]

Schematismus für das Königreich Böhmen. Auf das Jahr 1808. Der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften mit Sr.k.k. Majestät privilegio privativo. 1808. Prag.

Schematismus für das Königreich Böhmen. Auf das Jahr 1835. Der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften mit Sr.k.k. Majestät privilegio privativo. 1835. Prag.

Schematismus für das Königreich Böhmen. Auf das Jahr 1838. Der k. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften mit Sr.k.k. Majestät privilegio privativo. 1838. Prag.

Schmidt, P. 1941: Amtliches Gemeindeverzeichnis für das Deutsche Reich auf Grund der Volkszählung 1939. Statistik des Deutschen Reichs. Band 550. Berlin: Statistischen Reichsamts.

Schnabel, G.N. 1848: Tafeln zur Statistik von Böhmen : eine Sammlung tabellarischen Übersichten der Areal- und Bevölkerungs-, der Industrie- und Culturverhältnisse Böhmens, nach ihrem neusten Zustande. Prag.

Sommer, J.G. 1838: Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band 6. Prag.

Sommer, J.G. 1839: Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Siebenter. Prag.

Sommer, J.G. 1840: Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Achter. Prag.

Sommer, J.G. 1846: Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Vierzehnter. Prag.

Sommer, J.G. 1847: Das Königreich Böhmen. Statistisch-topographisch dargestellt. Band Fünfzehnter. Prag.

Statistický lexikon obcí v zemi České na základě výsledků sčítání lidu z 1.prosince 1930. 1934. Praha: Ministerstvo vnitra a Státní statistický úřad.

Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer zu Eger. 1871. Eger: k.k. Handels-Ministerium.

Statistischer Bericht der Handels- und Gewerbekammer zu Eger. 1893. Eger: k.k. Handels-Ministerium.

Sto let práce : zpráva o všeobecné zemské výstavě v Praze 1891: na oslavu jubilea první průmyslové výstavy roku 1791. Díl III. Praha.

Das Buch der Heimat: der Bezirk Kaaden in seiner Gegenwart und Vergangenheit. Allgemeiner Theil. Kaaden.

Šematismus pro království České. Sestaven na základě zmocnění vys. c. k. místodržitelství s použitím úředních pramenů. 1891. Praha: c.k. místodržitelství.

Špatný, F. 1879: Kurzgefasstes, deutsch-böhmisches, technisches Wörterbuch. Prag.

Špatný, F. 1880: Deutsch-böhmisches Wörterbuch für Roth-, Weiss-, Sämischerber und Pergamentmacher mit Berücksichtigung der hierauf Bezug nehmenden Hilfgewerbe und Hilfswissenschaften. Prag.

Tittel, I. 1881: Statistik und Beamten-Schematismus des Grossgrundbesitzes im Königreiche Böhmen. Prag.

Tittl, H. 1894: Schematismus Velkostatků v Království Českém. Praha.

Tomáš, E. 1848: Poslední příležitost k osídlení. Seznam míst v pohraničí, kam ještě možno přesídliti. Praha: Tiskové oddělení osídlovacího úřadu a fondu národní obnovy, Nový domov, sv.12

Tomek, W.W.(ed.) 1873 : Registra decimarum papalium čili Registra desátků papažských z dieceze Pražské. Řada V. Svazek 6. Praga.

Vysoký, A. 1861: Materiál k slovníku technologickému. Litomyšl.

Wagner, J.E. 1878: Neuste Eisenbahn- und Strassenkarte von Böhmen. Post-,Eisenbahn-,Telegraf-,und Dampfschiff-. Zweite vermehrte Ausgabe. Prag.

Watterich von Watterichsburg, F.C. 1845: Handwörterbuch der Landeskunde des Königreichs Böhmen. Prag.

Zeithammer, L.M. 1896: Land und Leute des Böhmerwaldes. 1896. Winterberg.